

tiszatáj

71. ÉVFOLYAM

Báthori Csaba
Becsy András
Celler Kiss Tamás
Marno János
Petőcz András
versei

Kele Fodor Ákos
Sántha József
prózája

Arany János
200

Baranyai Zsolt
Berki Tímea
Egyed Emese
Erdődi Alexandra Anita
Hász-Fehér Katalin
Jancsovics Klaudia
Török Zsuzsa
tanulmányai

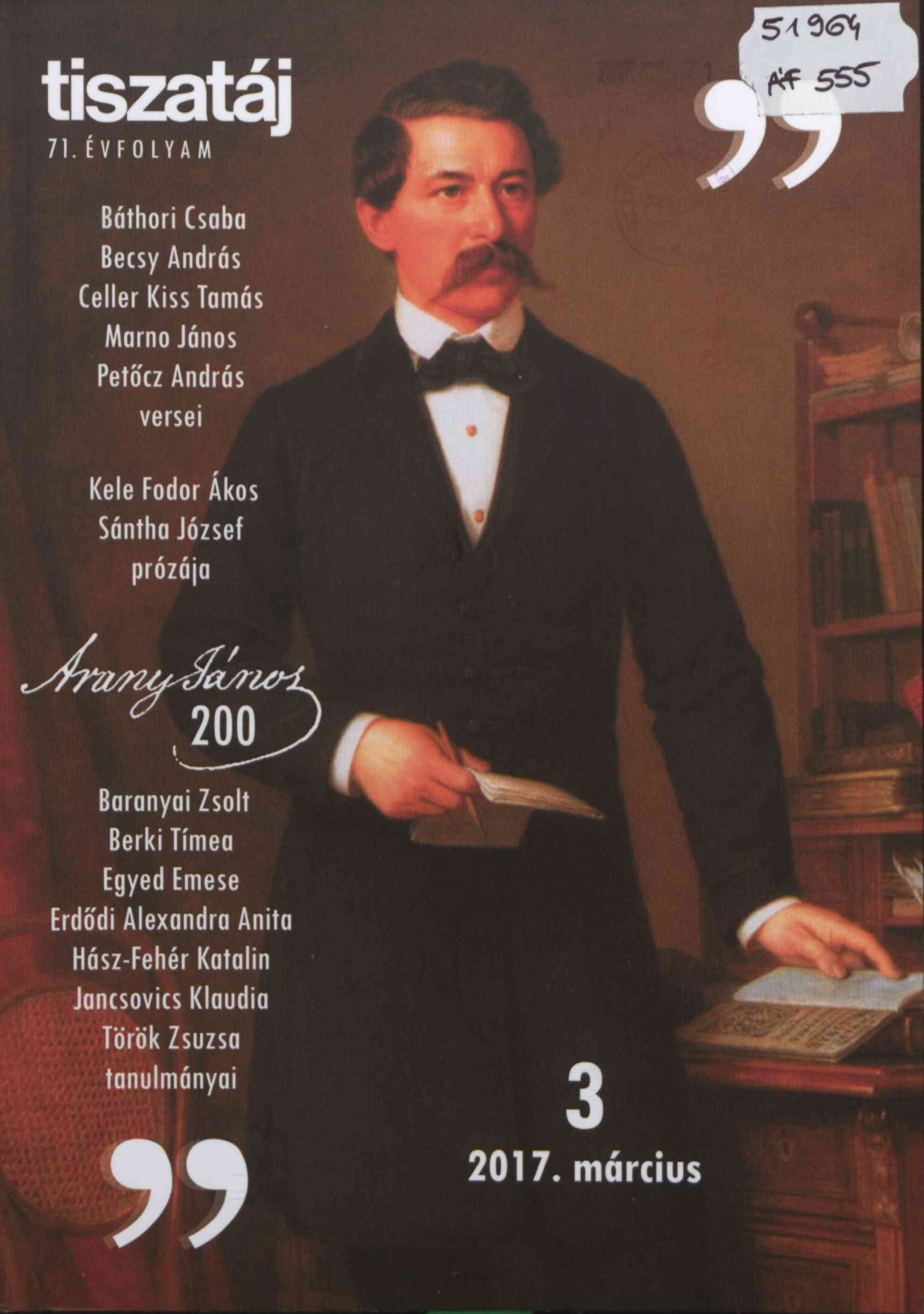
”

3
2017. március

51964

AF 555

”

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

PAGEO

PALLAS ATHÉNE
GEOPOLITIKAI
ALAPÍTVÁNY

a PAGEO Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXI. évfolyam, 3. szám / 2017. március

MARNO JÁNOS	Kenyérpusztító béke; A Nap lombhullása	3
SÁNTHA JÓZSEF	Gócs	8
BÁTHORI CSABA	Melankólia XL; Melankólia XLI; Melankólia XLII; Melankólia XLIII	17
BECSY ANDRÁS	Tiszai történet	20
CELLER KISS TAMÁS	és táplálni; a rend elgondolása	22
KELE FODOR ÁKOS	A szív vége (Cigány újmesék)	25
PETŐCZ ANDRÁS	Reg és est; Ágnes asszony könyörgése	38

Légy, ha birsch, te „világ-költő!” – 200 éve született Arany János

HÁSZ-FEHÉR KATALIN	Bevezetés a „német-magyar” szépirodalomba (Arany János német recepciójának első időszaka)	41
TÖRÖK ZSUZSA	Arany és a britek (A <i>Toldi</i> és a <i>Murány ostroma</i> a londoni Athenaeumban)	72
EGYED EMESE	Francia nyelvű olvasmányok Aranytól, Aranyról a hosszú 19. században	84
BARANYAI ZSOLT	Arany János recepciója az orosz irodalomban	101
BERKI TÍMEA	Arany János életműve a magyar–román irodalmi kapcsolatok történetében	113
ERDŐDI ALEXANDRA ANITA	Egy kézirat, egy költő, egy város (<i>Tengeri-hántás</i> , Arany János, Szeged)	123
JANCSOVICS KLAUDIA	Arany János hírlapi arcai	127

70 éves a Tiszatáj

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Tisza, táj 134

ILLUSZTRÁCIÓK *Miklosovits László* rajzai a 7., 16., 24., 40., 71., 83., 100.,
112., 122. és a 133. oldalon
Barabás Miklós festménye Arany Jánosról a címlapon
Arany Juliska könyvszekrénye a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban a hátsó borítón

A 200 éve született Arany Jánosra emlékező összeállításunk vendégszerkesztője *Hász-Fehér Katalin* volt.

Endre Farkas Soha, még egyszer című művét, mely 2016. novemberi számunkban jelent meg, *Kürtösi Katalin* fordításában közöltük.

MARNO JÁNOS

Kenyérpusztító béke

tanulmányvers – Dávidnak

A kenyér nem az a téma,
ami az utcán hever,
a kenyér más tészta.

Rá lehet kenni az embert,
mikor olyan a kedve,
s még élvezi is, mert

az élmény maga oly ismert
valahonnan. Nem jön be,
honnán, de hogy kivert

a víz a gyönyörűségtől,
az most is előttem van.
Egy csepp az egészből.

Hogy futok a Városmajor
utcán hajnalban haza-
felé, semmi bajom,

a rosszullét pont elkerül,
mikor a Csaba utca
sarkán, s itt legbelül,

megszállja az üregeket
valami kenyérillat,
forró, majd langymeleg,

s visszarepít egy álomba,
mely talán megvan neked
is, mint a fák lombja,

melyben hús búvóhelyüket
kínálja a korona-
ágazat, és süket

csend óvja az alvilágok
forgalomzajától
az embert, míg párod

szemcsés mása, vagy valami
durvább, karcosabb párlat
felmarja hajnali

kelésedet a kenyérrel,
a kelés orvosért kiált,
és hozzá még kés kell,

késhegynyi kés, sebész szike,
vagy pőrén egy ragtapasz,
hogyan a seb alszik-e,

vagy duzzad, érik még egyre,
illetve épp kifakadsz,
annak kell fél egyre

délután, ha a rendelő
üres, kiderülnie.
Igazán kedvező

időpont ez egy kiskorú,
lázás ágyban fekvőnek.
Derűre csepp ború,

jóformán észre sem veszed.
A mellbimbónyi sebből
kicsordul egy veszett

sárga, kenhető ömlemény,
a comb csípősen sajog,
ellenben a kenyér

alhasán a szürke, kemény
kéreg, mint a lávakő,
s szőke haján a fény

oly lány, szinte émelyítő.
Harapásra pedig ropog,
mint a télidő.

Tapasztalatból beszélek.
Pontosan, ahogy érzed.
A seb szétszéled,

elnyújtózik az asztalon
a nyálkás, téztaféle
csend, s fiatalon

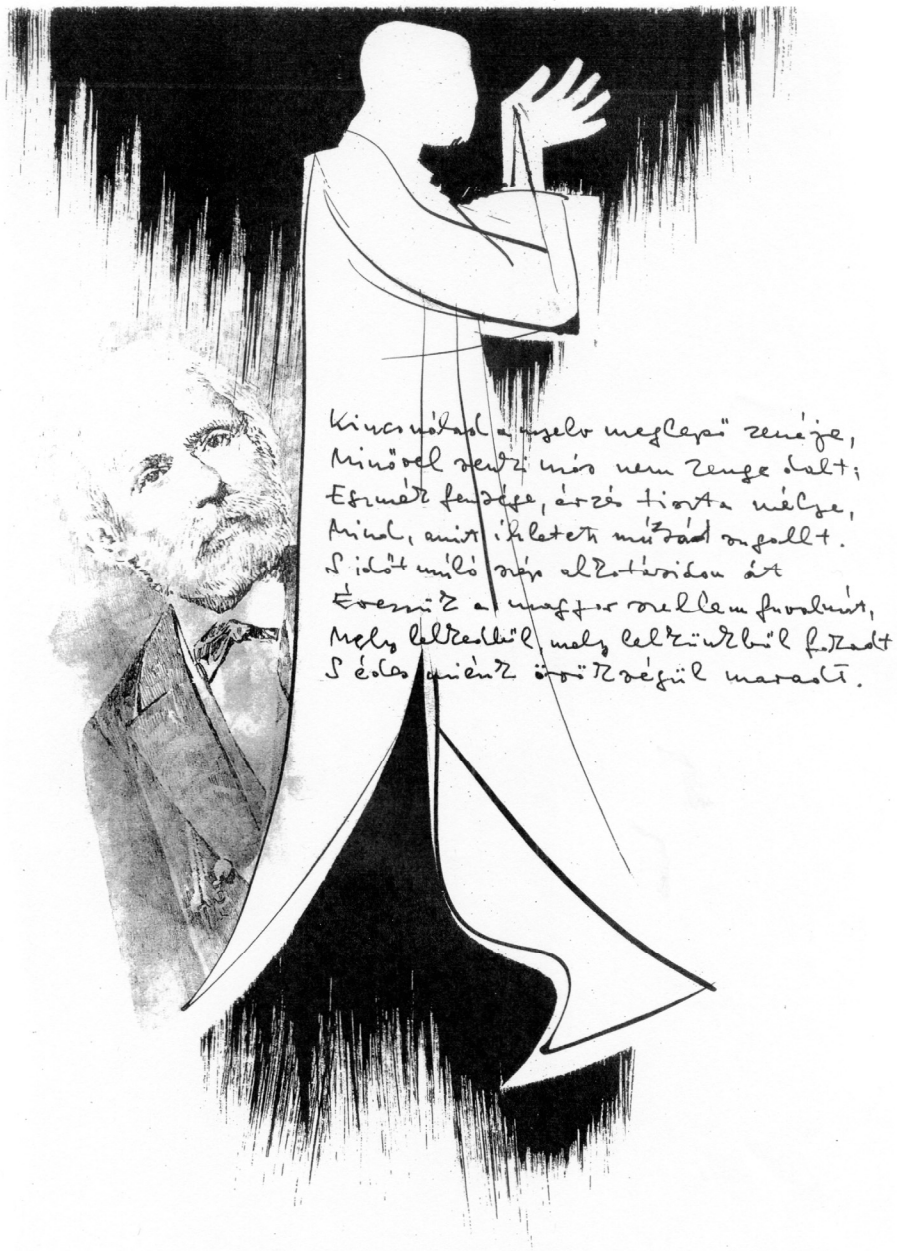
ér az ágyban még a vége,
hogyan futottál valahol,
megszakadva érte.

A Nap lombhullása

Nyaraszolok. Októberi verőfény,
a nap heve megkapja az arcom,
jó volna kint maradni a placcon,
egy szál alsóban és őszi zokniban,
katapultálva kvázi az Ezeregy-
éjszakából. A padisah neve
itt ég, herpesz gyanánt, a nyelvem hegyén,
mely betegen bejáratos a szegény
tudattalanomba. Azért szegény,
mert a padisah kénye-kedve szerint
bánik vele, elpusztíthatja egyik
pillanatról a másikra, s a helyén
akkor csupán egy halom hamuban,
égéstermekemben kotorászhatok.

Akár egy a májába* beletúró
történész, aki napi ügyekben is
állásfoglaló nyilatkozatokra
ragadtatja magát. Mintha épp meghalt
volna testi valóságában, és mit
küszködjön egy hulla élőhalottak
gátlásaival. Küszködik helyettük
ezer mással. Jövök tehát, hátamat
fordítva az elbújni készülő napnak,
a Sportkórház mentén megficamodó
Győri úton, mikor egyszer csak, hogy ne
cifrázsam, belebotlik a szemem
egy vakító sárga levélhalomba,
melyet az elbúvó nap hullathatott
most oda, az ég tudja, mire, búra
vagy örömré emlékeztetőül.
Látok továbbá két lábat, a talpak
felől, bámulom őket álmatlanul,
hogy órákon keresztül nem moccannak.
A baromi bizalmat látom, mely
annyira feszélyez s annyira meghat.
Ennek azonban hét éve már, s nem hat.

* A májába hangalaki egyezése a belső szerv egyes szám első személyű birtokos esetével a véletlen műve, a szó helyes értelmezése a hasonlatban szereplő történész jelen idejűségének, a májának felel meg (a szerző).

Kiváncsok a „szelvényes” zeneje,
Minnél nektek más nem zenge halt;
Esmélt fensége, érzi tióta négye,
Ainál, amit i. kletetn művészet engedett.
S idét unió négy elzáródon át
Esemiz a magyarságon fellépett,
Mely lelkesből, mely lelkesből f. zedte
S éles quén? övözve-gül maradt.

SÁNTHA JÓZSEF

Gócs

Ez Gócs, gondolja a Doktor, akivel fél éve nem találkozott, miután a hajléktalanszállóról ismerős férfi az irodájában felkereste őt, megismeri egyből jellegzetes, kiugró pofacsontjáról, hiányos arcszőrzetéről, amint a villamossínek melletti járdát söprögeti. Hogy elhívatasának érezte-e, vagy pusztán belesodródott e páriák sok utánjárást és a különböző intézményekkel való elmélyült kapcsolatokat igénylő jogi útvesztőibe – hiszen ezek az emberek, helyzetüknél fogva egyrészt tájékozatlanabbak, másrészt, úgy gondolta, sokkal kiszolgáltatottabbak az egyéb ügyfeleinél –, ezt magának sem tudta megmagyarázni. Ugyanakkor, s talán ez rémítette meg, már hosszabb ideje olyan spekulációkon törte a fejét, hogy ha mégis visszatér rendes hivatali munkájához, amely most éppen nem volt sem időszerű, sem pedig épelméjű gondolat a részéről, akkor álarchban kellene megjelennie, mint ez az előző éjszakai álmában egészen logikusnak tűnt, vagy kényszerítenie kellene az embereket, hogy mindannyian leplezzék igazi mivoltukat, hogy senki senkit ne ismerjen föl.

Egyrészt tudnunk kéne, hogy miféle traumák okozták a Doktor ebbéli viszolygását az utcákon véletlenszerűen létrejött találkozásoktól, másrészt komolyan kellene foglalkoznunk a villamosba való beszállásának körülményeivel, amennyiben a Doktor nem kevesebb, mint húsz Hamlet-szerű alakot számlált meg a kora reggeli megállóban. Gócs arcának hirtelen felbukkanása a platánok lombjai alatt, egészében a legértékesebbnek gondolt jogi és ügyvédi eljárásainak az eredményét tették kétségesse. A Hamletek ott tolongtak ülőhelye körül, miközben ő az újságjából felpillantva rátalált erre az életét radikálisan megváltoztató, mostanság, úgy tűnt számára, ismét lepusztult arcra. Arra gondol, hogy Gócs igazából maszkként hordja az eredeti arcát, abban rejtőzik; miután ő, a Doktor, azon a bizonyos délutánon, és az ezt követő hónapokban világos tanácsokkal látta el, mintegy mentesíteni akarta a szerencséjéből adódó következményektől.

A körúti villamosok sajátja, hogy végtelen körben haladván, az utazók nem érnek soha el a végállomásra, így a Doktor lassú elmélkedései közben arra az elhatározásra jutott, Gócs alaposabb megfigyelése érdekében még egy órácskát villamosozik, hogy újra láthassa egykori pártfogoltját. Türelmesen várakozott, hogy a különböző ruhákba bújtatott Hamletek majd egyenként elhagyják a járművet, ki-ki a maga színházába, sőt színpadára tart, s megszabadul az őt érthetetlenül irritáló, magukba szállt, elméjüket koloncként arcukon viselő végzetesen megterhelt alakoktól. Ám ahogy Gócs régi-új arcát is magával vitte, ezek a Hamletek is eluralták a villamos belsejét, a legkülönbélebb agyas gondolatok szövevényeit olvasta ki arcvo-

násaikból és belső monológjaikat kísérő öntudatlan, vagy nagyon is tudatos gesztikulációikból.

Azon a délutánon, emlékezett az ügyvéd, egy bádognaként csontra feszülő arc került elébe, aki élete legféltettebb titkát szerette volna megosztani vele, anélkül, hogy a legkisebb érdeklődést mutatná a tulajdon dolgait illetően. Úgy beszélt, mint egy útmester, aki egy döglött kutya feltalálása miatt fordul hozzá, s szeretné, ha emiatt semmiféle hátrányt nem szenvedne el. Az ügy érintettje, mint hamarosan kiderült, ő maga, Gócs, aki immár tizenöt éve volt hajléktalan, egy hajdani szobrász gyermeke, aki azonban tudatosan eltávolodott jómódúnak ugyan nem mondható, ám semmiképpen nem szegény és egyáltalán nem szegényes családjától. Ez a pléharc, emlékezett a Doktor, szinte kioktató hangon beszélt vele, semmiféle tekintettel nem volt a társadalmi különbségre, amely minden ilyen esetben különös viselkedésre, alattomosásra, meghunyászkodásra és túlságosan is átlátható alakoskodásra bírta az ügyeikben hozzá fordulókat. Egy emberi léptéket meghaladó vagyon tulajdonosaként, amelyet a szerencse osztott ki rám – mondotta Gócs, miközben az ügyvéd asztalán álló szobrot önkényesen ide-oda tologatta, és egyetlen egyszer sem nézett a Doktor szemébe –, valamilyen megoldási tervet szeretnék hallani az Ön szájából, hogyan is lehessenek ennek a gazdagságnak az életemet tönkre nem tevő szerencsételtetttje, miként kell az efféle helyzeteket a legegyszerűbb módon a természetes emberi viselkedés és a jó ízlés határain belül feldolgoznom. Az ügyvéd a pillanat tört része alatt átgondolta e helyzet minden őt és Gócsot érintő lehetőségeit, pontosan tisztában volt azzal, hogy egy nagyszabású ügyvédi megbízás célzottja, amely egyrészt a szegények ügyeivel töltött évek megkoronázása, vélte, másrészt egy pusztulásra ítélt emberroncs halálos ítélete, amelyet csak nagy ügyességgel változtathat életfogytig tartó börtönbüntetéssé. Most csordultig állt ez az ember a platánok alatt, egészen különös, zsákanyagból varrt zakójában, ahogy a második körben, egy bő óra múlva, újra szemrevételezte, maga varrta ruháiban, kétségtelen, egy milliárdos, kezében seprű, vállain külső varrással zsákszerű anyagból összeöltött kabátszerűség. Nagy lófogú varrásokkal odaöltögetve a zakójához a zakója ujját, a maga szabta és varrta zakójában söprögette a többszörös milliárdos az utcát, az ő egykori kegyeltje és pártfogoltja.

Ha ezek a Hamletok most végképp leszállnának róla, akkor kétségkívül odamenne Gócshoz, nem törődve a maga szabta, maga varrta zakójával, és kérdéseket intézne hozzá, amely kérdések az utolsó, fél évvel ezelőtti találkozásuk óta felgyülemlettek benne, és éppen most, meglátva az utcát sepregetni egykori védencét és pártfogoltját, a maga varrta és a maga szabta zsákszerű zakójában, miközben vele, a Doktorral is történt egy és más. Mert, gondolta most, megkezdvén a harmadik kört a villamossal, igazából nem bírhatunk semmiféle jelentéssel. Míg mi lemondunk arról, hogy értelmezhetővé váljunk, számunkra kötelező érvényű, hogy a körülöttünk lévő dolgok jelentését felfogjuk. Olyan helyszíneken mozgunk, amelyek tele vannak jelekkel és táblákkal és mindenféle értelmezési lehetőséget felkínáló kétértelműsé-

gekkel. Mi ezeket az értelmezéseket leolvassuk, lényünk anyagává tesszük, de mi magunk, akik e jelek rengetegében mozgunk, nem tartunk már igényt semmiféle jelentésre. Kérdés persze, hogy önmagunk vagy a mások számára nem akarunk már jelenteni semmit? Igencsak nehéz dolgok ezek, gondolta a Doktor, amikor Gócsnak néhány hetes töprengés után elmondta a terveit, s az, várakozásának megfelelően, semmiféle ellenjavallattal nem élt, elfogadta rögtön a Doktor ajánlatát, amely szerint egy számára megfelelő házat vásárol, rendbe hozatja a külsejét, elegáns ruhákkal tölti meg szekrényeit, és végképp elhagyja a szükségszállót, megszakítja eddigi kapcsolatait, úgyszólván eltörli nyomtalanul a múltját.

Egy tökéletesen pléhszerű arc ült vele szemben, egy látszólag gondolatok nélküli fizimiska, akinek semmiféle elképzelése nem volt a saját gazdagságáról, az ezzel járó életszerű veszélyekről, amelyekre neki, a Dokornak, a különböző bűncselekményekben keveredő, néha gyilkosságok bűnrészeseivé váló hajléktalanok ügyei révén teljes rálátása volt. Mit jelent az, hogy értelmezhetővé válunk, kérdezte most, végigpillantva a villamos belső terébe begyömöszölt Hamlet arcát kutatva. Egy bizonyos, véges számú konvencionális kijelentés, ítélet összességének a halmaza vagyunk. Ha ezekből kivonjuk azoknak a kijelentéseknek a nagy számát, amelyek az emberi társadalom egyedeinek legalább a felére is illenek, akkor nagyjából megkapjuk, hogy mik is lennének *mi*. Ugyanakkor teljes mértékben úgy gondolja, hogy Gócsnak nincsenek kézzel fogható, szavakkal kifejezhető tulajdonságai, elmondható róla, hogy teljességgel passzív az önképe. Nincs késztetése arra, hogy mások számára értelmezhető jelentéssel bírjon. Ez persze nem azt jelenti, hogy félnótás lenne, nem, Gócs nem buta ember, de leginkább mindig csak a tekintetével beszél. Amikor az általa felkínált házak közül már az elsőre igent mondott, és nem érdekelték tovább az ingatlanokba fektetett tőkéje megtérülésének egyéb lehetőségei, akkor a Doktor igencsak elképedt. Ez a ház, amely a város legelőkelőbb és legcsöndesebb részén feküdt, mindösszesen tizenkét szobával, úszómedencével és négy autó beállítására alkalmas fűthető garázzsal, valamint egy északi fekvésű ősfenyvessel, márvány szökőkúttal és kiváló panorámával rendelkezett, s úgy képzelte, a legkevésbé sem lesz Gócs számára vonzó, s ő, a Doktor csak egy riasztó példának szánta arra nézvést, hogy a föl alig mérhető vagyonából ezt a házat is megvehetné, és anyagilag szinte semmi gondot nem jelentene számára a fönntartása. Természetesen halmazelmélettel semmiképpen nem lehet valószínűvé tenni egy személyiséget, de képтелenség eltüntetni is. Ha mégis a jelöletlenség és a jelölhetetlenség csapdájában csücsül, mint a platánfa alatti söprögetése bizonyítja, akkor nem volt elég finom a műszerünk, nem voltak megalapozottak a kijelentéseink. A Doktor úgy vélte, miközben immár harmadjára fordult meg vele a villamos a körúton, hogy számtalan betegségnek kiváltó oka Gócs általa kiismerhetetlen személyiségének tökéletes zártsága. Gócsnak nincsen önképe, amelyhez a benne dülő háborgások során, őt kimenekítve a számára egyre méltatlanabb helyzetekből, vissza tudna térni; ekként Gócs tökéletes idegenséggel szemléli és észrevételezi a vele kapcsolatos történéseket. Megnyil-

vánulásai mindig esetlegesek, azt csinálja, amit a környezetében lévő emberek tesznek. Azt tartotta helyesnek, ha mások értékrendjéhez igazodik, ugyanakkor tartózkodott minden szélsőséges véleményalkotástól, sőt, a másokhoz való viszonyulása is mindig hiteltelen volt. Szerette a bort a hajléktalan szállóban, de fele annyit sem ivott, mint mások, kártyázott a többiekkel, de nem érdekelt, hogy nyer-e éppen vagy veszít. Pénzét mindig a másoktól való függésének rendelte alá, ha munkája akadt, akkor egy nap alatt minden fölöslegét a többi lakó igényei szerint elpazarolta. A Doktor egyedüli érdemének tudta be, hogy Gócs elfogadta az ajánlatait, miközben aggódott, mert az ingatlan vásárlása közben számára kifizetett ügyvédi díj meghaladta minden eddigi bevételét.

Amikor a birtok megvételekor nála járt, hogy a szerződés mindenféle jogi bonyodalmakkal terhelt részleteit megbeszéljék, Gócs nem volt hajlandó a ház egészét vele körbejárni, a leltárban rögzített bútorok, szobrok hivatalos átvételére, az előszoba kalaptartóján írta alá a házban föltalálható bútorok, festmények, használati tárgyakról szóló tanúsítványt, és a legkevésbé sem gondolta fontosnak, hogy mindezen kincseket személyesen birtokába vegye, vagy akárcsak megtekintse. A Doktor aztán pusztán kíváncsiságból egyedül járta be a házat, miközben Gócs a méretes konyha egyik zugába húzódva tökéletes értetlenséggel bámult maga elé, és mint később bevallotta, a teljes tanácsalanság állapotába süllyedt abban a pillanatban, hogy a ház vételárát kifizetve megkapta az ingatlan kulcsait.

Rohanásainkban meg-megakadva, lépéseink eltávolodó idegenségében, gondolta most a Doktor, visszaemlékezve az egy évvel ezelőtti házfoglalásra, amikor szinte a saját hajlékaként járta be a legkülönbözőbb, az ő életmódjához képest is tökéletesen szervesen egymásba illeszkedő tereket: a hatalmas nappalit, amelyből kétféle ágazó lépcsősor vezetett le a kertbe, a könyvtárszobát, ahol kimondottan középszerűen nivós festmények és kisplasztikák tagolták ketté a helyiséget, a belső lépcsősort, amely oly tágas volt, mintha legalábbis egy múzeum előcsarnoka volna. A fenti termek és szobák a déli napsütésben mind fényárban úsztak, a zeneteremben álló zongora, a társalgó visszafogottan empire berendezése, majd a hálószobák régi illatokat őrző intimitása a tökéletes megsemmisülés hangulatát árasztották. Megmegpihenve egy kanapén, az éjjeli lámpák gombjait nyomogatva, az íróasztalok faragott díszzeit nézegetve, majd a mindenfelé nyíló teraszokon végigsétálva, Gócs hajlamai szerinti elszigeteltségéről és a saját elhanyagolt, most a jómód pácában úszó birtokos lehetőségeinek tökéletes kiláthatatlanságáról elmélkedett. Amikor már az ember nem lakója a saját életének sem, hova is vezet ez a tökéletesen elidegenedett pompa, a tárgyak szimptomatikus, árulkodó lélektelen üressége?

Harmadszorra látva meg a Gócs mellkasába szúrt, elfordított gúlára emlékeztető fejet, amint egy hatalmas kenyérszelet és valamiféle kolbász vagdosásával volt elfoglalva a körút árnyas padján, egyszerre csak bátorságot gyűjtött, hogy az őt követő Hamletek köréből szabadulva, személyesen próbálkozzék pártfogoltja és védenca sorsáról tájékozódni. Még elevenen élt emlékezetében a legutolsó találkozásuk,

amikor az előle bujkáló Gócsot meglátogatta, s az már a házából kiköltözvén, a portásfülkéként használt egyszerű kerti lakban rendezkedett be. Ruházata újra a legel-hanyagoltabbnak, a hajléktalanszálló divatja szerintinek mutatkozott, ugyanakkor a falakba vert szögeken ott lógott egy-két könnyű nyári öltönye is, mint aki csak kirándulni ment a saját otthonából, és bár nem jutott messzire, az új környezet némi stílustörést kölcsönzött egész lényének.

Hajnalban sokszor, ébredései után szárnyaszegetten gondolta át a Doktor a saját helyzetét, amely szinte párhuzamos megfelelője volt gondozottja sorsának. Bár jó fél éve semmit sem tudott Gócsról, a legutolsó, a házában tett látogatása óta, most a körút fái alatt tökéletesen belátta, hogy igyekezete teljességgel kudarcot vallott, egy emberi sorsba beavatkozni szándékaink teljes komolyságával, majdnem annyi, mint egy gyilkosság. Gócs pontosan nem tudhatta, valójában nem is igen érdekelte, hogy a pártfogója életében milyen mélyre ható változásokat okozott a vele való üzletiesnek gondolt kapcsolata. A közmunkás egész lénye, életszemlélete, a gazdagságával járó, azzal szemben megnyilvánuló közömbössége, amely már az első pillanatban meghatározta a közöttük lévő bonyolult viszonyt. A Doktor felesége már évekkel ezelőtt megérezhetett valamit férje céltalanság felé sodródó lényéből, amikor is egyre inkább csak az ágról szakadtak, a hajléktalanok, a kisstílu bűnözők ügyeinek világába tévedt, és egyáltalán nem hajlott a jó szóra, az anyagi és társadalmi fel-emelkedést megvetve, különös passziójává lett az elesettek iránti egyre fokozódóbb szolidaritás.

Válásuk után a Doktor teljességgel lecsúszott egzisztenciának tudhatta magát, családját otthagya albérletbe költözött, de egészében úgy érezte, hogy most jött el az ő ideje, amikor a hasztalansággal párosuló életérzése valamely mélyről jövő értelemmel társult. Csak ebből a nézőpontból érthetjük meg a Góccsal való kapcsolatának teljesen paradox jellegét, miután a szárnyaszegett védencével való törődés néhány hónap alatt a leggazdagabb emberré tette, a különböző ügyvédi költségek, ingatlanvásárlás után a neki járó illetékek, a befektetések hozamának morzsaléka dagasztotta hirtelen a bankszámláját. És a Doktor először életében úgy gondolta, hogy megdolgozott a pénzéért, elégedetten dőlt hátra frissen vásárolt, szerény, de ropant értékes lakásában, és ugyanezt várta volna el védencétől is. Ami az első nekifutásra nem sikerült, hogy Gócsot bevezesse az elégedett emberek világába, hiszen látható volt, hogy a pénz a hajléktalanszállóból kiköltöző ügyfelének semmi örömet nem okozott, kiemelkedve a saját környezetéből, csak fuldoklott abban a házban, mint egy partra vetett hal. Ezért aztán a következő és következetesen végiggondolt feladatának érezte, hogy kiismerje védenca habitusát, megpróbálja értelmezni a maga számára is felfoghatatlant.

Miközben a felesége értetlenül állt a válásuk óta gyermektartásként kifizetett milliók láttán, többször feljelentette az őt elhagyó, majd váratlanul és megmagyarázhatatlanul dúsgazdaggá lett férjét. Stricinek, kurvák ágyasának, drogkereskedőnek titulálta, magánnyomozókat fogadott a Doktortól kapott pénzből, hogy volt fér-

jét teljesen ellehetetlenítse, hogy gyermekei apját tönkretegye. De ahogy őt a felesége, ő Gócsot képtelen volt megrögzött magányából kirángatni, hiába is vitte el kisebb kirándulásokra a kegyeltje pénzén vett drága autón, hívta meg szerényebb és elegánsabb éttermekbe, hogy jellemét kikutassa, meglátogatta többször is, előre be se jelentkezve pompás lakában, tökéletesen mindig egyazon helyzetben találta, a konyhában egy egyszerű sámlin kuporogva, különböző, rongyszerű ruháinak foldozása közben.

Míg ő, nem tudván róla, hogy magánnyomozók figyelik minden lépését, addig Gócs is gyanútlanul lépett ki háza kapuján minden alkonyatkor, nem sejtve, hogy száz méterre házától autójában ülve figyeli a Doktor, és követi rendes esti bejárását, amikor is rongyaiba öltözve visszamenekült a szállóra, és az egész éjszakát a hajdani cimboráival töltötte, kártyázva és iszogatva. Szégyenletes és a személyiségét romboló hónapok voltak ezek, miközben bírósági tárgyalásokon bizonyította ártatlanságát, magának sem merte bevallani, szinte szerelmes elragadtatást érzett Gócs személyisége iránt. Természetes életöszöne cserbenhagyta, felhagyott minden munkájával, az emberi természet megismerésének szentelte magát, amiről azonban semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett. Ha így, áttörve a saját korlátain, egy természetes lény, amelynek a Doktor magát gondolta, ahelyett, hogy elfogadta volna személyes szerencsését, annak eredete után kutatva, az elmélet sokszorosan meghaladó titkok után indult, amelyek éppenséggel kizárták a valóságosnak gondolt világból, és szemfényvesztésnek tűnt számára az oktalanul rátört józansága. Egy találkozás a feleségével, majd azt követően egy találkozás Góccsal, természetes lényének okkult elemeit erősítették. A felesége félt tőle, a beszélgetésük közbeni, régebben természetesnek gondolt gesztusait fizikai támadásnak vélte, a folyószámláján gyarapodó hatalmas összegeket egy nem létező, őt sakkban tartó bűnszövetkezet adójának hitte. Hogy a csodába, csak nem a rongyokból ráztad ki a millioid? Mivel az első pillanatban nyilvánvalóvá lett számára, hogy mennyire megváltozott az asszonyhoz való, régebben mindig is érzelemmel teli viszonya, tagadhatatlan, hogy a maga alamuszi módján most imponálni szeretett volna neki. Mivel azonban túl sok takargatni valója volt tönkrejutott házasságuk végeredményét illetően, nem beszélhetett Gócsról, nem említhette az új keletű Hamletek őt követő gyülekezetét, ezért száraz és kioktató hangon becsmérelte a felesége hivatásának végtermékeit. A tanítványaid, akiket olyan lelkesen és több éven keresztül a legostobább módon oktatsz, elhintve beléjük a társadalomban soha nem létezett idealisztikus képzeteket, korlátokat építve egyébként is szűk elméjükbe, hogy soha ne ismerhessék fel a valóságot, tudatosan megakadályozod, hogy hétpróbás csirkefogókként megállhassák helyüket az életben. Mert minden tanítványod, ha bevaldod magadnak, ha nem, az iskola után belereszelődik a moslékba, némi tántorgás és irreális szellemi küzdelem után ott találják magukat beledarálva a társadalmi élet legaljának sűrű és tápláló mocsarában. Pontosan látod, hogy melyik tanítványod mibe pusztul bele, melyik tehetség hol kap végzetes sebet, hajlamaikat azonban ezek az iskolák a védekezésre

való teljes képtelenség felé terelgetik. Vagy a szegénység, vagy a túlérzékenység, lehet, hogy a szépségük vagy épp a rútságuk miatt buknak el. Egy-két év, és egyetlen céljuk lesz, hogy a társadalom kihívásaitól való rettegésük szülte elmeháborodottságukat rejtgegyessék. Akiket te az iskolában tanítottál, azok néhány év múlva már az áldozatok vagy a bűnelkövetők padján ülnek, és helyzetüket csupán fizikai vagy szellemi erejük befolyásolja. A legtöbben aztán sejtelmes kísérőket kapnak, árnyakat, hogy meglegyen a saját társuk, akikkel megvitathassák a hajdani álmaik rongyszőnyegeinek kopottas mintáit, amelyet a nyomorból egyre nagyobb nyomorba cipelve soha nem dobnak majd ki. Aztán Gócsra gondolt, a Góccsal való találkozás él-tette, leszállt a villamosról, és egyenesen megcélozta a platánok alatt kolbászából falatozót. Az rögvest elhárította a Doktorral való beszélgetést, egy körúton túli kocsmát nevezett meg, ahol már a tervezetések idején is gyakran összejöttek.

Kora délután két óra lehetett, és a Doktor képtelen volt felidézni, mivel is töltötte a napját. Attól való örökös félelme, hogy mindennapi cselekedetei közben egyszer csak kirúgja maga alól a széket, ahol bizonyíthatóan mindig is ült, jelentés nélkül immár, a mások megértésének bozótjában, az elhamarkodott és késlekedő elhatározásai keresztútján, amikor is képtelen volt magát fölmutatni, túl azon, hogy ítélkezzék mások fölött, de mégis innen, hogy magát illetően az egyre több ereszték lassú szétesését ne vegye észre.

A jó harminc éve változatlan belsőt mutató vendéglátóipari helyiséget már megszállták a Hamletek. A kakukkos óra ajtaján egy csenevész rugó pattant ki, ugyanolyan hangot hallatva, mint amikor még nem unta meg egy valamikori törzsvendég, hogy a rugó végén faragott kismadár gépies dallamát kieressze. Most szándékoltan végigtekintett ezeken az öt hónapok óta követő arcokon, és felfedezése, amennyiben minden arcvonás ebben a jól behatárolható térben egészen más intellektuális üzenetet rejtett, vívódásokról, elbizonytalanodásokról beszélt, mások éppen ellenkezőleg, bátorították, hogy vallomást tegyen a dolgait illetően, mint egy marhacsőszbe ereszkedett oroszlanidomár, olyan némelyik, gondolta most, aki mindezekkel a kellékekkel már nem léphet soha fel a pódiumra. Ahogy az ember is szétszórja magát az életében, nem édesgeti magához a pillanatait, nem akar önmaga klónja lenni, minden helyzetben más válaszokat vár, pontos és kíméletlen igazságokat, úgy most ezek az elmélyült tekintetek is a legkülönfélébb ábrándok és gonoszkodások kifejezéseit hordozták. Beleszól magába az ember, szétteríti életének fájó emlékeit, hadd száradjon, mint a széna a parlaggá lett mezőn, de nincsen ítélőereje, hogy mindezen mondandókat összegyűjtse.

Amikor a rugó kiugrott az órából, hogy a két órát megjelentse, belépett Gócs a kocsmáján, ugyanabban a maga szabta és maga varrta öltönyében, nagy, goromba madzagnak tűnő cérnával összeillesztve, amelynek szembetűnő részleteit délelőtti utazásai során a Doktor többször is megfigyelhette, s a házába történő látogatásai alkalmával, ahogy a különböző szalagokat, szegőket, a bélés rendetlenkedő selymét nagy szorgalommal és hiábavaló igyekezettel összeillesztette mindenféle, egyre

csak kirojtosodó ruházatán. Ám ami szétállt eddig, és nevetségesen otrombának tetszett, most elegánsnak és választékosnak tűnt, a zsákszerű szövet olyan puhán omlott rá Gócs felső testére, hogy a Doktornak semmi más vágya nem volt, mint hogy ezt a zakót magáénak tudhassa. Egy lélek belső eleganciája, a világba fölmutatott, precíziós mérlegen kimért személyisége, a teljes visszavonás, és a leereszkedő függönyök ellenében, amit a koszlott, hirtelen tengeri beteggé lett Hamletek is érzékeltek. Gócs átadta házának kulcsát a Doktornak, mondván, senkinek sem kíván olyan borzalmas és magatehetetlen éjszakákat, amelyeket ebben a riasztó kriptában a Doktor tanácsára eltöltött, kérése pedig, hogy öltönye zakóját, mivel a nadrág még nem készült el, de mindez folyamatban van, nekiajándékozza, teljes képtelenség. Mert ez egy olyan másodlagos test, és olyan, a testét és az érzékeit stimuláló anyag, amely őt intellektuálisan és végérvényesen a maga számára elfogadhatóvá, s így halhatatlanná tette. Ettől pedig képtelen megválni, akármit is mond a Doktor, hiszen elhibázott életének egy olyan fészkeire lelt, amelyet magára öltve már, tudván rég, hogy kíméletlen és kegyetlen a jövőjéhez, de minden ilyen jótett végül is áruvás. A személyes biztonságának, amelyet ez a maga szabta, maga varrta zakója jelent, semmiféle alternatívája nem létezik, ha úgy is gondolná más, hogy ennek ára van, ő nemet mond mindenre, az alkudozásokat és a széjjelajándékozott gazdagságot nem tekinti magára nézvést követendőnek. Úgy gondolja, hogy a legegyszerűbb alkotásaiba temetkezve szabadul meg a saját lény a mások által mindig gyanús tekintettel szemlélt kényszerességeitől.

Thruyt ifjúága, és hirtelt véréline,
Az édes anyjának vágza zöngedelme,
S lassan lejár a hamos homokóra.

JUHÁSZ GYULA

BÁTHORI CSABA

Melankólia XI

Túl magasan vagy, hogy csak az enyém
lehetnél. És túl igaz is vagy,
hogy a kezdő, végző hatalmak
csak egy életet adnának neked,

hogy eltűnj az emlékezéssel.
Születésed, örök életed *egy* hely –
fényed minden szívben előtör,
mert csillag vagy te mindenestől.

Fele se voltam önmagamnak,
de te már elhittél egésznek –
s leguggoltak bennem a szenvedések.

Azt mondtad: testvér a bánat s a béke,
hogy a szél a madarak szívverése,
s emelkednek is, akik vándorolnak.

Melankólia XII

Nem vagyok ember, nincsenek éjszakáim.
Nem vagyok állat, nincsen gyorsaságom.
Esténként már nem vagyok a világon.
Álmaimba se, szemembe se fér szín.

Letudnának, kik a semmibe mennek,
de nem kérnek belőlem, akik jönnek.
Már csak úgy tudok élni, ha öröknek
vélem magam s a holtat elevennek.

Mindent eladnék, mindent birtokolnék.
Ha teremt még, aki engem teremtett,
adja meg telő időmnek a rendet,

s hogy ne semmi lakjon a végtelenség
alján, s magasabb legyen, mi élénk jön
itt lent, mint ami várhat túl a földön.

Melankólia XLII

Ki nincs itt, ritkán bánik a szavakkal.
Aki elment, részt kért az éjszakából.
A láng még a csillagnak is világol.
Néha megemel, ami lent marasztal.

Amíg itt vagy, nem-léted ide látszik,
s Orion fényszál reszket a hajadban.
A sötétségben minden kiviláglik,
ami világosban kimondhatatlan.

Nem, nem tőled, hanem érted eredtem –
még hiányod is betölt észrevétlen,
míg elérek az éjbe épp az esten

át, s lassan megédesül a sötétség,
és forró lélegzetre elcserélem,
ami a rideg naptól itt maradt jég.

Melankólia XLIII

Ébredni reggel és ébredni éjjel...
másképp méretkezik sötét a fénnel...
az ember épp a sötétségtől éber,
s fény nélkül éppen önmagához ér el...

Az éjben kulcsot keres önmagához,
nevetés nem köti most a világhoz,
a fekvő csöndnek lélegzettel áldoz –
elég a derű, amit a sötét hoz.

Számtalan napok sorában egyetlen
a Nap, magas és csillapíthatatlan
oltalom, örökké felszáll szememben.

Boldogság tudni, a Nap magasan van,
és ami itt lenn napokra törik szét,
fenn egyetlen tűzzé oltja a végtelenség.

BECSY ANDRÁS

Tiszai történet

Alsóváros mélyébe bújva
Kis utcácskában élt a kurva,
Lakása garzon, udvari,
Nappal magát ott fújta ki,
Hogy éjjel bírja, bírja újra.

„Ölelve kéri, vagy ma verve,
Keverve tán, mihez van kedve?”
S míg készült sliccet nyitni szét,
Hogy falja urak péniszét,
A válasz már nem érdekelte.

Bringán, szalmából font kalappal
Lestem házát nyaranta nappal,
S bent Gangesz volt, déli verő
A kátyús, ócska heverő,
Amely benyelte álom-habbal.

Aztán hírlett, a Tisza-holtág
Májusi vízébe fojtották,
Azóta motyog a Gangesz,
Folyók csendje üveghang lesz,
Agyagba süllyedt Tündérország.

Mikor instant kávé keverve
Rogyok a kátyús kerevetre,
Vagy készülök épp nyitni szét
Egy még félig kész dossziét
A főnök seggéig görnyedve,

Magam ha felkötve lóbálom
A legutolsó szalmaszálon

(Érezem csak, déli verőn
Hogy nyúlik meg gerincvelőm),
Vele nyel el a Gangesz-álom.

És benne bringán Ő les engem,
Hogy ilyenkor mihez van kedvem,
Hogy már rég a Tisza-holtág
Partját a házamig tolták,
Hol élek kurva üveg-csendben.

CELLER KISS TAMÁS

és táplálni

minden feléd irányuló mozdulatom
még valahol útközben elhal az izmokban.

a szavaim. mint kortyoláskor a véletlenül
számba csúszott jégkockák – nem tudom
őket lenyelni.

egy padon ülünk. a piros szövetkabát
van rajtad, kezekben egy száraz kifli.
galambokat jöttünk etetni. gyerekkorod óta
félsz tőlük, és mert jobb nem jutott eszembe,
azt mondtam, szép metafora lesz. hogy
együtt majd megetetjük a félelmeidet.

a hiányérzet. mint a minap, amikor egy dalt
kerestem. tudod, amelyik a megfelelő
pillanatban pont azt mondja el, amit érzek.
de nem volt ilyen, még nem írták meg.

abban a dalban nem lennének galambok.
abban a dalban kövérek lennének a félelmek.

a rend elgondolása

a lényeg ott volt nem sokkal a vége után.
és a szőnyeg alatt a por – gyűlik láthatatlan,
de valakinek mindig tudnia kell róla.

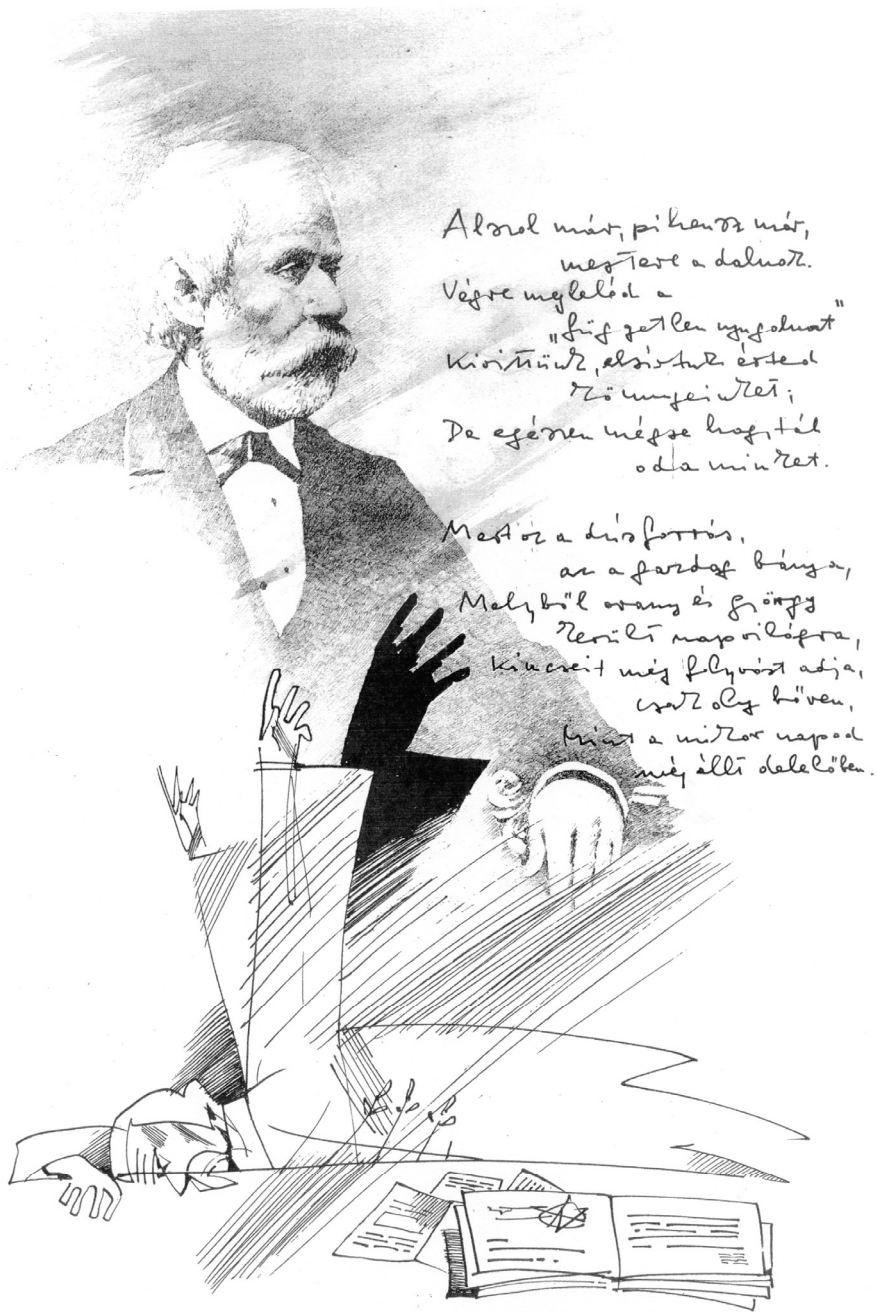
én voltam, aki tudtam, mert én söpörtem,
és nem sokkal a vége után a lényeggel
is nekem kellett elszámolnom.

az elszámolást persze látták, mert látniuk kellett – a kapun száradó szőnyeg jelezte, hogy ez most a takarítás ideje.

rend lesz, a helyére kerül minden. a szőnyeg száraz lesz, nem súlyos, egyedül is el fogom bírni. alatta por semmi.

de hagyjuk most ezt; azt akartam mondani, hogy itt vagyok a végén, nem sokkal a lényeg előtt, és nem tudok továbblépni.

Alszol már, pihenés már,
megtért a dalnok.
Végre meglátod a
"Szigetben nyugodtat"
Kivételül, elsőtudt érte
Tömegjártat;
De egészen mégse hagyta
oda mindet.

Mert az a dicső forrás,
az a fardaf bányája,
Melyből ország és görög
Zerélt napvilágra,
Kiverték még folyókat adja,
Szólt oly híven,
Mint a mitől napod
még állt deklóben.

KELE FODOR ÁKOS

A szív vége

CIGÁNY ÚJMESÉK*

A halva született vére

Hát, édes véreim, az én nagyapám akkora mesélő volt, hogy az ritkaság! Jöttek hozzá a falubeli magyarok, az uradalmi intézők, meg a magyarul tudó szászok és románok:

– No, mondjál, bátyám, mesét! – Az egyik hozott neki ennivalót, a másik hozott neki pálinkát, a harmadik hozott neki dohányt, hogy csak mondjon mesét. No, aztán mondott. De a virrasztóba minálunk is minden rokon őt kérte, hogy mondjon. Így is köszöntek neki:

– Adja Isten, hogy mondjál mesét sok esztendőn át!

– Legyen kinek! – viszonzta mindig.

Hát, testvérek, az egyik ilyen virrasztóban a Mulórról, a visszajáró halottról beszélt el egy igaz mesét. Tőle tudom én is. Jegyeztétek ti is meg, hogy este már ne vigyetek ki vizet a házból, nehogy egy Mulóra találjátok önteni! Vagy legalább mondjátok: *Disznószar menjen a fülébe!* – és köpjetek! Mondom és köpök én is – meg ne hallja, amit róla beszélni fogok!

Volt két jó barát Szeben vármegyében, titkos barátok voltak ők, Bagara és Csuláno, akik a falu két szélén laktak. Az egyik letelepedett kelderás volt, a másik meg teknős muncsán, aki az erdőben lakott, de mégis barátságot kötöttek, mert amúgy nagy tolvajok is voltak.

Egyszer egy nagy kincset fogtak. Megosztottak, ki erre, ki arra. No, ennyi is volt a barátság.

Bagara feleségét csak Savanyúnak hívták a falubéli kelderások, mert hogy folyton savanyú ábrázata volt. Ez az asszony nagyon sokszor átkozta gyerekeit: „Meredjél meg!”, „A görcs fogja meg a nyakadat!” – ilyesfélét mondott nekik. Ő sem gondolta igazából megátkozni őket, ahogyan a többi asszony sem, ha időnként hirtelen haragra gerjed gyermeke iránt, csak hát Savanyú tényleg nagyon sokat mondta a magáét. A sógornője egyszer komolyan számon kérte őt.

– Jaj, Savanyú, Savanyú, nem félsz te annyi átkot mondani a gyerekekre? Nem érdemli meg egy gyerek se, bármi rosszat csinál.

* Meséim olyan valós Kárpát-medencei – ám főképp erdélyi sátoros cigányoktól a XIX. század második felében gyűjtött – cigány mitológiai elemekből, hiedelmekből és balladákból épülnek fel, melyeket a cigányság a maga mesélési kultúrájában később nem örökített tovább, így nem őrzött meg.

– Nem úgy mondom én azt, te is tudod – mentegetőzött Savanyú –, meg hát tudom én, hogy büntelenek ezek a csöppek, a büntelen átok meg úgyis visszaszáll rám.

– Jaj, ez az asszony! Ilyen felelőtlen vagy! Savanyú! Hát nézz már magadra, terhes vagy!

Ez a mondat elgondolkodtatta Savanyút. Nyolcszor volt már terhes, ebből csak ötöt szült meg élve. Megfogadta, hogy eztán nem átkozódik annyit, de már akkor késő volt, mert az átkok helyet keresnek!

Három Hold-tölte után, egy fényes reggelen, mikor gallyazni indult az erdőbe, Savanyú egy kisfiút szült, de az már halott volt. Hazavitte, virrasztottak felette. Hírét vette ennek Csuláno is, és igencsak megörült! Miután a Nap lement, odalopakodott Bagara és Savanyú kicsiny, vályogból rakott házához, hogy kifigyelje őket, és a fal repedésén át látta, ahogy a gyermek száját olvadt viasszal betömték, hogy Savanyú teje könnyebben elapadjon. Bagara megmérte a csöppség súlyát, és amennyit az nyomott, annyi tökmagot rakott egy zsákcocskába. Mikor már Savanyú fel tudott állni, Bagara rögvést alákarolt, és kimentek együtt a Rosszak hegyére az éjjeli bükkösbe, hogy kiengeszteljék a Hold-királyt. Ment mögöttük Csuláno is. A Hold-fényes hegyoldalban egy gödröt ástak, abba a tökmagot beleöntötték, elfődték, a maradék földet pedig a zsákba rakták.

Éjjel az erdőben pihentek, kora reggel pedig az erdei keresztúthoz vitték a kicsit, és oda temették, hogy a lelke tovább utazhasson egy arra haladó terhes nőben. Mert olyan a lélek, mint az ember hangja! Kiált, s elhallatszik kilométerekre! A lélek is így vándorol.

Bagara kicsiny sírt ásott az úton, és beleszórt a Hold-hegyről való földet, ne hogy a jövőbeni gyermekeik is holtan jöjjenek a világra. Míg Bagara elhantolta az újszülöttet, Savanyú így siratta:

– Folyónak apró hala, fészkemnek tollatlan madara, szülőd szívébe vagy temetve, és mégis az erdő talajának hideg vermébe tesznek, és nekem nem marad más, mint könnyek és sóhajok! Ki mondja majd csengő hangon nekem: Jó éjt Mámikám! A többi gyerekek és fiatalok táncolnak, dalolnak, a te éhes piros szád pedig a hideg hantokat csókolja.

Ezután Bagara és Savanyú szomorúan visszaballagtak a faluszéli házukba. Csak erre várt az ádáz Csuláno! Kivárta az éjjelt, s akkor kikaparta a kis halottat, mert tolvajoknak való varázserőt akart belőle nyerni. Ez a megveszekedett nem félt semmi halottól! Letépte a gyermek bal kisujját, a csöppség maradékát meg visszalökte a gödörbe. Mikor beállt az éjfél, leült a keresztútnál észak felé fordulva, és megette a csecsemő kisujját. Ezután átvágott a fekete erdőn, és Bagaráék házához lopózott.

Amikor a házhoz ért, megvárta, míg azok bánatukban elalszanak. Ekkor óvatosan levette az ajtót, besurrant, s halkán az alvó Bagara, Savanyú és azok öt gyereke fölé hajolt, majd mélyen rájuk lehelt. Leheletétől azok olyan mély álomba merültek, hogy Csuláno szabadon felforgathatta a házukat, a legnagyobb zajra sem ébredtek

fel. Mert hogy szavamat ne feledjem, Csuláno a tolvajtársát akarta meglopni: a kincs Bagaránál lévő része kellett neki. De hiába dobálta-törte szét a család minden holmiját, a kincset nem találta meg. Üres kézzel ment haza.

Ezen az éjjelen nagy sötétség borult a közeli falvakra. Minden temetőből elindult egy-egy halva születettből lett Muló, és mind az erdei keresztúthoz libegett. Körülvették a kicsiny hantot, ahol Bagara hallva született gyermekének hullája feküdt.

– Édes kicsi testvér, érted jöttünk! Jössz-e velünk?

– Jövök!

– Ásd ki magad, kicsi pulya, de középujjadat a földben kell hagynod, mert csak úgy maradhatsz velünk e világon, ha marad hús a földben utánad, amely el nem porlad! De ne félj, a mi húsunk egyhamar nem oszlik el!

A csecsemő elindult a rögök alól, két középső ujját hátrahagyta, s mikor már majdnem egészen kimászott, a Mulók csonttalan kezükkel kisegítették a göröngyök közül, és ellibegtek vele a csillagtalan égtől sötétlő bükkerdőn át a faluba – ahol anyja, meg apja is lakott –, s bevették magukat a cinterembe. Ott a hideg föld alá merültek, libegve előhoztak egy nagy üstöt, amiben már lobogva forrt a fekete víz.

– No, kicsi, most ki kell fürödjed a csontjaidat! – mondták, s a csecsemőt betették főni az üstbe. Addig nem vették ki, míg minden csontja ki nem fordult a húsából. Így aztán Muló lett belőle is. A csontjait elkapták abban a cinteremben, s attól a naptól az lett az ő lakhelye.

A kicsi Muló puha testecskéje egyre nőtt, cseperedett akár az élő gyerek, s minden évben, születése napján a többi Muló újra és újra megfőzte őt, hogy több és több életerőhöz jusson. Ahogy teltek az évek, látta, amiként a többi idősebb halott visszavisszajár rokonaihoz ezek bosszúságára, de ő nem tudta, merre lakik az anyja, s minthogy ez egyedül szülte meg az erdőben, apját meg sem ismerte volna. Így aztán nem járt családja nyakára.

Az öregebb Mulók minden újév éjjelén nőket raboltak el a falu széléről. Az alvó asszonyokat az ágyukból hozták el lebegő húsú karjaikban, s azok csak akkor ébredtek szörnyű sikoltással, mikor a föld alatti fekete veremben az üstbe hajították őket. Kihullottak az ő csontjaik is, s Muló-asszonyokká váltak. Mint vizes ruhák, úgy tapadtak és gabalyodtak össze Muló-férjeikkel. Mikor pedig letelt a harminc év, az ujjuk elrothadt a sírjukban, ők meg ellebegtek a havasokba, s betértek a holtak országába.

Teltek az évek, s egyszer a Mulók mind a mi Mulónk elé álltak s így szóltak:

– Testvér, már huszonkilencszer főztünk beléd életet, de te még nem szereztél asszonyt magadnak!

– Ha nem szereztem, hát nem szereztem. – vetette oda a Muló.

– Hát nem tudod, hogy aki asszonyhúst ki nem főz magának míg a harminc esztendő le nem telik, annak ujjáról többé sose porlad le a bőr és a hús?

– És mi történik akkor? – kérdezte elbizonytalanodva.

– Hát semmi! – Vágták rá a Mulók. – Ugyanez, mint most! Soha sem térhetsz majd be a havasbéli fekete világba! Szerezz magadnak asszonyt!

Eközben Bagara megöregedett, és egy hideg estén meg is halt. Megtartották a virrasztót, és eltemették a cinterembe. Megtudta ezt a nagy tolvaj Csuláno is, aki szintén idős volt már ekkor, de azóta is nagyon furdalta őt Bagara kincse, ezért még azon az éjjelen felkerekedett, hogy bizony az ő lopóbarátját a koporsójában még utoljára kifaggatja! Merthogy úgy gondolta, bizonyosan vele temetik a kincset. Kiásta Bagara friss tetemét, de hiába rángatta, hiába forgatta, nem talált mellette semmit. Még pénz se volt a szemén, úgyhogy nagyon szitkozódott magában Csuláno!

Visszaföldelte Bagarát, kiosont a templomkertből, és elindult a temetőhöz vezető út felé. Hanem épp akkor arra bolyongott tanácstalanul a Muló is! Szembejöttek egymással az éjjeli feketeségben. Csuláno zajt hallott a cinterem felől, és visszanezített az úton. Rosszul tette! Mert ebben a pillanatban keresztülbukott a Mulón! Csuláno nagyot káromkodott. Nagy haragra gerjedt ettől a halva született, meg is jelent testében Csuláno előtt fekete ragyogással, és rávetette magát. Lebegő tagjaival megragadta és eltörte a hullarabló tolvaj azon lábát, mellyel belébotlott. Beszédre nyitotta a száját is, de Csuláno rákáromkodott, így a Muló megnémult, szólni már nem tudott. Csak meredt rá. A tolvaj Csuláno felnézett, s csak most látta meg a halva született éjszakából előderengő ábrázatát, és egészen kifutott arcából a vér. Felsikoltott, felugrott, és fél lábon szökdelve menekült el, nem is nézett hátra.

Ezért aztán nem látta, hogy a Muló bizony egész hazáig némán követi őt. Mikor Csuláno bement a fából rakott erdei gunyhóba, a halva született utánaleselkedett, kihallgatta, amint a tolvaj ezt mondja asszonyának, Borkílának:

– Jaj, Borkíla, drága Borkíla, eltörte a lábam Bagara!

– Mit beszélsz te ember? – csattant fel az asszony.

– Visszajáró halott lett belőle – folytatta Csuláno –, alighogy kiértem a temetőből, elkapott az úton! Hamar, kösd be a lábamat, asszony, mert ettől a halottól nem lesz nyugtunk, amíg el nem vesszük a kincsét, és odébb nem állunk! Még ma elindulunk!

– Tán a kocsmában jártál az éjjel? – méregette az asszony. – Mégis hová mennék, jóember?

– Leánykérőbe!

– Elment az eszed?!

– Hallgass asszony! – teremtette le Csuláno. – Savanyúhoz megyünk. Ott nekik azt mondjuk, te a húgom vagy. Savanyúnak van egy lánya. Annak a kezét én megkértem. Míg a menyegzőre nem kerül a sor, náluk leszünk, és rávesszük őket, hogy elárulják, hová tette Bagara a kincset!

Csuláno lábát bekötötték, a putri előtt a tűz fényénél az ügyes teknős hamar mankót ácsolt magának, és elindultak. A Muló pedig ment mögöttük.

A hajnali derengésben értek Savanyúék házához. Az asszony előjött, mire Csuláno előadta, miért jöttek. A Muló pedig megismerte anyját! Nézte, amint az pörölni kezd, hogy az ő kelderás lánya nem való teknővájóhoz, de abban a pillanatban

a Muló meghallotta a pacsirta énekét, és megnyílt a szép piros hajnal, ezért ott kellett hagynia anyját és hűgát, hogy visszatérjen a cinterembe.

Este, mikor a Hold felszállt ég-apjához gyermekeivel – minthogy a Muló már tudta, merre laknak rokonai –, rögvest útnak indult a temető alól, és meg se állt a faluszéli kis vályogviskóig. Aláereszkedett, láthatatlanul megkapaszkodott az ablakban, és belesett. Benn a kis sárkemenca tüze világított. Látta, hogy a párkány alatt ott ül Csuláno Savanyú lányával, vagyis a Muló hűgával, Nétivel, és sugdolóznak. Odahallgatózott, és beszédükből kivette, hogy Savanyú mégis ráállt, hogy eladja lányát. Oláh cigány lánynak nem illik teknőshöz mennie, de hát a nagy szegénység szigorú úr. Csuláno hízelkedett a szép Nétinek.

– Gyönyörű fekete lány vagy Néti; repes a szívem, ha reád nézek! Hanem azt mond meg nekem, leendő hitvesem, hogy lehet, hogy ilyen szegényen éltek? Hiszen apád nagy gazdagságra tett szert.

– Miféle gazdagságra, Csuláno? – kérdezte Néti.

– Hát, tudod, nagy kincset fogtunk mi ketten, én és Bagara. Hová tette a te megboldogult apád a vagyonykát, hogy nektek nem jutott belőle?

– Nem tudjuk, hová tette.

– Ej, Néti, egy szív és egy vér leszünk, nem kell titkolóznod. Sűgd meg nekem.

Ekkor már Csuláno igen közel húzta magához Nétit, és Borkíla ezt nem állhatta, ezért felpattant, felkapta a földről a mosóvizet szakajtót, eléjük szökkent, és a fejük felett kiöntötte a vizet az ablakon.

Egyenesen a Muló arcába!

Megdühödött erre a halva született. Behajolt az ablakon, megjelent nekik, és ezt suttogetta:

– Ne a szavakat nézd, a kezeket!

Azzal eltűnt.

A szobában azok hárman meg halálra rémültek. De egyikük se mutatta! Csuláno és Borkíla azt hitték, Bagara az megint, s nem akarták, hogy az intelemre felfigyeljen a lány! De Néti azonnal megértette, mit akart mondani ez az ismerős, halott arc, ami olyan volt, ahogyan az apját képzelte volna legénykorában. Hát ő is úgy csinált, mint ha mi se történt volna. Csuláno és Borkíla elköszöntenek, és a másik szobába mentek. Ott Csuláno így szólt:

– Látod, asszony? Mondtam, hogy a nyomunkban az öreg tolvaj! Nesze, adok csattantyúmagot, tedd éjjel a derekad alá, mert ez távol tartja, s nem ragadhat el téged!

Savanyú bejött a szobába Nétihöz, de a lány nem szólt semmit. Nyugovóra tértek, de Néti aludni nem tudott. Tágra meredt szemmel nézte a kemencében a zsarátnokot, és arról gondolkodott, amit a Muló suttogetott. Hogy mit készül Csuláno tenni! Ahogy így morfondírozott, hirtelen összesűrűsödött a szobában a sötét, és előlépett belőle a Muló. Csak állt ott Néti előtt, szótlánul. Mert hát nem szólhatott, míg nem

kérdezik, vagy nem bántják. Tudta ezt húga is, ezért bátorságot gyűjtött, s halkán, hogy anyja meg ne ébredjen, így kérdezte a visszatért halottat:

– Mit kívánsz, mit nem kívánsz?

Erre már meg tudott szólalni a Muló:

– Csuláno asszonyát akarom.

Megrettent ettől a lány:

– Jaj, mit akarsz énvelem?

– Nem akarok én veled semmit se tenni, mert nem te vagy Csuláno asszonya. –

Felelt a Mulo. – Az a tolvaj Borkílát húgának hazudta, pedig asszonya az, s csak azért teszi a hamis jegyességet, mert apánk kincse kell neki!

– Apánk?... hát te nem apám vagy-e?

– Nem apád, kedves húgom, hanem bátyád, ki előtted halva született. És azért jöttem, hogy a csaló hullarablót előtted s anyám előtt leleplezzem, Borkílát pedig, ki megharagított, magammal vigyem. Most elmondom, hogyan segíts nekem – s folytatta beszédét.

Másnap éjjel Csuláno megint odadörgölözött Nétihez, és mézes szavakkal akarta belőle kicsalni az elrejtett kincset.

– Bajtársak voltunk, én és Bagara; ha már az övé nem lehet, hadd legyen a miénk! – duruzsolta a lánynak.

– Minek neked a kincs? – vágott vissza Néti. – Mezítláb is, csizmában is eljutsz a sírba, Csuláno!

De a megátalkodott tolvaj csak legyintett. Átcsörtetett Savanyúhoz, melléült, és felrázta álmából az asszonyt. De őt már nem kérlete édes szavakkal.

– Elmondom én neked, Csuláno, mert úgysem tudod megszerezni! – mondta Savanyú.

No, több se kellett a tolvajnak, törött lábbal felpattant, és így szólt:

– Reggelre elhozom!

– Csak, ha megígéred, hogy adsz nekünk is belőle!

– Csak mondja meg hová kell mennem!

– Kelj át a dombon, le egészen a Cód partjára, kövesd a patakot, míg el nem kanyarodik. Ott találsz egy nagy koronájú kőrist. Annak a tövébe van elásva.

Csuláno hóna alá kapta mankóját, gyertyát ragadott, és kilépett a házból – ment egészen a Cód partjáig. De tovább nem. Mert tudta Savanyú, hogy a domb mögött a patak fala meredek! Csuláno a vízbe csúszott, és törött lábával már nem tudott kijönni. A lelkét egy Nivasi cserépfazékba zárta, míg testét fel nem zabálták az ebihalak.

Miután Csuláno kilépett a házból, Néti odaosont Borkíla fekhelyéhez, benyúlt a pokróca alá, és kivette onnan a csattantyúmagokat. Ekkor megjelent a Muló a szobában, Borkílát ágyából elragadta, gúzsba ölelte, és meg sem állt vele a cinteremig, ahol már vártak rá a társai. A föld alatt a könyörgő asszonyt az üstbe nyomták, s őt

is addig főzték, míg ki nem hullottak csontjai. Akkor aztán megjuhászodott, mert Muló-asszonnyá vált maga is. A Muló reggelig vele hált.

Másnap volt a Muló születésének napja, harminc éves lett hát, s asszonya is volt már, ezért éjjel elindult a havasokba, hogy betérjen végre a holtak országába. De útjába ejtette még családjá házát, s bezörgetett Savanyú ablakán:

– Ki vagy? – kérdezte az asszony.

– Én vagyok, anyám, a te halva született fiad. Átkaid visszaszálltak ránk, de te szívedben derék asszony vagy, megérdemled, hogy kibéküljön veled a Hold-király. Menj, és vedd ki kicsi ujjam a sírból, van abban még egy csepp vér, csinálj abból kenőcsöt, s Szent János éjjelén apám elrejtett kincsét megláthatod! De siess, mert evi-lági harminc évem hamarosan lejár, s maradék ujjam húsa is hamarosan elporlad!

A Muló ezzel eltűnt, s felhágott a fekete világ kapujáig a szebeni havasokba. Ki-várta míg Savanyú elér az erdei keresztútra, kiveszi gyermeke hátrahagyott közép-ujját a fölből, s abból pedig kiveszi annak utolsó csepp véré-t is.

Mikor kivette, a Muló már beléphetett a holtak országába.

Savanyú néha egy parasztgazdánál szolgált zszisikes babért meg avas szalonná-ért. No, ennek a gazdának volt egy vén kuvasza. Mikor az kimúlt, az asszony elkérte a tetemét. A gazda nem furcsállotta, mert mindenki azt gondolta a faluszéliekről, hogy döghúsevők. Savanyú otthon levágott egy fekete tyúkot. A fehér kutya zsírját, a fekete tyúk szívét és a halvaszületett véré-t péppé főzte, így csinált belőle kenőcsöt. Mikor eljött Szent János éjjele, bekente nyakszirtjét és füleit, s ráolvasást mondott:

– *Mindent, mit hallok – lássak is!*

Mindent, mit látok – halljak is!

Hét láncsal kössön meg

Mindent az ördög ott,

Hová szemem elér,

Hová fülem elér!

Ekkor világotni látott egy sziklát a Rosszak hegyén, s nekiindult.

Így lett gazdag Savanyú és Néti. Aztán sokáig éltek boldogan és megelégedve, de minthogy épp tegnap meghaltak, hát most az én mesémnek is vége szakadt.

Az isten zsinara

Egyszer volt, amikor volt. Volt, hogy egy felhő, a Köd-király egyik leánya és egy vil-lám, a Tűz-király egyik fia. Megszerették egymást, és gyakran sétálgattak az égben ide-tova. Észrevette őket a Szél-király, aki bosszúját akarta tölteni rajtuk, amiért anyja, a föld elűzte őt magától, ezért üldözőbe vette a felhő-leányt és a villám-fiút, hogy elpusztítsa őket. Nagy, égi haraggal fújt utánuk, mire azok nagyanyjuk, a föld kebelére menekültek. A villámot azonban, ki hátul futott, hogy kedvesét oltalmazza,

megbetegítette a szél, mivelhogy a kicsi tüzet eloltja, felszítani csak a nagyobbat tudja. Alig pislákkolt már a villám, mikor nagyanyjához ért. Így szólt erre a föld-anya:

– Drága unokám, valahol az égben fiamnak, a Nap- királynak a fénylő kertjében nő a Minden Mag Fája, melyen a világ összes gyógynövénye terem. Levelei piciny csillagok, virágai csupa apró napok és holdak. El kell menned e fához, mert csak úgy gyógyulhatsz meg, ha nyelsz annak magjából. De vigyázz! A fiam védelmére rendeltem a kertbe a világpusztító, tudós szörnyet, a hegynyi nagy, szőrös Sugolakit, aki a Minden Mag Fájának tövében van fénylánccal kipányvázva, hogy őrizze a növény gyógyító kincseit. Vérszomjas, zabolátlan fenevadnak teremtettem, ezért csak úgy szerezhettek meg a gyógyfüvet, ha őt eloldozzátok, és elcsaljátok a Fától. Én meghívom vendégségbe a fiamat, a Nap- királyt, hogy velem legyen, míg ti a kertjében vagytok. Csak arra vigyázzatok, nehogy a Sugolakit annyira felbőszítsétek, hogy ordítson, mert azt a fiam meghallja!

A felhő könnyű párával alákarolt halovány szerelmesének, így indultak meg az égi kert felé. A föld-anya üzent fiának, hogy rég nem volt látogatóban nála a Nap-hegyi palotájában, ugyan jönne el hozzá, hogy újra láthassa fia fényes arcát. A Nap- király örömmel alászállt a völgykatlanban lévő dombforma hegyre, hová hajdan a várát építette, hogy időt töltsön teremő anyjánál.

Mikor a felhő és a villám a kertkapuig értek, rejtekükből látták, ahogyan Sugolak égő tekintettel szemezget a fáról, forgatja szájában a magvakat, így vizsgálja az ízeit, közben fújtat, és mint a mérgezeteknek, csomós nyál csorog a szájából. A villám egyet rittyentett, mire a Sugolak felkapta fejét, és űzött szemekkel tekintgetett szét. Meghallotta ezt a rittyenést odalent a Nap- király.

– Drága anyám, valami neszez odafenn énnálam, köszönöm szíves meghívásodat, én bizony most haza megyek.

– Jaj, drága Nap- fiam, még csak most érkezted, már vacsorára terítenek, csak addig maradj még!

A Nap- király maradt, s a lakomaasztalhoz ült.

Odafent, a fényességes kertben, míg a szörnyeteg a távont kémlelte, a felhő hangtalanul a fényből font béklyókhoz röppent, és testével árnyékot vetett rá, majd megrázta magát, s kihulló esőcseppjeivel lehűtötte a forró láncot. A Sugolak megpillantotta a beteg villámot, megdühödött, és nekiiramodott, hogy megragadja. A kihűlt lánc rideggé lett, és a szörnyeteg erejétől nagy csendüléssel hamar elpattant. E csendülést meghallotta Nap- hegyi palotájában a Napkirály, és így szólt anyjához:

– Valaki zajong a kertemben! Édes anyám, valami baj lehet odafenn, nincs maradásom!

– Ej fiam, őrzi azt a tudós fenevad! Te csak ne aggódj semmiért!

Visszaült ismét a Nap- király.

A Sugolak megindult a gyöngye villám felé, a felhő meg a szörny fejére röppent, és elfátyolozta szemeit. De az tapogatózva is elérte a beteg fiút! Egyik kezével szorongatta, másikkal a lányt hessegette el szemei elől. A villám, az óriás satu- markában,

utolsó erejével belecsípett a lény szemébe, mire az eget rengető üvöltést hallatott, s kezéből a villámot kiejtette.

Meghallotta az éktelen sikoltást a Nap-király, és tudta már, hogy tolvaj jár a kertjében. Szót se szólt anyjának, csak rögvest égi kertjéig szökkent. Látta, hogy a kert egyik végében a Sugolak szemeit dörgölve botorkál, a másik végében a tolvaj szerelmesek viszik a Fa gyógyító magvakkal teli ágát. Jobban féltette ezt a titkos csodát, mint a világot a rászabaduló Sugolaktól, és be is gorombult nagyon, ezért hát a felhő és a villám után vetette magát.

S hogy mi történt ezután, ahhoz tudni kell, hogy volt a Csále törzs egyik karavánjában egy derék cigánylegény, akinek Bihar volt a neve. Ő volt a legszegényebb az egész karavánban, sőt az egész törzsben. Amikor a karaván pünkösöd előtti éjjelen le táborozott egy cserfaerdő szélén egy Nap-hegyen, vagy ahogy ők hívták, „szerencséshegyen”, és evés-ivás után az emberek lefeküdtek a sátraikban, nemsokára halani lehetett, ahogy mély álomba merülve horkolni kezdenek. Csak Bihar nem aludt. Szerelmes volt ugyanis Káltiba, a főnök szépséges leányába, aki ugyancsak erősen vonzódott hozzá. Csakhogy amikor Bihar feleségül kérte a lányt, azt mondta neki az öreg főnök:

– Te vagy a legszegényebb férfi az egész törzsben, és mégis feleségül kéred a lányomat?! Eredj, és jól vigyázz, nehogy kékre-zöldre csíkozzam a hátadat!

Az éhes szív árva, mint az éhes gyomor, így szegény Bihar ezen az éjszakán sem tudott aludni, hanem odakint üldögélt a szabadban a karaván lovainál. Éjfél tájban a süvöltő fuvolázó hangját hallotta Kálti sátra mellől. Tudta, hogy óvatlan madár ez, de egészen az emberek táboráig mégsem merészkedik. Hangtalanul közelebb lopózott és látta, amint egy szőrös Phuvus óvatosan kiemeli a mély álmától ernyed Kálti testét a sátorból. De abban a pillanatban ismét megszólalt a sátor tetején a süvöltő, mert ez jelzett a földi embernek, s így az meglátta, hogy a fiú közelít felé. A halálra vált Bihar foga közé kapta a szívét, és rákiáltott a Phuvusra. Felébredt ettől a szép Kálti, és maga is felsikoltott, mikor meglátta, hogy kinek a karjai szorítják. A Phuvus hirtelen befogta a lány száját, lekapta fejről szőrkuccmáját, s abban a pillanatban mind a ketten láthatatlanná váltak. A kétségbeesett Bihar tovább kiáltozott Kálti után a sötét éjszakába, de semmit nem látott, csak a süvöltő távolodó hangját hallotta. Követte a hangot az erdőbe, de mindhiába, végül elvesztette a Phuvus nyomát.

Közben a nagy kiabálásra fölriadt és összeszaladt az egész tábor. Nagy aggodalommal hangoskodott mindenki, amikor észrevették, hogy se Kálti se Bihar nincs a sátrában.

A fiú hajnalra támolygott csak vissza a táborhoz, és már messziről meghallotta, hogy róla beszélnek a cigányok, és hogy többen azt gondolják, ő szöktette meg Káltit. Félve a cigányok haragjától, Bihar lopva szökött be anyja sátrába, hogy elpanaszolja neki a történeteket. Így szólt erre az öregasszony:

– Gonosz történet ez. Kálti nagy veszélyben van, mert ha a Phuvus földi asszonyt rabol magának, többé el nem engedi. El kell menned érte a földalatti városba, és meg kell próbálnod megfogni a földi szellemet! Elmondom, mit kell tenned, hogy megtaláld a Phuvusok bejáratát.

Bihar anyja sátrában rejtőzve várta ki az éjjelt. Akkor vigyázva, nehogy észrevegyék, előlopózott rejtekhelyéről, a lovak alól ganéjt vett ki, és leosont a szerencsés-hegy lábánál lévő sötét keresztútra. Bal kezével egy kört húzott maga körül a földön, és e szavakat mondta:

– Ne láss, mikor én látok; mikor én nem látok, akkor láss! Három Phuvus adjon három aranyhaját fejemre; meg ne lásson senki, ha nem akarom!

E szavakra maga elé rakta a ganéjt, és csak hajnalhasadtára távozott a körből. A reggeli fényben megnézte magát a szerencsés-hegy forrása vizében, és látta, hogy feje tetején három aranyhajszála nőtt. Ez után hazament. Nagy haraggal fogadták, és a főnök vallatóra fogta, mire ő – új hajszárait és terveit kivéve – hírként és meseként elbeszélte az egész történetet. A cigányok hitték is, nem is.

– Ha felhőtlen az ég, erős a szél – mondta az öreg főnök, és azzal elzavarta a legényt.

Bihar anyja odaadta kendőjét a fiának, és elmondta neki, hogy éjjel a Phuvus ismét a cserfaerdőben fog barangolni. Bihar bevette magát a sűrűbe. Ahogy bolyongott, egy tisztáshoz érkezett. Fényesen sütött a Hold, ezért világosan látta, ahogy a süvöltő kiröppen a fekete fák közül, és egy bokor ágára ül. A tisztás túlvégéből, a sűrű, magas fűben egyszer csak zizegő lépteket hallott. Tudta már, hogy a Phuvus cammog felé! Kilépett ő is a holdfénybe bátran. Léphetett, hiszen neki is láthatatlanná tevő hajak voltak már a fején, nem látta őt a süvöltő! Bihar közelebb lopózott, meghallhatta ezt a földi szellem, mert abba maradtak a zizegő léptek. Bihar a holdfényben világosan látta, ahogy a madár felröppen a bokorról, és távolabb egyszer csak mozdulatlanul megáll a levegőben. Mintha csak egy ágra, úgy szállott le a levegőre. Bihar egészen közel lopakodott, és látta azt is, ahogyan a madár alatt a földön szétnyílik és lelapul a sűrű fű. Ott állt meg a láthatatlan rémség, a madárral a vállán. Bihar hirtelen odaszökkent, és odadobta anyja kendőjét, ahol a madár lebegett. Eltakarta a Phuvus aranyhaját, így az láthatóvá lett, és pillanatig nem látott ki a kendő alól. Szütyő volt a földi ember derekán, ezt a legény letépte, a süvöltő elröppent. A szörnyeteg lerántotta magáról a kendőt, meglátta Bihart – mert a Phuvusok előtt aranyhajjal sem láthatatlan, csak a halandó emberek előtt – de késő volt: a legény kötéllel körbetekerte őt.

– Add vissza a tojásaimat! – sivalkodott a Phuvus.

– Visszaadom a tojásaidat, ha elmondod, hol nő a csalán, a Phuvusok fája!

– Előbb a tojásokat! Utána elmondom!

– Ha előbb adnám vissza, utóbb nem árulnád el, vagy pedig hazudnál! – mondta ravaszul a legény – Ha nem beszélsz, összetöröm őket!

De makacs volt a Phuvus, nem árulta el, csak dühödten sipítozott. Bihar a rém lábát is megnyűgözte, annak fejébe nyomta saját kucsmáját, hogy megtalálják a Nap-hegyi farkasok. Fogta a szütyőt és anyja kendőjét, majd otthagya a földi embert a sötét réten.

Azon az éjjel a cigányok meghallották az az évi első mennydörgést. Úgy gondolták, ez már csakugyan annak a jele, hogy mégiscsak Bihar vétke, hogy eltűnt a főnök lánya, s emiatt készülődik a vihar. Mert a villám olyan lakhelyekbe szokott csak tüzet támasztva élve eljutni, ahol nagy bűnösök vannak! Bihar öreganyja is helyeslően bólogatott, és még napfelkelte előtt megmutatta a nagyobb lányoknak, miként kell kilenc féle növényből úgy koszorút fenni, hogy abban csalán is legyen.

Bihar ismét belopózott anyjához a sátorba, és odaadta neki a kendőt.

– Kösd be a fejed anyácskám, mert megkeres a villám!

– Ne félj te attól, édes fiam – mondta ravaszul mosolyogva az anyja –, hanem lesd meg innen a sátorból a lányokat.

A cigánylányok hajnal közeledtével megfonták a koszorút, felszították a tüzet Bihar és anyja sátra mellett, körülállták és így szóltak:

*–Villámok tüze,
Állatok tüze,
Holyipik tüze,
Ide ti ne jöjjetek,
Ahol a helyetek,
Ott maradjatok!*

No, elmondom mi történt ekkor a felhő-lánnyal és a villám-fiúval, mert bár biztos megfélekedtetek róluk! Hát, amikor a cigánylányok a tűzre olvastak, a föld-anyja épp akkor látta meg a menekülő felhőt és villámot! Egy magas Szél-hegyből utánuk vetette színes zsinórját, a szívárványt, hogy azzal húzza le őket magához és elbújtassa őket. A felhő és a villám nagyanyjuk zsinarába kapaszkodtak, és hagyták, hogy az sebesen repítse őket a távoli hegy felé. A cigánylányok akkor így folytatták:

*– A Phuvusok sohasem
Fogják szeretni,
De mi mindig
Szeretni fogjuk
A jó tüzeket.
Adunk nekik csalánt!
De ti vad tüzek!
Adunk nektek vizet!*

Ekkor vizet öntöttek a tűzre, amitől az kialudt. Ekkor megjelentek a Nap első sugarai, és erősen megvilágították a gyorsan haladó viharos esőfelhőket. A lányok így folytatták:

*– Hol mi vagyunk, oda
Ne jöjj te soha;
Házunkban jó tűz van,
Téged mi nem szeretünk!
Menj oda meghalni,
Ahová küld téged
A nagy isten!*

Ekkor a koszorút Bihar sátra fölött áthajították. Ebben a pillanatban az égen a legyengült villám-fiúnak elfogyott minden ereje. Egyik kezében a csodatévő magvak ágát kellett fognia, és egy kézzel nem tudott tovább a szivárványba kapaszkodni. Lezuhant oda, ahol a koszorú is földet ért. Mert ahol csalán nő, ott van a Phuvusok bejárata – a fonott levélfüzér utat mutatott a villámnak a Phuvusokhoz. A villám földet érve szörnyet halt, hosszúkás, sima mennykővé változott.

A lányok a villámcsapásra nagy sikoltással szétszaladtak. Bihar csengő füllel előszökkent a sátorból, felkapta a gyógyító követ. A koszorú közepén lyuk lett a földben. A nagy felbolydulásban a legény észrevétlen elvette a szomszéd csákányát és tágítani kezdte a lukat. Hamarosan egy nagy kő állta útját, de ő elővette a Phuvus vörös tojását, és a kőhöz érintette, mire ez recsegve elmozdult helyéből, és megnyílt a föld gyomra.

Bihar alászállt az üregbe, és a bejáratot fedő kő bezáródott utána – fekete sötétség borult rá. Reszkető kézzel előkotorta a szütyőből a fehér tojást is. Ahogy kézbe vette, az világítani kezdett, de olyan fénnel, mint száz gyertya! Így ment a földalatti alagutakban egyre mélyebbre egy órán át, amikor egy vasajtó állta útját. Nagy erőfeszítéssel felnyitotta, de ugyanígy nyitva maradt a szája is! Egy hatalmas barlang termében találta magát, alatta egy egész város terült el, kőből és agyagból. Tüzek égtek, a gunyhókból, kőputrikból füst szállt fel. Tanácstalanul tekintett körbe. Merre induljon? Melyik gunyhóban lehet a szép Kálti? Ekkor azonban kipattant szütyőjéből a mennykő, és repülni kezdett. Bihar alig bírta követni, putritól putriig bujkálva haladt előre, nehogy észrevegyék a Phuvusok. A mennykő egy agyaggunyhó előtt a földre hullott. Bihar felvette, a gunyhóról lekasztotta az ajtót, és belépett. A tojással körbevilágított. A talajt mindenütt a Phuvusok kihullott szőre borította. A sarokban pedig megtalálta a földön heverő szépséges Káltit kutya módjára megláncolva, elgyötörten, halálos betegen. A Phuvusok minden nap asszonyukká tették, éhezették.

– Beszennyeztek, elcsúfítottak engem, Bihar – szólt gyöngye hangon Kálti. – Hagyj engem, én már veszve vagyok. Vidd üdvözetem apámnak, s te keress más feleséget!

– De hiszen én gyógyírt hoztam, Kálti! Hazaviszlek, férjed leszek, és lesz sok gyerekünk, annyi, mint nyáron a veréb!

Azzal Bihar a lány kezébe tette a mennykövet, mire az menten meggyógyult.

Ej, édes testvéreim! Ez idő óta énekelünk mi így:

– „A hegyen voltam,
Mennykövet szedtem,
Szép szivárvány alatt,
Aztán gyorsan elszaladtam;
Szeretőmnek adtam a követ,
Mindig az övé vagyok!”

No, de hogy a mesét ne feledjem, máris elmondom, hogy egyszeriben megérezték a Phuvusok a legény szagát! És már tódultak is tucatjával a gunyhó felé. Phuvus asszonyok és Phuvus purdék is. Bihar és Kálti kiugrottak a kőből rakott utcára, és futásnak eredtek. Kálti ment elől, Bihar követte, a Phuvusok meg szaladtak utánuk. Ahogy kiértek a kővárosból, nem világítottak többé a tüzek. Hiába hogy Kálti kezében a mennykő húzta a lányt, és mutatta az utat, botladozni kezdtek a sötétben. A földi szellemek utolérték és megragadták Bihart. A legény odadobta a lánynak a két Phuvus-tojást, hogy meneküljön nélküle. A földi emberek körmeikkel megszagatták szegény Bihart, patakokban jött belőle a piros vér. De a bátor Kálti nem szaladt el, hanem nagy erővel a Phuvusok közé vágta a mennykövet. Ettől azok szétrebbentek, meghátráltak, és elengedték Bihart, aki sebekből rongyosan bukott a földre. Kálti megragadta szerelmét, húzta-vonta, s ment a szíve után a földmélyi labirintusban. És lássatok csodát, megtalálta a kijáráshoz vezető alagutat! De a Phuvusok követték a vér szagát, s meglátták a Kálti kezében világító tojás fényét. Észrevette a Phuvusokat Kálti is, ezért eldobta a fehér tojást, amitől az kialudt, így a földi szellemek nem látván többé a fényességet, nyomukat veszítették. A lány a teljes sötétben cipelte tovább a legényt, akiből addigra már-már elfogyott a vér. A vörös tojást előrehajította, amitől megnyílt a bejáratot fedő kőszikla.

Míg ők a kiutat keresték a Phuvusok földalatti városából, a Kőd-király kedves testvére, a Tűz-király vigasztalására, elküldte felhő-lányát, hogy gyászolja meg a vilámost. A felhő lopakodva, nehogy a Nap-király ismét észrevegye, felkereste a Nap-hegyet, hol a villám szörnyet halt, kezében a Minden Mag Fájának ágával. A felhő könnyeivel, hosszas záporral öntözte azt. Ezért aztán ott, a lyuk körül, a csalánosban mindenféle gyógyfüvek nőttek ki, mire Bihar és Kálti a föld felszínére értek. Nyúlzsírból és a frissen nőtt éltető növényekből Bihar anyja írt készített, Kálti pedig szorgosan borogatta szerelmét, aki hamarosan meg is gyógyult.

A karaván főnöke nagyon megörült leányának. Megenyhült, és Biharnak adta Kálti kezét. Egy hétig tartott a lakodalom, pedig végig esett: a felhő zokogva nézte fentről, hogyan mulatnak bőrig ázva hét napon át a cigányok. Onnan tudom, hogy én is ott fáztam meg, azóta kínoz a Bitoszo gyermeke, a csúz!

PETŐCZ ANDRÁS

Reg és est

Arany Jánosnak

Szeretem a reggelt.
Lenéz csak lomhán a magasból:
a költő, tán nassol,
eképpen készülődik, csendben,
mormol keresetlen
szavakat önnönmagának így,
hogy költészetnek higyj
mindenféle hétköznapi tettet...

Ah, az est!
Tiltakozik elme, test,
legfeljebb, ha az alkohol,
melytől minden szerveid meglakol,
hogy a halántékodon dobol,
és egyre kérdi, egyre kérdi,
mit hagytál *ma* örökül a holnaputánra?,
lehetsz-e büszke a tegnapi már ma?

Ágnes asszony könyörgése

Arany János ismeretlen verse

Szöghajamat megsimítom,
igazítom már a kendőm,
lépdelek a fagyott úton,
a nagytemplomi kerengőn.
Segíts meg, Uram, Istenem.

Mondják azt, hogy gyilkos vagyok,
suttogják a gonosz népek,
a lepedőm *tisztán* ragyog,
így aztán kegyelmet kérek.

Segíts meg, Uram, Istenem.

Ne beszéljen rólam senki,
az Ég úgy is megítél majd,
engedjetelek *tiszta* lenni,
aki előtt mind fejet hajt.

Segíts meg, Uram, Istenem.

Mosom leplem majd' naponta,
nem lát azon senki foltot,
hogyan ott bárki vére volna?,
kiabálják vén koboldok?

Segíts meg, Uram, Istenem.

Fagyott úton leborulok,
a nagytemplom fölém hajlik,
szöghajamról *az a kendő*,
véres-vörös földre hullik.

Segíts meg, Uram, Istenem.

Szöghajamat megsimítom,
felemelem a keszkendőm,
s felállok a fagyott úton,
a nagytemplomi kerengőn.

Segíts meg, Uram, Istenem.

Ó, Zölö! Jajja fetele a nő,
Mint ünnepkoronánál dalba főtűt,
A ványos igé könt s atadózó:
Főleg a nőnek lüv,
s Zölösepp a ponttű!

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Bevezetés a „német-magyar” szépirodalomba

ARANY JÁNOS NÉMET RECEPCIÓJÁNAK ELSŐ IDŐSZAKA

1. Csikós, betyár, délibáb, pusztá: Petőfi és a magyar népdal Németföldön

Petőfi gyors külföldi népszerűsödésének történetét Turóczi-Trostler József és Kiss József részletesen feldolgozta, főbb állomásait azonban azért érdemes a jelen tanulmány elején felidézni, mert ez alapozta és határozta meg Arany első német megjelenéseit és fogadtatását.

Petőfi (és Arany) korai fordítói a magyarországi német nyelvű sajtóirodalomból kerültek ki. A pozsonyi, pesti, erdélyi, vidéki német lapok programírásában kezdettől, vagyis a 18–19. század fordulójától fogva ott szerepelt a célkitűzés, hogy hírt adjanak a magyar nyelvű irodalmi és kulturális eseményekről. Ezt hirdeti később, a reformkorban a Preßburger Zeitung Pannonia című irodalmi melléklete 1841-ben, az Ungar című pesti lap, mely 1842-ben Klein Hermann szerkesztésében indult, a Spiegel című, ugyancsak pesti lap, mely 1828 óta jelent meg, de a negyvenes évek elején átalakult, vagy az 1848-ban indított Morgenröthe, hogy csak néhányat említsünk közülük. E lapok figyelemmel kísérték Petőfi megjelenéseit is, s mintegy harminc fordítást közöltek tőle. „Jószemű és fürge fordítói – írja Kiss József – végigkísérik a költőt a forradalomig vezető küzdelmes útján, számos változatban tolmácsolják a híres forradalmi szózatát, a *Nemzeti dalt*, s ízelítőt adnak későbbi forradalmi és szabadságharcos verseiből is.”¹

A hazai német sajtón kívül a bécsi irodalmi élet volt az, amely rendszeresen foglalkozott a magyar nyelvű újdonságokkal. A 18–19. század fordulójától az osztrák lapok többnyire a birodalmi összetartozás jegyében (s olykor a birodalmi központ tudatában) szemlézték a kapcsolódó területek eseményeit, de összekötő szerepet tölthettek be a két kultúra között a Bécsben élő és működő magyar irodalmárok, lapszerkesztők, kiadók, hivatalnokok, arisztokraták is.

Említeni kell végül a sajtóban is tükröződő hazai (erdélyi és magyarországi), illetve németországi irodalmi kapcsolatokat, melyek szintén a felvilágosodás idejére nyúlnak vissza. E kapcsolatokat értelmiségiek (Rumy Károly György, Schedius Lajos stb.) tevékenysége, Kazinczy személyes kapcsolatrendszere, illetve a peregrináló diákhálózat hozta létre és a hazai kétnyelvű értelmiségi réteg tartotta fenn váltakozó intenzitással és formákban, kulturális és politikai színezettel egyaránt a reformkorban és a század második felében, míg lassan fel-

¹ KISS József, *Petőfi verseinek egykorú fordításai*, Irodalomtörténeti Közlemények 77(1973)/1, 34–49., itt: 34. Ld. még TURÓCZI-TROSTLER József bő anyagot felölelő monográfiáját: *Petőfi belép a világirodalomba*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.; KISS József, *Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban 1844–1846* = PÁNDI Pál-TÓTH Dezső (szerk.), *Tanulmányok Petőfiről*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962., 91–193. A hazai német nyelvű lapokról hiánypótló kötet RÓZSA Máriaé: *Pesti német nyelvű lapok a kultúrákövetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, Argumentum, Budapest, 2013., függelékében az e lapokban megjelent irodalmi fordítások bibliográfiájával.

épült melléjük egy újabb csoport, mely született külföldiként kezdett tájékozódni a magyar viszonyok terén.

Az 1840-es évek elejétől új típusú kapcsolatok jöttek létre a hazai, bécsi és európai liberális, olykor radikális beállítódású értelmiségiek körében. Voltak közöttük magyarok, németek és a hazai német sajtó köré tömörülő zsidó értelmiségiek, akik kulturális, vallási, ideológiai, üzleti és baráti alapokon létesítettek kisebb-nagyobb hálózatokat, s ezek adott esetben Bécsen túlra, Németország és Párizs felé is kiterjedtek. A pozsonyi születésű, mélyről induló Dux Adolf például pályájának, sorsának alakulását remélte első Petőfi-fordításaitól és a bécsi Sonntagsblättert szerkesztő Ludwig August Frankltól.² Dux 1841-től a Neustadt Adolf által liberális szellemben átalakított Preßburger Zeitung és melléklete, a Pannonia munkatársa volt. Neustadt Adolfon keresztül került kapcsolatba az egyik legbefolyásosabb bécsi izraelita társasággal, melynek Frankl központi alakja volt. Frankl még orvostanhallgató korában, az 1830-as években szerzett nevet versesköteteivel, majd 1841-től az Oesterreichischer Morgenblatt, 1842-től pedig a Sonntagsblätter szerkesztője, illetve tulajdonosa volt, és számos magasrangú tisztséget szerzett meg Bécsben. Az 1848-as bécsi megmozdulásokban való részvétele rövid kirándulás volt csupán, sem üzleteit, sem karrierjét nem befolyásolta. Az 1850-es évek közepén, Jeruzsálemből visszatérve a bécsi izraelita hitközség elnöke lett, 1876-ban pedig lovagi címet szerzett.

1845-ben neki küldte el tehát Dux három Petőfi-fordítását, s azok a Sonntagsblätter ápr. 22-i számában meg is jelentek.³ Dux ezután egész kötetnyi költeményt fordított németre, és 1846-ban Bécsben kiadta őket.⁴ A kötetet Franklnak ajánlotta, s hogy az ajánlás nem pusztán tiszteletet kifejező gesztus volt, arra azok a levelek utalnak, melyeket Bódyiné Márkus Rozália fedezett fel a bécsi városháza kéziratárában. 1854-ben Dux újabb fordításkötetet is kiadott Petőfi és Lisznai Kálmán verseiből, és ehhez kérte ki az akkor már több éve támogatójának tudott Frankl tanácsát. Olyan személyt keresett Bécsben, aki kellő háttérrel, tekintéllyel tudott volna biztosítani könyvének. Zedlitz bárót szerette volna megnyerni:

„Bizonyára emlékszel azokra a magyar versekre, melyeken utolsó Bécsben töltött napjaimban dolgoztam; ezek, »Vindabona« című eredeti versemmel, melynek szintén vannak magyar vonatkozásai, karácsonyra fognak megjelenni »Magyar költemények« címen (vagy ha tudsz nekem egy jobb címet ajánlani, más cím alatt). Nos, mivel »Vindaboná«-m elsősorban bécsi köröket szólíthat majd meg,

² Dux Adolf életének és tevékenységének kiterjedt hazai bibliográfiája idézhető, most elősorban FRIED Istvánra és az általa is használt irodalomra hivatkozunk: *Dux Adolf „hungarus patriotismus“-a*, Irodalomtörténet 94(2013)/1, 103–114.

³ KISS József, *Petőfi verseinek egykorú...*, i. m., 36. A Sonntagsblätter idézett száma és közlése: *Magyarische Weisen nach Petőfi* [Magyar dalok Petőfitől], Von A. DUX, Beilage zu den Sonntagsblätter, 1845/29, 689–690. A közléshez szerkesztői lábjegyzet fűződik, feltehetően Ludwig Frankltól, melyben Petőfit a magyarok legnagyobb élő költőjének nevezi. A három fordítás: *Das gestohlene Pferd* (Lopott ló, 1843); *Der Csikós* (Pusztán születtem, 1844); *Der Räuber* (Hírös város az Aafödön Kecskemét, 1844).

⁴ *Ausgewählte Gedichte von Petőfi*, Wien, Mörschner's Witwe und W. Bianchi, 1846. Ludwig August Franklnak ajánlva, Petőfi életrajzával és a magyar irodalomról szóló, nem túlságosan pozitív körképpel (Petőfi a magyar lélek, magyar ifjúság megtestesítője, aki közel áll a pórnéphez, elfeledkezik a városról, miközben a furulyáját fújja; a magyarok még távol állnak a civilizációtól, tudományuk sem egyéb, mint pusztai fordítás; az akadémiajuk nem foglalkozik mással, mint a nyelvvel, értelmetlen neologizálással, de csak a latint magyarosítják, stb.)

szeretnék könyvecském számára *társadalmi és irodalmi védelmet biztosítani* [kiem. H. F. K.], s ez bizonyosan meglepne, ha Zedlitz báró elfogadná az ajánlást.”⁵

A kiemelt sor egyértelműen alátámasztja, hogy az ajánlás (és közvetetten maga az irodalmi tevékenység) mindig konkrét, leggyakrabban nem irodalmi cél elérését szolgálta. A későbbi évekből több ilyen eset is felhozható Dux életéből: a birodalmi lojalitást kifejező *Vindabona* című, az idézett levélrészletben említett költeményétől például azt remélte, hogy általa Bécsben maradhat, és nem utasítják ki. Az a tény, hogy kötetét végül M. Vablaseknek, a pozsonyi reáliskola igazgatójának ajánlotta, azzal függött össze, hogy amikor 1853-ban mégis kiutasították Bécsből, Pozsonyba ment vissza, s ott állásra volt szüksége – meg is kapta, 1853–54-ben éppen a Vablasek-vezette pozsonyi reáliskola tanára lett.⁶ A pesti zsinagóga felszentelésére írott verse 1859-ben azt a célt szolgálta, hogy meghívják erre az eseményre. „Ne csodálkozz, hogy ilyen összetett protekciós eszközt veszek igénybe. Nincs más lehetőségem, hogy a felavatási ünnepségen részt vegyek, mint az, ha a hitközség elfogadja szonettjeimet...” – írja Viktor Franklnak 1859. ápr. 23-án.⁷

Amikor tehát Dux 1845-ben Petőfi-fordításokkal jelentkezett a bécsi üzleti és lapszerkesztői körök egyik legbefolyásosabb tagjának számító Franklnál, kétségtelenül ott volt mögötte a támogatás reménye, és ugyanezt a szándékot szolgálta, hogy a Petőfi-kötete élére Frankl nevét írta. Terve egyébként sikerült, 1848-ban Bécsbe költözhetett, és 1853-ig ott is élt, az Oesterreichische Zeitungnál dolgozott. Az 1860-as évek elején azután a Pester Lloyd-ból a Szépirodalmi Figyelőt szerkesztő Arany János felé közvetített, akinél sikerült elérnie, hogy bírálatot írjon Frankl verseskötetéről, a *Hősök és dalok könyvéről*. „Veled kapcsolatban beszélni fogok veled” – írja 1861. január 18-án Franklnak, s valóban, még az év áprilisában megjelent Arany elemzése Frankl kötetéről, melyet Dux szintén megküldött Bécsbe.⁸

Hogy Petőfi német nyelven jól eladható, azt a korszak leghírhedtebb fordítója, Kertbeny Károly éppen Dux Adolfnak a Sonntagsblätterben megjelent átültetései alapján regisztrálta. Karl Maria Benkert, aki 1848-ban Kertbeny Károlyra magyarosította nevét (miközben számos álneve is volt), s akinek jótékony és kártékony hatását máig napig nem gondolta újra a magyar irodalomtörténet, ezután igyekezett Petőfi és Dux Adolf közelébe kerülni. Az előbbinél azt tapasztalta, hogy nincs ellenére verseinek német megjelenése, Duxot pedig arra biztatta, hogy folytassa fordításait.⁹

Kertbeny ugyanakkor egy másik Petőfi-fordításkísérlet történetének is szereplője volt, mielőtt a maga vállalkozásaiba belekezdett. A bajai születésű, de még gyermekkorában szülei Pestre költöző, ma már inkább osztrák-magyarként nyilvántartott, német nyelven író költő, Karl Beck ugyanúgy orvosnak tanult Bécsben és ugyanúgy költészettel is foglalkozott, mint Frankl. Lipcsei tanulmányai során azonban a németországi baloldali mozgalmakkal is szoros kapcsolatot épített ki, és szerzett – a reformkor idején igen hangos – költői nevet ma-

⁵ Dux Adolf – Ludwig August Franklnak, 1853. nov. 4., idézi BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, *Dux Adolf és Neustadt Adolf bécsi kapcsolatai Ludwig August Franklhoz írt leveleik tükrében = Aranyozás, Tanulmányok* Korompay H. János hatvanadik születésnapjára, szerk. FÓRIZS Gergely, rec.iti, Budapest, 2009, 208–220., itt: 213.

⁶ BÓDYNÉ MÁRKUS, *i. m.*, 218.

⁷ Idézi BÓDYNÉ MÁRKUS, *i. m.*, 219–220.

⁸ Közli BÓDYNÉ MÁRKUS, *i. m.*, 211–212.

⁹ TURÓCZI-TROSTLER, *i. m.*, 75–89.; KISS József, *i. m.*, 36–37.

gának. Turóczi Trostler József részletesen megírja róla, hogyan lépett fel pesti, bécsi, lipcsei hátterével „igaz magyarként”, magyaros ruhában, betyáros romantikával, hangosan lángoló liberalizmusával és forradalmiságával Németországban, mert pontosan érzékelte, mi szükségeltetik a népszerűséghez. Nemcsak verseiben, hanem – Dux Adolphhoz hasonlóan – németországi cikkeiben is ő erősített fel számos olyan toposzt Magyarországgal kapcsolatban (cigányzene, lótolvajok, zsványok, csikós és pusztá, majd: szenvedő szegény nép, magyar jobbágy, majd: borvidék és kisleány, harcos múlt, s végül: műveletlenség, oktatás hiánya, tanulásra való képtelenség, nyelvtudás hiánya, az irodalom fejletlensége, iskolázatlan költők és még sok más), melyek azután a Petőfi- és Arany-kép alakulástörténetében is visszaköszönek.¹⁰ 1843-tól a pesti német lap, a *Der Ungar* munkatársa volt. Petőfit is felkereste néhány fordításával, s 1846. április 11-én a *Der Ungar* bejelentette, hogy Petőfi verseinek német átköltését készíti elő: „Unser geniale Beck überdichtet gegenwärtig Petőfi’s Gedichte und wird sie seiner nächsten Gedichte-Sammlung einverleiben oder in einem eigenen Bändchen herausgeben.”¹¹ A terv ott bukkant el, hogy Petőfi nem hagyta jóvá az átköltést, úgy vélte, hogy a mutatványok inkább Beck versei már, mint az övéi.¹²

Hogy a pusztai romantikának nemcsak esztétikai igényű feldolgozása (Lenau), hanem kereskedelmi értéke is volt, arra egyébként egy másik, bécsi költő, Johann Nepomuk Vogl németül írott magyar dalai szintén példaként idézhetők 1839-ből: vannak közöttük „pusztadalok” (*Heidelieder*), bennük sok „déli-bábával”, csárdával és csárdásnéval, balatoni dalok, ballada a pandúrról és a betyárról, vannak cigánynóták, kocsmai dalok, csikósok, huszárok, pesti diákok, vagyis minden, ami az etnográfiai vonzerőhöz szükséges.¹³ Vogl kötete népszerű lehetett, mert 1848-ban már a harmadik, illusztrált kiadása jelent meg,¹⁴ melyben a kötet rézmetszetei tovább csábítják az olvasó kíváncsiságát: a címlapon ott vannak a cigányzenére csárdást járó falusi fiatalok, a kötet belsejében az ostort pattogtató, száguldozó csikósok, pásztorok és betyárok.

Kertbeny tehát Dux és Beck mellett alapozta meg a maga karrierjét. Duxtól a paratextusok (ajánlások, előszavak, mottók) ügyes használatát, Becktől a külföldön eladható nemzetkarakterológiai vonásokat tanulta meg, s nem melleleg, rajtuk keresztül Petőfi közelébe került. Az ő egyezkedésük alapján mérte fel, hogy a közvetítő tevékenység anyagi haszonnal is járhat. Erről a *Pesti Divatlap* 1846. április 9-i cikke szól, amikor Becket idézi, aki szerint Németországban minden magyar költő közül Petőfit ismerik legjobban, ezért kötete akár 5000 példányban is elkélhet.¹⁵ Miközben Kertbeny Dux Adolfot biztatta fordításainak folytatására, ő maga is lefordított néhány költeményt, és még 1846 decemberében megkereste velük Párizsban Heinrich Heinét, akinek felolvasott e fordításokból (miután azonban nem tudjuk, mitet olvasott fel, az is elképzelhető, hogy Dux vagy Beck átültetéseit vitte Heinének). Kertbeny

¹⁰ uo., 127–150.

¹¹ Idézi Kiss József, *i. m.*, 38.

¹² A történetet részletesen ld. Kiss József, *i. m.*, 38.

¹³ *Klänge und Bilder aus Ungarn*, In *Dichtungen von Johann N. VOGL*, Wien, bei Tendler & Schaefer, 1839.

¹⁴ J. N. VOGL's *Ungarklänge in Liedern, Balladen, Sagen und Bildern*, Dritte vermehrte und illustrierte Ausgabe, Wien, Verlag von Strauß's sel. Witwe & Sommer–Pesth, Hartleben und Altenburger, 1848.

¹⁵ Idézi Kiss József, *i. m.*, 38.

rögtön ezután, 1847 februárjában száz frankot kért Heinétől a tervezett kötetre.¹⁶ Találkozássukról 1849-ben váltott levelek is tanúskodnak, amikor Kertbeny megküldte Heinének a fordításkötetét.

Kertbeny 1849-es, frankfurti Petőfi-kötete nyitó darabja volt annak a nagy vállalkozásnak, melynek során elárasztotta a német irodalmat fordítmányaival. Több további válogatás, antológia, folyóiratközlés után Petőfi verseiből átdolgozott kiadásokat készített (1858, 1860);¹⁷ 1850-ben a *János vitézt* külön fordította le,¹⁸ 1852-ben *A hóhér kötelét* adta ki,¹⁹ 1860-ban Petőfi elbeszélő költeményei jelentek meg tőle (München, Franz), s a későbbiekben is több új kiadás szerepel bibliográfiájában, de az 1850-es évek elejétől folyamatosan fordította a magyar irodalom más szereplőit is – Tompa Mihályt, Lisznyait, Tóth Kálmánt, Arany Jánost, Garay Jánost és másokat. Kertbeny tágabb keretek között gondolkodott, és hosszú távra számolt, nagyban alkalmazta az üzleti fogások azon technikáit, melyeket Duxnál és Becknél személyes szinten, a saját boldogulás reményében lehetett tapasztalni.

Használta mindenekelőtt a paratextuális elemek adta lehetőségeket. Azzal, hogy Heinrich Heinét, a korszak egyik legtekintélyesebb lírikusát megnyerte ügyének, sok ajtót megnyitott maga előtt. Az 1849-es Petőfi-kötet Heinének szóló ajánlásában Kertbeny „Németország nagy, örökké fiatal költőjét” szólítja meg, s a „magyar nemzet nevében” kéri „egy idegen géniusz mély és forró hódolatának elfogadását”.²⁰ A hódolatnak ez a nemzeti kiterjesztése is arra vall, hogy Kertbeny számára különösen fontos volt Heine jóindulata éppúgy, mint Petőfi hírnevének németországi felépítése, hiszen nevük referenciaként szolgálhatott további tervei számára.

A Heinének szóló ajánlás után állnak a Petőfinek címzett sorok, melyekben a magyar költőt személyes ismerősének, jó barátjának, „kedves Czimborának” titulálja – Duxszal véve fel a versenyt, akinek 1846-os előszavából az derül ki, hogy nincs közelebbi kapcsolatban a magyar géniusszal. Önmaga iránt Kertbeny a részvétet igyekszik felkelteni, újabb elemmel gazdagítva a toposzkészletet: hazáját elhagyni kényszerülő, szegény és szerencsétlen bújdosóként rajzolja meg magát, akinek nincs reménye valaha is viszontlátni kedves szülőföldjét.

Ez a „bújdosó” és szerencsétlen sors azonban csak nagyon kis részben fakadhatott politikai üldözöttségéből, sokkal inkább életmódjából eredt. Nem volt szegény származású: nagyatya pesti fogadótulajdonos volt, s bár a család az 1850-es évek elejére valóban tönkrement és Kertbeny pénzzavarokkal küzdött, tény, hogy már jóval korábban, az 1840-es években is

¹⁶ A levélre hivatkozik KISS József, *i. m.*, 47.

¹⁷ *Gedichte von Alexander Petőfy*, Aus dem Ungarischen übertragen durch KERTBENY, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt, 1849. (A továbbiakban PETŐFI/KERTBENY 1849); *Dichtungen von Alexander Petőfy*, Aus dem Ungarischen, in eigenen und fremden Uebersetzungen hrsg. von Karl Maria KERTBENY, Mit einem Vorwort von Friedrich BODENSTEDT, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1858.; *Alexander Petőfy's Dichtungen*, nach dem Ungarischen in eignen wie fremden Uebersetzungen gesammelt von K. M. KERTBENY, Stereotyp Ausgabe, Berlin, Verlag von A. Hofmann & Comp., [1860].

¹⁸ *Der Held János*, Ein Bauernmärchen von Alexander PETŐFI, Aus dem ungarischen übersetzt durch KERTBENY, Stuttgart, Druck und Verlag von Eduard Hallberger, 1850. [Arcképpel, Barabás rajzáról, s ezt fel is tünteti a címlap.]

¹⁹ Alexander PETŐFI, *Der Strick des Henkers*, Roman, Halle, Schmidt, 1852.

²⁰ „Heinrich Heine, der große, ewig junge Dichter Deutschlands / empfangen / diese Uebertragung eines fremden Genius / als tiefe und warme Huldigung / im / Namen der ungarischen Nation.” = PETŐFI/KERTBENY 1849, a belső címlap utáni oldalon.

folyton vándorló, mindenütt adósságokat maga mögött hagyó és önmagáról sokfélélt állítgató életet élt. 1848-ban például azt sugallta magáról, hogy a magyar forradalmi vezérkar megbízásából tartózkodik Németországban, és a magyar ügyet segíti a közvélemény formálása és sajtóközlemények által. Ettől függetlenül életmódjával, kölcsönkéréseivel, viselkedésével és természetével igen sokat rontott az ügyön, talán többet is, mint amennyit esetlegesen segíteni tudott. S hazafiassága nem akadályozta meg abban, hogy 1854-ben, némi anyagi juttatás reményében a pesti rendőrigazgatónál, Josef Protmann-nál rendőrbesúgó feladatokra jelentkezzen, azokat készülvén feladni, akiknek éppen barátságát kereste.²¹ Protmann-nak azonban kezében volt egy 1851-es koburgi rendőri értesítő, melyből az tűnik ki, hogy Kertbeny megbízhatatlan, kiszámíthatatlan ember, ezért óvatos volt vele szemben.²² Kertbeny vállalkozásán nem enyhít a tény, hogy mindössze három jelentéktelen információt adott át a titkosrendőrségnek, s emiatt rövidesen felmondták szolgálatait. Jellemét ez a történet is ugyanabban a fényben világítja meg, mint a koburgi jelentés: „Igen tulzott demokratanak lenni mondatik (népkormány barát), ki nem közönséges elmetehetséggel, ritka ékesszólást és magas fokú színmutatást köt össze, ármánykodásokra és gonosz tettekre hajlandó [...] mint kalandos, kóbor fellengző van megjelelve [...]”²³

Kertbeny szinte minden könyvét más városban, más kiadónál jelentette meg, és helyszínváltásait (Frankfurt am Main, Berlin, Darmstadt, Stuttgart, Drezda, Bécs, Innsbruck, München stb.) a magyar irodalomtörténet érdekéért említi, hogy milyen széles körben tudta a hazai ügyeket és Petőfi nevét terjeszteni. Azonban eredhetett e földrajzi sokrétűség abból is, hogy meglehetősen gyorsan kimerítette hiteleit egy-egy adott helyen, s kétszer ugyanoda vissza nemigen mehetett. Erre utal a Protmann-nak írott kérelmében az a kitétel, hogy álneves útlevelet kér: „Ehhez az utazáshoz az ügynöknek [neki magának, Kertbenynek] szüksége van 500 konvenció forintra s egy Némedy József névre szóló útlevelelre, mivel e helyek némelyikén hiteltelők vannak, akikkel nem akar összeköttetésbe kerülni.”²⁴

A Petőfinek írott ajánlásban vázolt önarcképe a szegény száműzöttről így csak részben lehet igaz, a részvét felkeltése ellenben jó reklámként szolgálhatott. Emellett a magyarul írott ajánlás szövege Kertbeny nyelvtudásának, szövegkezelő gondosságának minőségét is tükrözi. Maga a név írásmódja („Petőfy”) önmagában utal erre, de a 16 soros rövid szöveg számos sajtóhibája, nyelvi sutasága is sokatmondó. A téves írásmódot jelző felkiáltójeleket az olvashatóság érdekében mellőzzük:

„Fogad tőlem, kit lelkemből szeretek, szellemed tükrözését, neked bár nem ösmeretlen, de még is idegen nyeloben [nyelvben]; engedje à Mindenható, hogy e könyv téged életben mint győztöst, és egy oly orában találjon, melyben nagylelkű Nemzetünk szabaddá lett, és Téged, mint szabad Fiát magasztalhasson. A sors talán úgy akarandja, hogy Téged kedves Czimborám, és szeretett, imádott Hazám soha vizson nem látom; akkor, ha e munkám, melyel nevednek, és hirednek à külföldön pályát törni kívántam Kezedbe veszed, olykor olykor emlékez meg rólam szegényrül, elhagyatotról, és megvetetről, ki oly nyomorúlt, hogy Hazájáért mit sem tehet, mint pennáját forró szive vérében mártani, és á pir és tehetetlenség keserü könnyeit sirni. Jsten áldjon Téged, és imádott hazám. Íram az ős Német Városban Nürnbergben Pünkösöd hó 26án 1849.”

²¹ Ld. DEÁK Ágnes, *Két pályakép a rendőrbesúgók világából*, Holmi 10(1998)/3, 345–360.

²² Uo., 349.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 348.

Petőfi műveinek felsorolása is tele van hibával és tévedéssel: „Cyprus lombosok”; „A helység Kalapácsa”; „Tygrizs és Hyäna”, stb. Kertbenynek szemmel láthatóan gondja volt a „cz”, „cs”, „zs” és „sz” betűk felismerésével, ezért történhetett meg például, hogy Arany János *Toldijában* a „pajzs” szót „pajesznek” olvasta és „szakállnak” fordította.

Az ajánlásokat követő hosszú Petőfi-életrajz az 1849-es kötetben gyűjteménye minden olyan toposznak, melynek jó részével már Vogl és Beck is üzletelt. Ezekhez társította Kertbeny az orientalista és a szabadságharcos romantika elemeit. Nagyfokú tájékozatlanságról árulkodó, felületes irodalmi körképpel indul, harsány vonásokkal alapozva meg az áttekintést: a magyar költészet – írja – a 18. század vége óta megszámlálhatatlan mennyiségű epikust, lírikust, ódaköltőt „és még Isten tudja mit” („und weiß Gott was alles”) termelt ki, öt költő (Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Czuczor Gergely, Vörösmarty) kivételével azonban nagy részük a korszak lomtárába dobható („gehören [...] der Chiffonière ihrer Zeit”). Jelentéktelen követői voltak a német költészetnek, akik viszont a franciákat követték, s ezek ismét az olasz költőkből merítettek, akik meg a régieket utánozták. Csokonaitól néhány népdal maradt fenn csupán, Kisfaludy Sándortól, az „unalmas Petrarca-utánzótól” még annyi sem. Petőfi azonban az öt felsorolt költő közé sem illeszthető, mert egymaga jelent egy új kezdetet, megalapítva a modern, magyar, nemzeti, népi és eredeti költészet új korszakát.

Következnek ezután a magyar nyelvről és népről szóló közhelyek. Kertbeny arról tájékoztatja a német közönséget, hogy a magyar nyelv nem a szlávhoz, nem is a finnhez vagy a tibetihez hasonló, hanem a mongollal áll rokonságban, s ilyenformán sikerül neki az etnikai témakörben az egzotikum motívumát beemelni. A magyar nemcsak szintisztán *keleti* („rein orientalische”) nép, hanem teljességgel ismeretlen világ is, valóságos terra incognita, s ennek következtében lehetetlen róla három sort is írni, hogy ne kelljen közben lábjegyzetben magyarázni.

Kertbeny most a vad, keleties, egzotikus motívumokból álló közhelykincstárat veszi elő, Duxhoz hasonlóan, aki első fordításaiban szintén a csikósról, lótolvajról és betyárról szóló szövegeket válogatta össze. Ebbe a félcivilizált, félnomád magyarságképbe helyezi bele az őseredeti népi költészethez visszanyúló Petőfit, akinek dalai ott zengenek a parasztok, pásztorok, csizmadiák, cselédek, katonák és diákok ajkán a szőke Tiszától a kék Dunáig és a Balatonig. Petőfit származásában is, külalakjában is a magyar nép vonásaiból állítja össze. Jellemében a keleties jellem kristályosodik ki, egyesíti magában a rapszodikus lelket, a cigányzene melankóliáját, a magyaros humort, a magyar lélek ruganyosságát. Nem magas, de hajlékony testalkatában a keleti faj ismerhető fel („die ganze Erscheinung mit jenem Schmelz der orientalischen Race übergossen”), arca ellenben avar sajátosságokat tükröz („Avarenphysiognomie”), bármit jelentsen is ez Kertbeny szerint.

Az őseredeti vonásokat egészíti ki Kertbeny Petőfi szabadságharcos szerepével. Egy mindennemű hatalom ellen lázadó, bátor fiatalembert rajzol meg, aki népének gyermekeként, de annál is magasabb eszméért, az emberiségért, a világszabadságért teszi kockára életét, s ide építi be a kettejük személyes barátságára utaló mozzanatot, melyben önmagát mint a távoli ifjú életéért aggódó, a „jó fiúra” Isten áldását kérő társat rajzolja meg. („Gott segne Dich, lieber Bursche, Gott segne Dich!”)

Arra is ügyel Kertbeny, hogy az etnikai toposzok és a romantikus szabadságharcos motívumok felélesztése mellett Petőfi alakját a német nép számára integrálhatóvá tegye. Leírja például a jelenetet, ahogyan a Németországban már jól ismert költővel, Karl Beckkel egy ut-

casarkon álldogálva találkoznak Petőfivel, de azt is megemlíti, hogy Petőfi, aki angolul, franciául és németül tud, Bérangert, Shellyt, Uhlandot, Lénaut, sőt: Karl Becket fordítja magyarra. (Beck később is fontos személyiség lehetett Kertbeny terveiben, mert még 1854-ben is Arany János pártfogását kéri a *Jankó* című, 1841-es verses regénye számára, mely egyébként minden lehetséges fórumon megbukott.²⁵) Ugyanakkor némi korrekció tapasztalható Kertbeny Petőfi-képében Beckéhez képest. Míg ez utóbbi Petőfi teljes műveletlenségének mítoszát terjesztette el, Kertbeny szükségesnek látta legalább nyelvtudását kiemelni.

A Petőfi-kötet végén, függelékben további magyar költők fordításait közli Kertbeny, úgy válogatva össze a verseket, hogy azokban minél több pusztá, juhász, magyar kislány, magyar tánc szerepeljen a 18. század végétől a közlés napjáig, vagyis az etnomotívumokat vertikális és horizontális irányban is a teljes magyar költészet sajátosságaként mutatja fel. A költők között elsőrangú (Csokonai, Vitkovics, Czuczor, Vörösmarty, Tompa, Kisfaludy Károly, Erdélyi János) és sokadrangú (Döbrentei Gábor, Szakál Lajos, Kriza Antal, Herczeghy Viktor, Szentiványi) tehetségek egyaránt szerepelnek, mert a minőséget felülírta a motivikus megfelelő követelménye. Arany neve ebből az összeállításból hiányzik.

A kötetet végül magyarázatok zárják. Vannak közöttük tárgyi és nyelvi jellegűek (pl. kulacs, tubica, gatyá), és vannak szerzőkre, nevekre vonatkozó felvilágosítások. Csokonairól például a következőképpen tájékoztatja a német közönséget: „Tscho-ko-na-i Wites Mihaal, született 1761-ben [!] Debrecenben, meghalt 1792-ben [!] ugyanott, magyar költő, Bürgerhez és Burnshöz hasonló. Mint egyéniség szabad és gyakran kicsapongó volt, úgy is halt meg.[!]” (458.) Széchenyi István neve „Istrán”-ra változott.

Kertbenynek Petőfit tehát mint etnoköltőt, mint az egész régi irodalmat eltörlő géniust, mint kozmopolita emberiségköltőt és mint byroni típusú szabadságharcost, önmagát pedig mint Petőfi és a magyar irodalom nagy jóakaróját, mint nagynevű barátjáért aggódó, szenvedő hazafit sikerült megrajzolni a németek számára, és a jelek szerint sikeresen. A siker nagy mértékben függött Kertbeny módszerétől, hogy a legnagyobbaktól (Heinétől, a Petőfivel való romantikus találkozásról álmodozó Bettina von Arnimtól stb.) szerzett be ajánlást, személyes kapcsolatot, pártfogást sugalló megnyilatkozást, s ezeket saját neve mellé tudta idézgetni. A fordítás és a kötet rendkívül csekély minőségére vonatkozó leendő bírálatokat azzal hárította el jóelőre, hogy maga hívta fel rá a figyelmet, és bujdosásának, a forrásokhoz való hozzá

²⁵ E levelet Kertbeny 1854. jan. 9-én írta, azzal párhuzamosan, hogy a bécsi titkosrendőrségnek ajánlotta fel szolgálatait. Ld. *Arany János Összes Művei XVI.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Levelezés II. Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. (a továbbiakban *AJÖM XVI.*) és DEÁK Ágnes, *i. m.*: „Ez alkalommal ismét küldök Önnek mutatónak valamit a német költészetből, honfitársunknak, Karl Becknek a maga idején (1840) oly híres verses regényét. A könyv először 1840-ben jelent meg, és báró Eötvösnek volt ajánlva. De szerencsétlenségére kiadója mindjárt a könyv megjelenése után megbukott, a hitelezők lefoglalták, és csak közvetlen rendelésre árusították, és így csak most, a per befejezése után jelenhetett meg egy második kiadás. Ez az oka, miért nem jutott el ez a költemény a nagyközönséghez, holott a specifikusan irodalmi körök, főként Bécsben és Berlinben, mesterműnek minősítették. Kíváncsi vagyok, hogy tetszik majd Önnek ez a »Jankó«. Beck költeménye túlnyomórészt retorikus és szólamokkal díszes, és magyar képei Lenaunak nyilvánvaló, bár szabad utánzatai, vagy legalábbis az ő erőteljes hatása alatt jöttek létre, amelynek öntudatlanul valószínűleg Petőfi is bizonyos mértékig hatása alatt volt, minthogy Lenau volt az első, aki a magyar természetet és a magyar jellemet költőileg reflektálva és festői eredetiséggel felfogta.”

nem jutásának, valamint gyenge, de folyamatosan képzett magyar nyelvtudásának számlájára írta a hibákat, miközben hazafias segítő szándékára, áldozatos munkájára helyezte a hangsúlyt. Kezére játszott Kertbenynek a tény, hogy mire a kötet megjelent, Petőfi eltűnéséről, esetleges haláláról, a magyar szabadságharc leveréséről kezdtek érkezni a hírek, s ez még inkább növelte az érdeklődést és részvétet.²⁶

2. Az etnopoézis és a szabadságharcos romantika jegyében – Kertbeny kötetei 1851-ben

A „Petőfi fordítója” címet megszerezve, a referenciát és a kapcsolathálót megteremtve Kertbeny szinte azonnal újabb nagyszabású fordítássorozatba és kiadásba kezdett. Miközben lapokban is folyamatosan publikált,²⁷ egyszerre több kötetet készített elő és adott ki az 1850-es évek első felében. 1850-ben Petőfitől a *János vitéz* átültetését stuttgarti kiadóra bízta. Hermann Kestnernek, a hannoveri zeneszerzőnek ajánlotta, akinek apja bankár volt, nagyanyja pedig Charlotte Buff, vagyis Goethe Lottéja a *Werther*ből.²⁸ Szintén Goethe nevéhez kötődik egy darmstadti kiadású gyűjtemény 1851-ből. Kertbeny új ismerősnőjének és pártfogójának, a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező írónőnek, a Goethével való ismeretségéről is híres (hírhedt) Bettina von Arnimnak ajánlva jelent meg az Erdélyi János-féle népdalgyűjteményből készült válogatás mintegy 500 magyar népdallal.²⁹ Harmadikként jött ki a sajtó alól Arany Jánostól a *Toldi* és a *Murány ostroma* két kötetben.³⁰ A megjelenésekkel egyidőben Kertbeny már új tervet is reklámozott. Szóban sokaknak elmondhatta, ugyanakkor óvatos is lehetett, mert Josef Protmann rendőrigazgató 1854-ben sem tudott róla, hogy Vasfi (Eisler) Mórral együtt, Benkő álnéven ő szerkesztette és adta ki 1851-ben Lipcsében a *Hangok a múltból* című szabadságharcos, illetve nemzeti és hazafias témájú dalokat tartalmazó és a rendőrség által betiltott, üldözött kötetet. Német fordítása 1852-ben jelent meg, ismét más

²⁶ Az ostorát pattogtató csikós képét helyezi a címlapra egy viszonylag kevésbé emlegetett másik Petőfi-fordítás 1851-ben, mely azután az előszóban Petőfi szabadságharcos egyéniségét, kozmopolitizmusát, a magyar szabadságharc háttérét és történetét emeli ki. A kötetet az újvidéki vagy szabadkai születésű SZARVADY [HIRSCHL] Frigyes és Moritz HARTMANN készítette: *Alexander Petőfi's Gedichte*, Aus dem Magyarischen, Darmstadt, Verlag von C. W. Leske, 1851.

²⁷ LISZNYAI, Koloman, *Frühlingslieder*, Deutsch durch KERTBENY, Frankfurter Conversationsblatt, 1849., No. 60.; PETŐFI, *Der Liebe Fluch*, Sage, Deutsch durch KERTBENY, Hamburger Literarische und Kritische Blätter, 1850, Nr. 66.; TOMPA, Michael, *Der Graben des Csörsz*, Deutsch durch KERTBENY, Hamburger Literarische und Kritische Blätter, 1851, No. 2.; TOMPA, Michael, *Kurucz und Labancz*, Erzählende Dichtung, Deutsch durch KERTBENY, Hamburger Literarische und Kritische Blätter, 1851, No. 16., stb.

²⁸ *Der Held János*, Ein Bauernmärchen von Alexander Petőfi, Aus dem ungarischen übersetzt durch KERTBENY, Stuttgart, Druck und Verlag von Eduard Hallberger, 1850.

²⁹ *Ausgewählte ungarische Volkslieder*, übersetzt und herausgegeben durch KERTBENY, Darmstadt, Leske, 1851. Bettina von Arnim és Kertbeny kapcsolatáról, levelezésükről és Bettina részvételéről a Petőfi-kiadásokban részletesen TURÓCZI-TROSTLER József ír, i. m. 190–224.

³⁰ *Erzählende Dichtungen von J. Arany*, Aus dem ungarischen übersetzt durch KERTBENY, 1. k.: *Toldi*, Erzählende Dichtung in zwölf Gesängen, 2. k.: *Die Eroberung von Murány*, Erzählende Dichtung in vier Gesängen, Leipzig, Friedr. Ludw. Herbig, 1851.

városban és kiadónál. Ebben Aranytól egy vers található (*Nemzetőr-dal – Nationalgardenlied*).³¹

Amikor Kertbeny először írt Aranynak 1850. október 28-án Lipcséből,³² szemmel láthatóan tájékozatlanul kezdte az ismerkedést: Aranyt hiszékeny, hiányos műveltségű vidéki költőnek tartotta, könnyű alannak, akinél működni hitte jól bevált stratégiáját. Mint annyi más személynek Európában, neki is sorsüldözött hazafiként mutatkozott be, aki a forradalom idején betegen feküdt Németországban, s akit a vészterhes hírek végképp lesújtottak. Hazafiúi vállalkozásnak mondta a magyar irodalom külföldi népszerűsítését; utalt a Petőfi-fordításra és arra, hogy Petőfit ő tette Németország-szerte ismertté. Még hírekkel is szolgált róla: hogy Petőfi Párizsban él, noha nem válaszol a neki címzett levelekre. A készülő fordításokból már csak a nyomtatott íveket ígéri megküldeni, tekintve, hogy a kiadó sürgeti, és igencsak kétségbeesett fordítói elveit fejtegeti: Arany szövegeit inkább átköltötte mint szövegűen reprodukálta, mert Petőfi esetében is ez a módszer bizonyult hatásosnak. „Ha Önnek csak a leghalványabb fogalma is van a fordítás nehézségéről, úgy nem fog tőlem méltánytalant kívánni” – írta a Szophoklész és Shakespeare-t fordító Aranynak. Végül egy sor kéréssel fordult hozzá: életrajzt kért, teljes műveinek jegyzékét, példányokat, Toldiról „minden fellelhető történelmi adatot”, Tompa Mihály elérhetőségét, arcképet, jegyzetet Ilosvairól.

Arany szinte azonnal válaszolt, és bár feltűnt neki, hogy Kertbeny németül írt (rá is kérédezett magyar nyelvtudására), gyakorlatilag jóváhagyta a fordítást azáltal, hogy részletes életrajzt fogalmazott meg számára, melyeknek egyes mondatai hasonlóak az 1855-ben Gyulai Pálnak írt önéletrajzi leveléhez.³³ Arany a jelek szerint tehát komolyan vette Kertbenyt, és még akkor sem visszakozott, amikor Tompa Mihály nem sokkal később felvilágosította, hogy ugyanarról a Karl Maria Benkertről van szó, aki a forradalom előtt Pesten „mind a magyar, mind a német irodalom előtt köznevetség tárgya volt”.³⁴ Akkor látta maga is, hogy mi várható Kertbenytől, amikor az elküldte neki a *Toldi* első három énekének levonatát, melyből kiderült, hogy Tompa nem túlzott, a fordító valóban nyelvi és szövegértési problémákkal küzd. Nem tudta megfejteti például a „puszta tengerében” kifejezést („üres tengerként” értelmezte); a „tikkadt szöcskék legelésznek” nála: „keresgélve ugrálnak”; „zászló”-nak fordította a „boglyákat”; a „fajankót” „fánk”-nak olvasta és kalácsnak fordította (azzal védekezett, hogy ezáltal javított a képen), és még több tíz kisebb nagyobb hibát sorolt fel neki Arany.

Kertbeny, aki nem számított rá, hogy Arany ilyen alaposan végignézi a munkát, meglepődött e gondosságon és Arany nyelvtudásán, s mint mindig, amikor lelepleződött, támadásba

³¹ *Hangok a' multból, A' magyar nemzet' nagy napjainak emlékeül*, Összeszedte és kiadta Két magyar honfi, Lipcse, Keil Ernő és Társa, 1851. (Második kiadása már Budán is megjelenhetett, Lipcse–Buda, 1862.) – *Nationallieder der Magyaren*, Uebersetzt von VASFI und BENKŐ, Braunschweig, Verlag von Georg Jeger, 1852. Arany verse a 215. oldalon. Hogy Protmann nem tudott Kertbeny szerepéről e kötetben, ld. DEÁK Ágnes, i. m. Ld. még: CSAPLÁROS István, *A magyar szabadságharc bukása és a januári lengyel felkelés kitörése között*, A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30–31(1993)/1, 257–259., itt: 257–258.

³² Kertbeny Károly Aranyhoz, 1850. október 28., *Arany János Összes Művei* XV., szerk. Keresztury Dezső, *Levelezés I. Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. (a továbbiakban *AJÖM* XV.), 297–300. és 677–680.

³³ Arany János Kertbeny Károlynak, 1850. dec. 23-a körül, *AJÖM* XV. 310. és a jegyzetek: 684–689.

³⁴ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. jan. 10. *AJÖM* XV. 322.

lendült át. Fölényesen, saját érdemeit hangsúlyozva fogadta az észrevételeket.³⁵ Egy részüket jelentéktelennek, a kis számúnak tűnő, teljességgel elhibázott sort pedig megbocsátható bűnnek tartotta ahhoz képest, hogy nagy részét mégiscsak elfogadható módon ültette át. Az elfogadhatóságot azonban igen tágan értelmezte. Február 25-i levelében, melynek tartalmát szintén csak a válaszból ismerjük, Arany megint felhívta például Kertbeny figyelmét, hogy szólásokat és közmondásokat szó szerint nem lehet fordítani, ezeknek az értelmét kell átvenni, vagy pedig német nyelvű hasonló idiómát keresni hozzájuk.³⁶ A kötet megjelenése után többek között ilyen hibákra mutatott rá a bírálatot író Falk Miksa is: az „eszem a szemedet” szólást Kertbeny szó szerinti jelentéssel, „megeszem a szemeidet” alakkal vitte át (nyilván alaposan ráerősítve ezzel a vad magyar állapotokról szóló legendákra és hiedelmekre). Arany levele azonban már nem segített a szövegen. 1851. március elejére a kötet kijött a nyomdából, javítani nem lehetett rajta, legfeljebb megígérni, hogy a következő kiadásban minden hibát és tévedést helyrehoz. A kiadó ugyanis újabb kiadást tervezett, ami azonban nem a következő évben, hanem 1853-ban valósult meg, változatlan szöveggel, ami azt jelenti hogy Kertbeny akkor sem vette figyelembe Arany korrekcióit.

Márciusi levelében Kertbeny ismét furcsa nézeteket fejtetett a jó fordításról. Ha abban egyet is lehet vele érteni, hogy a magyar földrajzi és tulajdonnevekhez, illetve jellegzetesen magyar kifejezésekhez nem szükséges ekvivalenseket keresni, inkább jegyzettel ellátva az eredeti kifejezést használni, a szólások és közmondások tekintetében mai fordítási nézetek szerint sem lehet hasonló módon eljárni. Kertbeny – Aranyak ellentmondva – ezeket szó szerint tartja kívánatosnak átültetni, mert a német közönség számára a frázisok így hatnak az újdonság erejével. A német nép kozmopolita – állította –, s minden idegen nyelvi elemet, képzett szót, képet és frázist hajlandó befogadni. Nem a magáéra kíváncsi, hanem az idegen szöveg logikájára, ezért a tükörfordítás hatásosabb, mint a sajátal való lecserelés. Abban sem értett egyet Arannyal, hogy a német közönség hogyan olvas. Kertbeny szerint a műnek csak a koncepcióját és „teljes öntvényét” fogja megfogni, az egyes szöveghelyek egyáltalán nem befolyásolják tetszését vagy nemtetszését. Végül úgy gondolta, hogy a kisebb eltérések azért sem számítanak, mert az idegen olvasó nem ismeri az eredeti munkát. A németek idegen kultúrákra nyitott világpolgári magatartásával az angol bezárkózottságot szembesíti, ahol éppen akkor állította a *The Athenaeum* kritikusa, hogy Petőfi *János vitéze* ostoba és gyerekes mű, mely nem adható felnőtt ember kezébe.³⁷

Kertbeny a német nép kulturális érdeklődésének részletezésével készítette fel Aranyt a tényre, hogy a *Toldi*ban is, a *Murány ostromában* további fordítási hibákat fog találni, de gondatlanságának nemcsak a nyelvtudás és tehetség hiánya volt az oka. Miközben Arany munkáinak kiadását intézte, mint láttuk, közben több további kötetet szervezett és szerkesztett, s Aranyt saját céljaira igyekezett megoldoztatni. Március 11-i levelében számolt be arról,

³⁵ Kertbeny Aranyak, 1851. febr. 4. és 1851. márc. 11., *AJÖM* XV. 703–709. és 711–718.

³⁶ Arany János levele 1851. január 26-áról elveszett, javításait Kertbeny leveléből lehet rekonstruálni: Arany Jánosnak, 1851. február 4–5., *AJÖM* XV. 331–337. és a jegyzetek: 703–709. A következő levél: Arany Kertbenynek, 1851. febr. 25., *AJÖM* XV. 342–343. és a jegyzetek: 711. Arany e levelét Kertbeny 1851. március 11-i levele alapján lehet rekonstruálni: *AJÖM* XV. 343–349. és jegyzetek: 711–718.

³⁷ *The Hero János. A Peasant Tale – [Der Held János]. By Alexander Petösi [?]. Translated from the Hungarian, by Kertbeny. Stuttgart, Hallberger; London, Williams & Norgate, The Athenaeum, 1851/1210, jan. 4., 16–17. Ld. erről bővebben TÖRÖK Zsuzsa tanulmányát jelen lapszámunkban.*

hogy akkor készül nyomdába adni a *Hangok a múltból* című, már említett antológiáját min-tegy 130 forradalmi költeménnyel, melynek kiadója egy Lipcsében tartózkodó zsidó diák lesz, s miután Batthyányról és Görgey fegyverletételéről semmit sem talált, Aranytól kért sürgősen „egy pár nagyon szép elégiát”.³⁸ Szintén Aranytól kért anyagokat a száz magyar költőt felvonultató, a magyar irodalmat reprezentáló antológiába, mely Drezdában 1853-ban, második kiadása pedig 1854-ben jött ki a sajtó alól.³⁹ Egyidejűleg Brockhausnak dolgozott, a *Conversations-Lexikon* számára írta az összes magyar tárgyú szócikket. Fordítani készült Toldy Ferenc irodalomtörténetét, és Tompa Mihály, Garay, Vörösmarty, Katona, Zrínyi német kiadását tervezte.⁴⁰

Ilyen gyors és feszített tempóban, ráadásul egyik városból a másikba utazgatva, pénzzavarokkal küzdve, adósságokat maga mögött hagyva természetes, ha az irodalmi szöveg minősége jelentette számára a legkisebb gondot. 1854-ben Aranynak részletezte is munkamódszerét: számára az a lényeg, hogy a kiadóktól megkapja az előleget, melyből legsürgősebb adósságait fedezheti, s ennek fejében látszólag teljesítse a szerződés feltételeit. A kiadókkal való tárgyaláshoz referenciák szükségesek, ezeket igyekszik megszerezni a nagynevű pártfogók mondatai által. 1854-ben Aranyt is arra kérte, engedje meg, hogy a neki írt néhány türelmebb mondatot közétegye (így használta pl. Jósika Miklós mondatait is): „Szeretném majd annak idején mindezen dokumentumokat akár ócsárlóak, akár dicsőítőék, irodalmunk használatára és hasznára összegyűjtve magyarul kiadni. Megengedi, hogy akkor az Ön kedves levelét is kinyomassam?”⁴¹ Az előleg felvétele mellett időnként a kötet bevétele is számított (Bettina von Arnim finanszírozta például a *János vitéz* megjelenését, a példányok bevételét a szerencsétlen sorsú magyar fordítónak engedve át),⁴² és Kertbeny a példányok gyors, nagyszámú eladása érdekében fejtett ki reklámtevékenységet. Megszervezte a bírálatok megírását, megjelenését, és ehhez személyes ismeretségi körét mozgósította.

Tevékenysége értékelhető jóindulatúan identitáskeresésnek, ahogyan többek között Takács Judit tette,⁴³ de oly módon is, hogy az Európa felé átjárást jelentő német nyelvterületen az 1850-es évektől egy ilyen mindenre elszánt kalandor reprezentálta a magyar irodalmat.

³⁸ *AJÖM* XV. 713.

³⁹ *Album hundert ungrischer Dichter*, In eignen und fremden Uebersetzungen herausgegeben durch C. M. KERTBENY, Dresden, Robert Schaefer–Pesth, Hermann Geibel, 1853. [Életrajzi és magyarázó jegyzetekkel, a korábbi német fordítások válogatott bibliográfiájával, szótárral.]. Második kiadás: uo., 1854. A gyűjtemény Aranytól négy költeményt tartalmaz: *Im Herbste* (Őszel, 1849), 105. sz., 390. old. (A költemény fordítása M. R. szignóval először az Ostdeutsche Post 1851-es évfolyamában jelent meg.) *Familienkreis* (Családi kör, 1850), 112. sz., 411.; *Dante* (1851), 118. sz., 432.; *Der ungrische Michel* (Magyar Misi, 1852), 131. sz., 480.

⁴⁰ GARAY János költeményeit 1854-ben és 1856-ban jelentette meg két különböző kiadónál: *Dichtungen von Johann Garay*, Aus dem Ungrischen übersetzt durch KERTBENY, Pest, Hrsg. auf Kosten von Julius Számvald, 1854.; *Dichtungen von Johann Garay*, Aus dem Ungrischen übersetzt durch KERTBENY, Zweite Auflage, Wien, Carl Helf, 1856.; Vörösmartyt 1857-ben adta ki, a következő évben ismét Petőfit rendezte sajtó alá Friedrich Bodenstedt előszavával, majd LISZNYAI Kálmánt igyekezett népszerűsíteni: *Gedichte von Koloman Lisznyai*, Aus dem Ungrischen übersetzt von K. M. KERTBENY, München, Matth. Rieger'sche Buchhandlung, 1859. Ezután, az 1860-as évek elején megint Arany János következett.

⁴¹ Kertbeny Aranynak, Buda, 1854. jan. 9. *AJÖM* XVI. 367–376. és 945–956.

⁴² Ld. TURÓCZI-TROSTLER, i. m., 202.

⁴³ TAKÁCS Judit, *Kertbeny Károly és a magánélet szabadsága*, *Holmi* 20(2008)/12, 1613–1626.

Nem véletlenül írja Endrődi Sándor 1873-ban, németországi tapasztalatait összegezve: „... én hallottam, midőn Petőfit Kertbeny fordításában *kinevették* s pirultam, boszankodtam ama vakmerő önkényeskedés miatt, melylyel a legszebb költeményeket megcsonkítja...”⁴⁴

3. A Toldi és a Murány ostroma fogadtatása 1851-ben

Az 1851-es Arany-kiadás paratextuális elemei ugyanolyan felépítésűek, mint a Petőfi-fordításé. A kétkötetes munkát átfogó mottó a neves angol író, Sir Edward Bulwer-Lytton Schiller-életrajzából származik, s arról szól, hogy ha egy szerző Homéroszt a maga lényegi vonásaiban akarja követni, akkor szükségszerűen saját nemzete múltjához fog fordulni. A mottó három tekintélyes névvel vezeti fel Arany munkáit (Bulwer-Lytton, Homérosz, Schiller), egyben az értelmezési és kritikai szempontokat is sugallja. Az ajánlás ezt követően Alfred Meißner német költőnek és írónak szól. Meißner neve az 1846-os, népszerűnek bizonyuló történeti eposza, a *Ziska* révén is ide kerülhetett volna, azonban Kertbeny ehelyett személyes találkozásukat, a Párizsban és Frankfurtban együtt töltött rövid és boldog idejüket örökíti meg („als Erinnerung an ein frohes Zusammentreffen in Paris und Frankfurt a/M.”), a következő oldalon pedig Meißner egyik szerelmes költeményéből (*Begegneten – Találkozás*) olvasható az első versszak. A cseh származású Meißner neve ekkor még köztisztelőben állt, csak később devalválódott, miután kiderült, hogy műveinek egy részét a vele nagyon szoros barátságban élő, szintén cseh származású Franz Hedrich írta. Miután mindketten – feltehetően érdekből – házasságot kötöttek és Hedrich szerencsejátékon eljátszotta felesége vagyonát, zsarolni kezdte Meißnert, aki 1885-ben emiatt öngyilkosságot követett el. Hedrich ezután tette közzé levelezésüket és annak történetét, hogy együttes életük során hogyan publikálta barátja a saját neve alatt az ő műveit.⁴⁵

A Meißnernek szóló ajánlás után Arany János életrajza és művének a német irodalmi viszonyok közé helyezése következik, amit az olasz költőnőtől, Rosa Taddreitől vett idézet vezet fel. Ahhoz képest, hogy Aranyt a mottó Homérosz-követő epikusként aposztrofálja, az életrajzi portréban és irodalmi méltatásában erre már semmi sem utal. Kertbeny – igaz, hogy Arany levele nyomán, de hosszan ecseteli Arany gyermekkorát, ifjúságát, pályakezdését, a hangsúly azonban a Petőfivel való kapcsolatára és a forradalomban betöltött szerepére esik, vagyis Aranyt ugyanazon kulcsszavakkal próbálja érdekessé tenni a német olvasó számára, mint amelyek addig is működőképesnek mutatkoztak.⁴⁶ Majd az etnotoposszal próbálkozik: Petőfi és Arany – írja Kertbeny – a magyar irodalom egének két csillaga, s bár az egyik lírikus, a másik epikus, mindketten ugyanannak a népléleknek a kifejezői. Petőfi dalait az országban mindenki énekli, s Arany rá hasonlított, mert ő is népies és naiv. Miután azonban itt a csikósokat, a délibábót és a zsványokat nehezen lehetett érvényesíteni, behozza a régiesség és történetiség mozzanatát. Kertbeny elmondja, hogy a magyar irodalom ezernél is több epi-

⁴⁴ [ENDRŐDI Sándor], *Rendetlen levelek a „Figyelő” szerkesztőségéhez*, Figyelő 3(1873)/51, dec. 21., IV. levél, 611–614.

⁴⁵ Alfred Meißner – Franz Hedrich, *Geschichte ihres literarischen Verhältnisses auf Grundlage der Briefe...*, Von Franz HEDRICH, Berlin, Otto Janke, 1890.

⁴⁶ Az *AJÓM* XV. kötetében a 684–689. oldalon olvasható Arany életrajzának magyar fordítása a kötetből, Sándor István azonban nem közli az ez után következő részt, ahol Kertbeny Arany művéről, a magyar és német irodalmi viszonyokról ír. Ezt ld. *Erzählende Dichtungen von J. Arany...* 1851, I. k., VII–XXIV.

kus művében gyakran ismétlődnek bizonyos események és személyek, későbbi költők nemegyszer feldolgozzák elődeik témáit, azonban az új alkotók általában gőgösen utasítják el a régiek naiv és kezdetleges műveit. Arany abban különbözik tőlük, hogy ő elolvasta és felhasználta Ilosvai munkáját. Természetesen jobbat akart nyújtani Ilosvainál, de hú utódként, akárcsak Petőfi, nem dobta el magától atyái örökségét.

A német irodalomból két párhuzamot említ Kertbeny: a német líra Heinével elérte csúcspontját, ahonnan egyre több költő fordul az epikus műfajok felé (Redwitz, Doerr, Kinkel, Geibel, Grün, Meißner és Theodor Fontane); Arany *Toldija* azonban egy másik irányzattal is rokonítható, mégpedig a falusi történetekkel (Dorfnovellen), mely műfaj – kinőve gyermekkori betegségeit – erőteljes és pasztikus műveket tud felmutatni. Végül még egyszer megerősíti a Petőfi–Arany-párhuzamot és a falusi irodalom hasonlóságát azzal, hogy közös céljukat a nép eredeti fantáziavilágának megjelenítésében határozza meg. A *Toldit* tartalmazó első kötet végére Kertbeny – akárcsak Petőfi esetében – szótárt készít a legfontosabb kulturális és történeti motívumok magyarázatával és részleteket fordít le Ilosvaiból.

A *Murány ostromát* tartalmazó második kötetet Kertbeny a *Von der schönen Rosamunde* című románciklus szerzőjének, Theodor Fontanenak ajánlja, Arany művének is a románcműfajhoz való hasonlóságát sugalmazva. Elébe – ezúttal szerencsés választással, a történet jellegét hangsúlyozva – egy Pascal-idézetet helyezett el a *Gondolatokból*: „A szívnek vannak érvei, miket nem ismer érvelő eszünk.”⁴⁷

Formailag jól felszerelt kiadásnak tűnik tehát a két Arany-kötet. A hiányosságok a Petőfi-előszóhoz viszonyított eltérésekben és a megjelenés kontextusában mutatkoznak meg. Míg Petőfi a hazáért és az emberiségért küzdő világpolgárként, az őseredeti magyar néplélek megtestesítőjeként, egzotikus magyar tájak és típusok termékeny költőjeként keltett érdeklődést, ha mégoly rossz fordításban is, Aranyról egy ezzel ellentétes kép rajzolódott ki, és ennek részben Kertbeny tájékozatlansága volt az oka, részben az, hogy mindenáron az etno-poézis motívumainak, Petőfinek és a magyar népdaloknak a kontextusát igyekezett érvényesíteni. Arany elbeszélő művészetét népiesnek és naivnak tudta ugyan felmutatni, de Petőfihez képest ez az epikus teljestmény mégiscsak a régi magyar irodalom archaizáló utánköltésének tűnt fel. Arany alkotói termékenysége is elmaradt e beállításban Petőfié mögött, hiszen addig mindössze négy nagyobb művet írt, abból *Az elveszett alkotmány* a külföld számára érthetetlennek bizonyult; s végül iskoláit be nem fejező, kevésbé képzett, nyelveket nem beszélő vidéki költő lett belőle, akit legfeljebb a német falusi történetekkel lehet rokonítani. Érdekessége mindössze a Petőfivel való barátsága maradt és az a tény, hogy Petőfi nagyra értékelte művét. Kertbeny igyekezett is visszaterelni az olvasó figyelmét a magyar lírára, azon belül nemcsak Petőfire, hanem népköltészeti fordítására is, melynek adatait – reklámként – beszerkesztette az előszóba.

Amikor Arany meggyőződött Kertbeny gyenge képességeiről és átnézte a három nyomdaívet a *Toldi* fordításából, minden udvariassága ellenére is a visszalépési szándék érezhető nála. 1851. február 25-i levelében azt írja Kertbenynek, hogy véleménye szerint a *Toldinak* nem lesz sikere Németországban. Arany levele elveszett, így nem lehet tudni, pontosan hogyan hivatkozott eközben arra, hogy Robert Burnst sem tudták megkedvelni a németek, Kertbeny mindenesetre azzal utasítja vissza az ellenvetést, hogy Burns műveinek kilencféle német fordítása éppenséggel annak népszerűségére utal, vagyis Aranynek nem sikerült lebe-

⁴⁷ Ford. PÓDÓR László.

szélnie a kiadásról azt a Kertbenyt, aki úgy jellemezte magát egyik későbbi levelében, hogy céljai elérésében a „tolakodásig szívós”.

Arany ezután megszakította a kapcsolatot, egészen 1852. június 1-jéig nem írt német fordítójának. Ekkor kapta ugyanis kézhez – egy év késéssel – a német és osztrák lapokból származó bírálatokat, melyeket Kertbeny sajátkezűleg másolt le számára. Kertbeny, aki ekkor már Pesten tartózkodott – feltehetően a német rendőrség elől menekülve, de újabb életrajzi adatai szerint korántsem szabadságharcos múltja miatt –, előbb egy békés hangú levélben válaszolt. Elküldte Aranynak Theodor Fontane ajándékát, a „Szép Rozamunda” egy példányát, mellyel a magyar költőnek szóló tiszteletét óhajtotta kifejezni.⁴⁸ Még ugyanezen hónap végén azonban egy minősthetetlen hangú levelet írt. Ismertette először is a száz magyar költőből álló antológiájának beosztását és szöveganyagát, és azt kérte, Arany nyilatkozzon, hogy elégedett-e a tőle választott két vers (*Ősszel, Családi kör*) fordításával, mert így akar védekezni az ellen az „arcátlan zsidó gyerek” ellen, aki az Ost-Deutsche Post című bécsi lapban megtámadta őt munkái minősége miatt.⁴⁹ Emellett meg is fenyegette Aranyt: ha nem válaszol, akkor javítások nélkül fogja kinyomtatni a szöveget. S nemcsak magánemberként volt udvariatlan, hanem fordítóként is: törvényekre hivatkozott, melyeket ezúttal nagyon is jól ismert. Arany ugyanis – végigolvasva a *Toldiról* és *Murány ostromáról* készült német kritikákat – eltiltotta az avatatlan közvetítőket (feltehetően Kertbenyre célozva), hogy frissen megjelenő művét, *A nagyidai cigányokat* németre ültessék át,⁵⁰ mire Kertbeny tudatlannak és tájékozatlannak minősítette Aranyt, aki nincs tisztában a szerzői jogok nemzetközi gyakorlatával, illetve az osztrák és német sajtótörvényekkel:

„...amit kinyomtattak, közkinccs, s bárkinek joga van megbírálni, más nyelvre fordítani, magyarázni stb. Ön tehát a Nagyidai cigányok fordítását illető óvásával (amely műve egyébként nagyszerű, de lefordíthatatlan) csak nevetségessé tette magát, bizonyítván, hogy sem a sajtótörvényeket, sem az általános jogszabályokat nem ismeri. Egyébként nyugodt lehet: én nem fordítom le legújabb eposzát, és rajtam kívül nehezen fog akadni valaki, aki ezt a kemény és hálátlan munkát vállalja.”⁵¹

Ugyanezt válaszolta Kertbeny 1854-ben is, amikor tudomást szerzett róla, hogy Aranytól a *Toldi estéjét* Kolbenheyer Móric fordítja németre:

„Kötelességem az európai közönség iránt, hogy mivel az Ön nevét elsőnek én tettem a világban ismerté, most németül kiadjam annak a műnek második felét is, amelyet oly tetszés fogadott, amely azonban művészileg lezárttá mégis csupán ezzel a kiegészítéssel válik.

Ebben a szándékomban sem Ön, sem az Ön tisztelt kiadó ura nem akadályozhat meg, minthogy fordításomat, miként a többit is mind, külföldön jelentetem meg, ahol erre nézve az osztrák sajtótörvényeknek, amelyek belföldön is csupán egyéves védelemmel nyújtanak, semmiféle befolyásuk nincsen. Egyébként ez az elhatározásom csak kívánatos lehet mindkettejüknek, minthogy egyazon mű

⁴⁸ Kertbeny Károly Aranynak, Pest, 1852. júl. 1., *AJÖM* XVI. 68–69. és 828–830.

⁴⁹ A kritikai kiadás jegyzetei nem oldják fel: a „zsidó gyerek”, akire Kertbeny céloz, Moritz RATH, vagyis RÁTH Mór, aki a jelzett lapban közölte M. R. szignó alatt az *Ősszel* német fordítását (*Im Herbste*, Ost-Deutsche Post 1851, 280. sz.)

⁵⁰ Az óvás szövegét sem SÁNDOR István, a kritikai kiadás XVI. kötetének egyik sajtó alá rendezője, sem mi nem találtuk meg. Voinovich Géza ugyan említi Arany-életrajza második kötetében, de forrást nem ad meg hozzá. Ld. VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1849–1860*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931, 194.

⁵¹ Kertbeny Károly Aranynak, 1852. júl. 31., *AJÖM* XVI. 84–86. és 835–838.

több fordítása mindig annak kiválósága mellett szól, tehát minden fordítás egyre nagyobb kelendőségre számíthat, s azonfelül e mű értéke is eklatánabbá lesz az összehasonlítás által.”⁵²

Arany ezen a ponton mondta fel levelezésüket, de Kertbeny az elutasító levelet is bátorításnak és elismerésnek értelmezte át. 1854-ben – abban az időszakban, amikor Protmannal tárgyalt esetleges besúgói alkalmazásáról – egy nagyon hosszú, kitérő és magyarázkodó önjellemzést írt Aranyinak, mindeközben tovább tetézte a sértegetéseket is, amikor a támogatást kérő levél végén a *Családi kör* című verset fölényesen Burns-utánzatnak nevezte: „Különben az Ön »Családi kör«-e Burns »the Cotter’s Saturday-night«-jének szerencsés utánzata, sőt egy helyen egyaránt előfordul Önnél és Burns-nél ugyanazon kép; Önnél a 412. lapon a 17. és 18. sor, ahol a leány a vasat tüzesíti, hogy ruháját vasárnapra kivasalja.”⁵³

Kertbeny lépéseiből és az összegyűjtött német bírálatokból Arany a jelek szerint levonta a következtetést. Világossá vált számára, hogy a külföldi fogadtatásnak két nagyon fontos feltétele van: a *jó szöveg* és a *jó szervezés*. Ez utóbbiban elismerte Kertbeny igyekezetét, de azt is tapasztalta, hogy jó szöveg nélkül az agilis szervezés inkább káros, mint hasznos, és annál károsabb, minél gyengébb a szöveg. „Kertbeny fordításainak minden ódiuma rá, a költőre száll vissza” – Sándor István szerint ilyen szavakkal fogalmazhatott egy elveszett levelében, melynek tartalmát Kertbeny válaszából ismerhetjük.⁵⁴ Vádolja Kertbenyt, hogy nem vette figyelembe a javításait, és a művek hemzsegnének az értelmet csorbító tévedésektől, melyeket azután a legmagasabb körökig is eljuttatott. Aranyt a Burns-fordításokon való elmélkedés is rádőbbsenvelte, hogy kis nyelvek esetében még fontosabb a minőségi fordítás és jó tájékoztatás, mint a nagyobb kultúrák szövegeinél, mert míg ott sokan lehetnek, akik az adott nyelvet ismerik és ellenőrizni tudják az átültetés hitelességét, kisebb nyelvek esetében a fordító az egyetlen közvetítő az eredeti és célnyelv között. Ezzel egyébként maga Kertbeny is tisztában volt, amikor azzal replikázott egyik korai levelében, hogy az olvasó úgysem érti az eredeti művet, tehát nem fogja észlelni a tévedéseket. Kertbeny egész játszmáját erre az üres és átjáró nélküli kultúrák közti hiányra építette rá.

Műveinek nem túl kedvező fogadtatásáról – hiába állította Kertbeny az ellenkezőjét –, Arany korábban is tudott. Egy Tompa Mihálynak szóló, szintén elveszett levélben célzott rá, hogy éppen egy elmarasztaló bírálatot olvasott a *Toldiról*.⁵⁵ Feltehetően a *Wanderer* című bécsi lap május 14-i, 224. számát láthatta. A *Wanderer* 1849 után nagy alakú politikai napilappá alakult, s magyar munkatársként dolgozott benne Falk Miksa, tőle ered Kertbeny fordításainak ismertetése.⁵⁶ Azt a tényt, hogy Aranyt Kertbeny vezette be a német irodalomba, egyenesen sorscsapásnak tekinti. „Arany úr nem tiltakozhat majd a fordítás ellen, hiszen abban olykor olykor akad egy és más, amit valóban ő, a költő mondott, de azt sem engedheti meg, hogy ezt az együgyű fecsegést munkája hű másolataként adják ki.” Kertbeny ugyanis „a magyar verseket nem érti s németeket írni nem tud”. Sajnálátát fejezi ki Falk, hogy Aranyt

⁵² Kertbeny Károly Aranyinak, Pest, 1854. nov. 10., *AJÖM* XVI. 505–506. és 1003–1004.

⁵³ Kertbeny Károly Aranyinak, 1854. jan. 9., *AJÖM* XVI. 945–956.

⁵⁴ Arany János Kertbeny Károlynak, 1852. aug. 1., *AJÖM* XVI. 86.

⁵⁵ Arany János Tompa Mihálynak, 1851. nov. 12 körül, *AJÖM* XV. 411.

⁵⁶ Ld. még: RÓZSA Mária, *A bécsi „Wanderer” magyar vonatkozású közleményei 1851–1861*, Magyar Könyvszemle 112(1996)/1, 41–66.

ezek után a legjobb fordítás sem fogja rehabilitálni, s a kiadó is alászállította nevét a „tákolmány” felvállalásával.⁵⁷

A Kertbeny által megküldött többi kilenc cikk, és azok is, amelyeket nem másolt le Aranyrak,⁵⁸ ha nem fogalmaztak is olyan élesen, mint Falk, alátámasztották Arany sejtelmait arról, hogy a német fordítás nem tudja átadni műveinek poétikai sajátosságait, illetve hogy a német irodalomban nem lesz fogadókészség irántuk. A bírálókat – megjelenési helyüket tekintve – nagy területet ölelnek fel, széles körű terjesztésről tanúskodnak Németországban is, Ausztriában is. Van közöttük frankfurti lap (Didascalía), lipcsei (Grenzboten és Deutsches Museum – az utóbbit Kertbeny említette, de nem küldte el), brémai (Weser Zeitung), augsburgi (Augsburger Allgemeine Zeitung), berlini (National Zeitung), kölni (Kölnische Zeitung), hamburgi (Hamburger Literarische und Kritische Blätter) és bécsi (Ost-Deutsche Post, Wanderer, Wiener Zeitung – ezt utóbbit Kertbeny nem is említette és nem küldte meg Aranyrak, feltehetően a levele után jelent meg, már bécsi agitációjának köszönhetően). Valamennyi bíráló – a Wiener Zeitung névtelen kritikusat kivéve, aki egyértelműen dicséri az átültetést – említést tesz a fordítás rossz minőségéről, ám a szövegekből erőteljesen kirajzolódik Kertbeny munkájának más negatív hatásai is.

Mivel a magyar vonatkozású kötetek időben nagyon közeli megjelenésűek voltak és Kertbeny együtt is osztotta szét őket a lapoknak, leendő kritikusaiknak, ismerőseinek és ismeretlen tekintélyeknek (még a bajor királyi udvarnak is küldött belőlük), szinte valamennyi bíráló együtt kezelte Petőfi verseit, a népdalválogatást, a *János vitéz* és Arany két elbeszélő költeményét. Az akkor már neves klasszika-filológus, nyelvész és lexikográfus, Lorenz Diefenbach például két külön cikkben ugyan, de előbb ír a népdalkötetről, mint Aranyról. Az első, néhány soros glossza szerint a népdalválogatás a különös, egzotikusnak tűnő magyar nép „békésebb területeire” viszi az olvasót.⁵⁹ A Grenzboten kritikusa, akiről Kertbeny úgy hiszi, hogy Julian Schmidtről, az újabb kutatások szerint azonban későbbi szerzőtársáról, Eisler (Vasfi) Mórról van szó, a négy kötetről egyszerre ír, és a legnagyobb teret a népdaloknak szenteli.⁶⁰ Bizonyítékai ezek annak – mondja –, hogy a magyar népnek is van annyi költői érzéke, mint más népeknek. Azt kívánja az újjászülető magyar irodalomnak, hogy ne hagyja magát elcsábítani más népek elszürkült és mesterkéltségek által, mint az oroszok és lengyelek, hanem maradjon meg a maga eredetiségénél.

Friedrich Bodenstedt, a neves Kaukázus-utazó, akinek útirajzai, az „Ezeregy nap Keleten” (*Tausend und ein Tag im Orient*, Berlin, 1851), illetve a Mirza Shaffy-dalai⁶¹ Kertbeny kötetei-

⁵⁷ A cikk és magyar fordítása: *AJÖM* XV. 757–758.

⁵⁸ A Kertbeny által elküldött cikkek (Didascalía, Grenzboten, Weser Zeitung, Augsburgi Allgemeine Zeitung, National Zeitung, Wanderer, Kölnische Zeitung, Ost-Deutsche Post) magyar fordításait SÁNDOR István közli az *AJÖM* XV. kötetében (739–768), a többi írás eredeti megjelenési helyéről származik, a szükséges részeket e tanulmány szerzője interpretálta, illetve fordította (H. F. K.).

⁵⁹ LORENZ DIEFENBACH, *Ausgewählte ungarische Volkslieder...*, Didascalía (Frankfurt) 1851/79, ápr. 2.; uő., [a *Toldi* és a *Murányi ostroma* fordításáról], Didascalía (Frankfurt), 1851/107, máj. 5.

⁶⁰ EISLER Mór, *Ungarische Poesien – Der Held János, – Gedichte von A. Petőfi, – Ungarische Volkslieder, – Erzählende Dichtungen von J. Arany*, Grenzboten (Leipzig) 1851/20, máj. 16.

⁶¹ *Die Lieder des Mirza Schaffy*, Berlin, Verlag der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei, 1851.; a kötetnek a század végéig több mint 150 kiadása volt, noha Bodenstedt 1874-ben beismerte, hogy a dalokat ő költötte. Az 1850-es években azonban Bodenstedtet fordítónak tekintették. Ez magyarázza, hogy Heimann Jolowicz (1816–1875) a *Polyglotte der orientalischen Poesie* (In metrischen

vel egy időben jelentek meg, s aki később előszót írt Kertbeny Petőfi-kiadásához, végül akinek dalaiból – abban a hitben, hogy eredeti perzsa anyagról van szó – Arany is fordított, a brémai *Weser Zeitung* vasárnapi mellékletében cím szerint is kiemelve (*Zur Volkspoesie*), kizárólag a népdalokkal foglalkozott,⁶² és a német költészet állapotára felől értékelte azt. Úgy látta, hogy az újabb német költészet válságban van, az üvegházivá satnyulás fenyegeti, ezt bizonyítja az akkor megjelent *Amaranth* című antológia, mely hatalmas népszerűsége tette szert, anélkül, hogy olvasói a klasszikus német lírát ismernék. Ezért – nyilván saját vállalkozását is ide értve – fontosnak tartja, hogy a műköltészet időnként a népköltészet talaján frissüljön fel, származzon az a német tölgyesekből, a spanyol narancsligetekből, a skót hegyvidékről, az orosz steppékről vagy a magyar pusztáról. Lessinget idézi, aki szerint költészet mindenütt születik, s egyáltalán nem a művelt rétegek és népek előjogaihoz tartozik. Ezért öröndetes a magyar népdalok megjelenése, mely teljességgel ismeretlen a német olvasó számára. Kertbeny fordítása olykor gyámoltalan, de kárpótolt érte az átültetés hűsége, ezért aki kézbeveszi, nem fogja letenni „belső jóérzés” nélkül. Bodenstedt végül öt népdalt közölt mutatványul.

Karl Ohly az *Augsburger Allgemeine Zeitung* mellékletében teljes cikkének az *Aus der Pufsten* (A pusztákról) címet adja, és szintén együttesen kezeli a magyar irodalomból megjelent műveket.⁶³ Akárcsak Bodenstedt, részben a német költészeti állapotok felől ítéli meg a magyar anyagot, részben azt a pusztai etnoromantikára, egzotikumra épülő magyarságképet erősíti fel, amit korábban Petőfivel kapcsolatban is tapasztalni lehetett. S nem mentes írása a német szellemi kozmopolitizmus dicséretétől sem. A népek testvériesülésének útját szerinte addig két figyelemre méltó dolog egyengette: a vasút és a német romantika, mely új tájak felfedezésére képes, magába olvasztva azok költészetét. Ezek egyik legjelentősebbje a háborúja által is érdeklődést keltő magyar nép világa. Azé a Magyarországé, melyet a puszták vadon költészete, az izzó tokaji szőlő és „velős, buján buzgó dalai” jellemeznek, majd mindehhez példát is idéz – Karl Becket. Kertbeny kötetei véleménye szerint ehhez az érdeklődéshez járultak hozzá.

A németországi sajtóhoz képest új szempontokat is tartalmaznak a bécsi lapok, ahol a birodalmi tudat jegyében még az az etnoromantika sem mindig úgy működött, mint a német

Übersetzungen deutscher Dichter mit Einleitungen und Anmerkungen von dr. H. Jolowicz, Leipzig Otto Wigand, 1853) című kötetében Bodenstedt fordításaként vette fel Mirza Schaffy verseit a perzsa költők közé (587–592. old.). Voinovich Géza szerint innen fordított le Arany három dalt 1856-ban a *Hölgyfutár* számára, *Mirza Schaffyból* közös cím alatt. Az alcíme a három fordításnak: *Zuleikához*, majd római számokkal különíti el a három részt. A következő darabokat ültette át: *Mirza Schaffy rühmt die Anmuth* (Aranynál az I. rész); a *Weinlied* című sorozatból a cím nélküli részlet első sora: „Im Garten klagt die Nachtigall...” (Aranynál a II. rész); a *Sprüche die Weisheit* sorozatból a következő négyesoros: „Wo sich der Dichter...” (Aranynál a III. rész). A perzsa daloknak egyébként más magyar fordításai is megjelentek a korszakban: 1858-ban Berecz Károly készített válogatást, a század vége felé, évszám nélkül pedig Sziklai Somától jelent meg a teljes Mirza Schaffy-kötet. Bodenstedt 1878-ban Magyarországon is járt, a Petőfi Társaság hívta meg és díszesen fogadták, de Arannyal nem találkozott. (Ld. Fővárosi Lapok 1878/18, jan. 22., 86.)

⁶² Friedrich BODENSTEDT, *Zur Volkspoesie*, Sonntagsblatt zur Weser-Zeitung (Bremen) 1851/20, máj. 18.

⁶³ K. O. [KARL OHLY], *Aus den Pufsten, zur Kritik ungarischer Litteratur-Erscheinungen* (A pusztákról, A magyar irodalomból megjelent művek kritikájához), Beilage zu Nr. 166. der Allgemeinen Zeitung (Augsburg), 1851/166, jún. 15., 2651–2653.

olvasók esetében. Az Ost-Deutsche Post névtelen kritikusa hosszú írását ugyan Arany műveivel kezdi, de az ironikus hangú műértelmezés végén kitér a népdalokra, és igen lesújtó véleménnyel nem lát bennük mást, mint a magyar nép eltűnését, elértéktelenedését mind nyelvben, mind szellemiségében. E dalokban, mondja a bíráló, nincs más, mint lólopás, rablóvilág, kóborló szerelem, siránkozás. Mi lehetett volna a magyarból, sóhajt fel a szerző látszólagos részvétellel, ha az évszázadok során ápolta volna a nyelvét. Végül egy népdalidézettel, politikai intellemmel zárja cikkét, Mária Terézia bölcsességének megszívvelésére intve a kortárs osztrák kormányt: „Természete a magyarnak, / Hogy a jussát nem hagyja, / De ha bánni tudsz vele, hát / Az ingét is od’adja.” E politikai zárlat lekerekíti a kritika tartalmi és szellemi alapgondolatát, mely a magyar nép „németségét” („magyar-német”) kiemelő címben is megfogalmazódik.⁶⁴

Ha ide vesszük a Wiener Zeitung ugyancsak névtelen írójának indító mondatait is, miszerint a magyar nép keleti eredetű volt, de maradt is, mert a nyugati civilizáció alig volt rá befolyással,⁶⁵ akkor összesíteni lehet a felsorolt cikkek magyarság- és magyar irodalomszemléletének főbb vonásait. Egyes cikkek a keletiességek a pozitívumait emelik ki (természetközelség, érintetlenség, szűziesség, meg nem rontottság, az elgyengülő nyugati civilizáció felfrissítésének lehetséges nyersanyaga), mások – főként Ausztriában – inkább a negatívumait (durvaság, bűnözés, civilizálatlanság, vadság, műveletlenség). Vannak e szembeállításnak irodalmi jellegű következtetései, melynek során sajátosan „keleti irodalomról” beszélnek: képgazdagságról, reflexió nélküliségről, műnemi és műfaji jellegzetességekről. A National Zeitung szerzője például úgy véli, a keleti, ázsiai eredetű népeknél, mint a magyaroknál is, nem a dráma a domináns műnem, mert az a civilizált népeknél fejlődött ki, hanem a líra és az epika. S végül vannak a nemzeti karakterisztikának transzparensabb politikai vonatkozásai: a német kultúrfölény gondolata éppúgy megtalálható a cikkekben, mint a hagyományozódó osztrák birodalmi gondolat, a kozmopolita liberális eszme éppúgy, mint a magyarok szabadságharcát „bukott háborúnak” tekintő vélemény.

Arany műveit azonban nemcsak a nép és népköltészet ilyen irányú interpretációi veszik körül, hanem a Petőfivel való összevetés is visszatérő elemnek bizonyul. A Petőfi–Arany oly nagy pályát befutott párosítása elsők között fogalmazódik meg Kertbeny előszavában. Ebből azonban a legkülönfélébb következtetésekre adódott alkalom a cikkírók számára, különösen Petőfi eltűnésének hírével és Arany életrajzával megismerkedve. Petőfi ragyogó géniusza, őseredeti tehetsége, népdalkincset beolvasztó költészete mellett Arany „csak” homéroszi jellegű epikus maradt, aki naiv és népi tónusban ugyan, de régvolt ponyvadalnokok utánköltőjeként inkább a régiséget, a múltat szólaltatja meg. Karl Ohlyn kívül egyiküknek sem jutott eszébe például Goethét és a régi német népkönyv alapján alkotott *Reineke Fuchs*ot idézni

⁶⁴ [-], *Zur ungarisch-deutschen Literatur* (A magyar-német irodalomhoz), Ost-Deutsche Post 1851/150, jún. 26.

⁶⁵ [-], *Erzählende Dichtungen von Johann Arany...*, Abendblatt der Wiener Zeitung 1851/115, máj. 19., 458. és 1851/116, máj. 20., 463.: „... die mit jener den östlichen Ursprung und dadurch die Eigenthümlichkeit und die von der Civilisation des Westens noch wenig berührte gesunde Naturkraft gemein haben”.

párhuzamként. Ezt a párhuzamot majd Arany állítja fel a maga írásaiban az 1850-es és 60-as évek fordulóján.⁶⁶

Arany hiányosnak megrajzolt képzettsége és tudása a „vidékiesség” gondolatát csalogatta elő a bírálókból, szintén nem függetlenül Kertbeny előszavától. Erre utalt a Wiener Zeitung kritikusa, amikor – nyilván Beck és Dux nemzetkarakterológiáját is megidézve – sajátos magyar költőpályaként vázolta Petőfi és Arany iskolai képzésének megszakadását, és ironizálva idézte, amikor Aranyt Nagyszalontára visszatérve, sikerült – nem írnia.⁶⁷ Hasonlóképpen vélekedik a szintén bécsi kiadású Ost-Deutsche Post recenzense, amikor a szegény pusztai nép körében terjedő Toldi-mondát Arany sorsához hasonlítja: ilyen az az egyszerű, szerény szalontai tanító is, aki még nyelveket sem tud, de az „egyszerű természetűek fölé az Isten lelke száll”.

Újabb szemponttal gazdagodik a recepció Moritz Carrière írásában, a Deutsches Museum-ban. Carrière író és filozófus volt, akiről Kertbeny úgy tájékoztatott, hogy a Petőfi-rajongó Bettina von Arnim intim barátja.⁶⁸ Ez idő tájt a Freie Hessische Zeitungot szerkesztette, 1854-től a müncheni egyetem művészettörténeti tanáraként működött. Írását Bettina von Arnim Petőfihez szóló versével kezdte, majd hosszabban szól Petőfiről, a magyar népdalokról és Kertbeny gyenge fordítói teljesítményéről, ezután tér rá Arany műveire.⁶⁹ Míg Toldi fizikumában más bírálók a magyar Herkulest, illetve a magyar Sámsonot látták,⁷⁰ Carrière a német Parcivalhoz hasonlítja, és a *Trisztán és Izolda* utánzatának minősíti, annak igazolásaként, hogy a német költészet mindig is hatott a magyar fantáziavilágra. Hasonló értelemben vetette össze a Wiener Zeitung idézett kritikusa a *Toldit* a német *Eulenspiegel*el, vagyis Arany elbeszélő költeményének ezekben a véleményekben az eredetisége is megkérdőjeleződött.⁷¹

Petőfi és Arany költői teljesítményét Carrière is szembeállítja egymással, átvéve azt a szempontot, hogy míg Petőfi a népköltészetet mindenestől utánozza, addig Aranytól inkább egy régi történetről van szó, melynek elbeszélő hangja emlékeztet csupán a népire. Ugyanaz a dilemma jelentkezik nála, ami valamennyi Aranyról szóló bírálatban érzékelhető: a *Toldi* vajon népmondaként, népies elbeszélésként, régi szöveg újrahasonosításaként vagy historizáló műként értelmezhető-e. Kertbeny előszava alapján Ilosvai munkájának felélesztéséről van szó, és Arany érdeme nem több, mint hogy nem mellőzte el fölényesen egy régi szerző munkáját. E tekintetben Arany archaizáló utánpótló, akinek legfeljebb a németek

⁶⁶ ARANY János, *Széptani jegyzetek, Arany János Összes Művei X.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai művek*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 547., 7. §. és uő., *Irányok*, II. rész, Szépirodalmi Figyelő 1862. II. félév, 11. szám, *Arany János Összes Művei XI.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek 2. 1860–1882*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968 (a továbbiakban *AJÖM XI.*), 158.

⁶⁷ [–], *Erzählende Dichtungen von J. Arany, Aus dem Ungarischen übersetzt durch Kertbeny*, Abendblatt der Wiener Zeitung 1851/115, máj. 19. 458. és 1851/116, máj. 20., 463.

⁶⁸ MORITZ CARRIÈRE, *Ungarische Dichtungen [Magyar költemények], Ausgewählte ungarische Volkslieder. Erzählende Dichtungen von Arany. Der Held Janos und Gedichte von Petőfi. S amttlich übersetzt von Kertbeny*, Deutsches Museum 1851, II. k., 208–216.

⁶⁹ A *Petőfi dem Sonnengott (Petőfi a Napistenhez)* című verset TURÓCZI-TROSTLER József is közölte németül és magyarul, bőven ismertette a recenzió Petőfire vonatkozó részét, *i. m.* 197–201.

⁷⁰ LORENZ DIEFENBACH, [a Toldi és a Murány ostroma fordításáról], *Didascalica (Frankfurt) 1851/107*, máj. 5.

⁷¹ *Wiener Zeitung 1851/115, i. m.*

számára érthetetlen magyar nyelven és Ilosvaihoz képest lehetségesek érdemei. Kertbeny utal rá, de nem emeli ki, nem is jár utána annak, hogy a Toldi-monda mennyiben népi, illetve Ilosvai munkája mennyiben transzformálódott az évszázadok során népmondává. Az a tény, hogy Ilosvai művét szelvében olvasták és ponyván árulták, még nem a népiességét, csak a népszerűségét tanúsítják. Innen nézve Arany műve tehát nem az őseredeti népi fantáziavilág műköltői tükrözése, mint Petőfi költészete és a népdalok, inkább csak a népi elbeszélésmód többé-kevésbé szerencsés szimulálása. Az Ost-Deutsche Post kritikusa említi csupán – negatív értelemben – a Toldi-monda hagyományozódását a „puszta fiai” körében. A népi életmódból vett képek, az ábrázolás plasztikussága, a mindenütt háttérben maradó, objektív, reflexió nélküli elbeszélés ugyanakkor nemcsak a magyar népiességnek, hanem a klasszikus homéroszi eposzköltészetnek is sajátossága, így ez is távolítja Arany művét az eredeti magyar világtól, ráadásul az elbeszélő háttérbe vonulása miatt a mű allegorikusan, a magyar nép múltbeli és jelenkori szabadságharcaira sem értelmezhető. Végül Toldi Nagy Lajos korabeli szereplő, a cselekmény történeti kontextusba ágyazódik, ilyenformán a történelmi elbeszélés körébe szintén besorolható, s ez a vonatkozás az, amit a német recenzensek némelyike a legkevésbé korszerűnek tekint. A mű pozitívumaként csupán azt összegzi a recenziósorozat, ami a fenti értelmezéseken túl egzotikumként kiolvasható a költeményből. Diefenbach a vidékiességet, Karl Ohly a gyökeres nemzeti népiet, a berlini National Zeitung kritikusa az ázsiai jellegű nép friss, eleven természetközelségét, a Kölnische Zeitung szerzője az egyszerű cselekményvezetést, a bécsi Ost-Deutsche Post írója azt emeli ki, hogy Arany művét éneklő a csikós a pusztán, a huszár a lován, Moritz Carrière pedig az orientális vonásokat észleli.

A *Murány ostroma* értékelése még a Toldihoz képest is gyengébb, mert ezt egyértelműen történelmi elbeszélésként olvassák, és esélye sincs arra, hogy a népies vagy romantikus forradalmi narratívába beilleszthető legyen. Karl Ohly mindössze egyetlen bekezdést szentel neki,⁷² a Kölnische Zeitung munkatársa, Heinrich Pröhle annyit mond róla – Kertbenyt parafrazeálva –, hogy ragyogó drámai antitézisre épül, de olyan humorral fűszerezve, amely csak a magyarok számára érthető.⁷³ Ugyanennyi mondanivalója van róla Moritz Carrière-nek,⁷⁴ a bécsi lapok közül pedig csak az Ost-Deutsche Post kritikusa foglalkozik vele hosszabban.⁷⁵ A *Murány ostromát* Aranyhoz nem illő költeményként értelmezi. A szerény tanítónak – írja – most a politika szállt a fejébe és a tollába, elhagyva egyszerű szülőfaluját, Budára ment politizálni, s ezzel oda van „naivitása, koncepciójának szűziessége”. Ebben a világban már nem az Alföld csikósaival beszélget, hanem úri méltóságokkal, ez pedig nem megy neki, ezért lett az egész mű mesterkélt és lélektanilag sem hiteles alkotás. A szintén bécsi Wiener Zeitung kritikusa ezzel szemben éppen lélektaniségét dicséri a munkának, de elvitatja eredetiségét, amikor azt írja, hogy a mese érdekessége miatt nem csoda, ha annyian feldolgozták már Arany előtt.⁷⁶

⁷² K. O. [Karl OHLY], *Aus den Puffen...*, Beilage zu Nr. 166. der Allgemeinen Zeitung (Augsburg), i. m.

⁷³ Heinrich PRÖHLE, Kölnische Zeitung, 1851/138, jan. 10.

⁷⁴ Moritz CARRIÈRE, *Ungarische Dichtungen*, i. m.

⁷⁵ [-], *Zur ungarisch-deutschen Literatur*, Ost-Deutsche Post, i. m.

⁷⁶ [-], *Erzählende Dichtungen von J. Arany*, Abendblatt der Wiener Zeitung, i. m.

4. Az 1853-as Arany-kiadás

Arany elbeszélő költeményei Lipcsében, Herbig kiadásában 1853-ban újra megjelentek, azonban Kertbeny ekkor is rászervezett az eseményre. Ugyanebben az évben adta ki első ízben a száz magyar költő verseit tartalmazó nagy albumát,⁷⁷ így a sajtó – és ő maga is – ennek szentelt nagyobb figyelmet, amikor A Magazin für die Literatur des Auslandes [A külföldi irodalom magazinja] című tekintélyes berlini irodalmi lap szinte összes nyári számát lefoglalta magának a Világos utáni magyar irodalmi körkép több folytatásos ismertetésére.⁷⁸ Kertbeny szemmel láthatóan a teljes magyar irodalom ismerőjének és szakértőjének kívánt feltűnni e cikksorozatban, és elsősorban azt óhajtotta igazolni, hogy külföldön ő az egyetlen hiteles képviselője a hazai kiadványoknak. Cikkének első részében a forradalomnak áldozatul esett, elhunyt, bebörtönzött, beteggé tett politikai és irodalmi személyiségeket ismerteti. Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Teleki László, Jósika Miklós, J. E. Horn rabbijelölt, Horváth Mihály püspök, Szalay László, Szemere Bertalan és mások sorsának rövid leírása után az irodalmárokat sorolja fel: Vörösmarty visszahúzódott, Bajza József és Vachott Sándor kedélybeteg, Kerényi Frigyes Amerikában vetett véget életének, Garay János, a „magyar Umland” elhunyt, de kiesett az irodalomból Pap Endre, Kölcsey barátja, Szathmári Pál, Ballér Sándor és mindenekelőtt Bozzay Pál, akiben Petőfi a magyar líra jövőjét sejtette. Az amnesztiát kapott szerzők között említi Czuczor Gergelyt, Tóth Lőrincet, Irinyi Józsefet, Erdélyi János népi költőt és népdalgyűjtőt, Jókait, a „magyar Dumast”, Bérczy Károlyt, Dienes Lajost, Lisznyai Kálmánt, a „szeretetreméltó tavaszi pacsirtát”, aki hazatért olaszországi katonáskodásából. Mindezen névsorban, csupán felsorolás szintjén, Arany János és Tompa Mihály mint a Petőfi utáni költészet két legjelentősebb alakja szerepel, majd a sorozat utolsó részében fordul elő újra Arany neve, skót balladafordításaival [!].

Kertbeny antológiája és cikksorozata hatással volt az Arany-kötet új kiadásának olvasatára is. Annyi recenzió e második megjelenés után nem keletkezett, mint 1851-ben, de a néhány cikk, ami foglalkozott a *Toldival* és a *Murány ostromával*, az részben a régi, részben pedig ennek az új kontextusnak a figyelembevételével történt.

A Blätter für literarische Unterhaltung című, Lipcsében, F. A. Brockhausnál megjelenő lapban a liberális szellemiségű gimnáziumi tanár, Adolf Zeising a *Danubische Poesie* [Dunai költészet] címet viselő cikksorozatban tért ki Kertbeny korábbi munkáira, köztük Aranyra.⁷⁹ Cikkét a Kárpát-medence őstörténetével kezdi, melyben a régi kultúrák a keresztény-germán befolyás alatt álltak mindaddig, amíg meg nem jelentek olyan vad törzsek, mint a hunok, szarmaták, szlávok és avarok. A mai lakosok még mindig nem érték el a kiművelődés magasabb fokozatát, még mindig ifjúkorukat élik, tele tüsszel, álmokkal, szabadságvágygal, a tudomány mezején pedig még mindig csupán „tanulóknak” számítanak. A szenvedéllyel teli ifjúkor megnyilvánul költészetükben, életmódjukban, szokásaikban, a nomád- és zsványélet

⁷⁷ *Album hundert ungrischer Dichter*, i. m., 1853. és 1854.

⁷⁸ KERTBENY Károly, *Die ungarische Literatur der letzten drei Jahre*, Magazin für die Literatur des Auslandes (Berlin) 1853/81, júl. 7., 321–322; 1853/82, júl. 9., 326–327; 1853/83, júl. 12., 331–332; 1853/91, júl. 30., 361–362; 1853/92, aug. 2., 366–367; 1853/98, aug. 16., 389–390; 1853/99, aug. 18., 394–395.

⁷⁹ Adolf ZEISING, *Danubische Poesie*, Blätter für literarische Unterhaltung (Leipzig) 1853/10, márc. 5., 217–231; 1853/11, márc. 12., 242–251.

iránti vonzalmukban („in ihrer Lust zum freien Nomaden- und Räuberleben”), nemzeti felkeléseikben.

E nemzeti karakterfestés után Zeising Kertbeny köteteit veszi sorra. Előbb a Petőfi-fordítást ismerteti hosszasan. Úgy látja, Petőfinak olyan sikere volt Németországban, mint egyetlen más magyar költőnek (Bercsényinek [! Berzsényinek], Horváthnak, Czuczornak) sem, főként annak köszönhetően, hogy nemcsak szórványosan jelentek meg versei, hanem kötetes kiadása keletkezett. Gondolatmenetének végén arra a válogatásra is kiterjed figyelme, amelyet Kertbeny Petőfi verseihez mellékel a magyar költészet történetéből. A pálmát itt Kisfaludy Károly kapja, mert népies versein egyfajta irónia érződik: ez nem annyira megfontolt, mint Tiecké, nem is annyira éles, mint Heineé, de mindenütt naiv és bájos. Ugyanebben az áttekintésben Vörösmartyt – *Fóti dala* miatt – az ivóköltészet (Trinklied) jelentős képviselőjeként regisztrálja. Kertbeny népdalkiadásában (*Ausgewählte ungarische Volkslieder...*) elragadja Zeisinget a dalok erotikája és a betyárköltészet romantikája. Még a zsványok neveit is megtanítja a német olvasónak: Zöld Marci, Sobri Lozsi [!], stb.

A folytatásban Zeising külön foglalkozott Arany János kötetével, és a kultúrpolitikai indítás után alig várható, meglepő módon igen értő, poétikai sajátosságokra is kitérő bírálatot írt mindkét költeményről. A *Toldi*ban nemcsak a naivitást pillantja meg Kertbeny gyenge fordítása mögött, hanem azt is, hogy a 16. századi népkönyv átköltése egyszerűsége mellett is igen bonyolult, a cselekmény felépítése több jelentésszintet is létrehoz. A narrátort elrejtő epikus elbeszélésből egy tökéletesen megkonstruált világ jön létre, oly módon, hogy az olvasó szinte otthon érzi magát benne. Arany képei, melyek a tökéletlen fordításból is kivehetők, a népi életből valók ugyan, homéroszi jellegűek, ugyanakkor újszerűek, mélyek, és alkalmasak arra, hogy az eposzi csodás szint szerepét betöltsék. A csodás szintet ugyanis Aranynál a szereplők belső hite, meggyőződése helyettesíti, és ebből fakadóan látják bele többek között a természeti jelenségekbe is egy felsőbb akarat megnyilvánulását és működését. Véggkövetkeztetésében Zeising úgy fogalmaz, hogy a *Toldi* az egyszerűség és természetesség műve, szemben a modern kultúra hanyatlásával és blázirtságával.

A *Murány ostromának* témája Zeising szerint sokkal alkalmasabb lenne regény- vagy drámafeldolgozásnak, mint elbeszélő költeménynek, a választott forma és a tartalom ezért szerinte nem illik össze. Úgy hiszi, hogy maga Arany is bizonytalan lehetett, mert a mű eleje, a vezérek tanácskozása kissé egyhangúra és unalmasra sikeredett, s majd csak később élénkül fel a történet, amikor megtalálja a megoldást, a szerelem felébredésének mozzanatát. A mű második két énekében, a helyzetek és karakterek elmélyítésével tud Arany a *Toldi* szépségéhez felemelkedni.

Arany lírai költészete német kritikai színtéren először Kertbeny 1853-as költészeti albumának ismertetésében kerül szóba. A Wiener Zeitung irodalmi mellékletében egy L. J. S. szignójú recenzens ír hosszabb cikket az antológiáról, az összeválogatott szövegek alapján a magyar irodalomtörténet általános áttekintését nyújtva, amit a fentebb már vázolt osztrák kultúrpolitika és birodalmi szemlélet éppúgy befolyásolt, mint a Kertbeny által sugallt kánon.⁸⁰ A recenzens két nagyobb korszakot fedez fel a magyar költészet múltjában: az első korszakot a némettel való hasonlóság, a második korszakot pedig a németnek való alárendeltség jellemzi. Ez utóbbi állítást mindössze Kazinczy és Schiller disztichonról szóló epigrammájának

⁸⁰ L. J. S., *Album hundert ungarischer Dichter, Hrsg. von C. M. Kertbeny*, Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Beilage zur Oesterreich-Kaiserlichen Wiener Zeitung 1854/22, máj. 29., 152–153.

összevetésére és Heine befolyására alapozza Pap Endre, Petőfi, Samarjai és Székely költészetére. Erősnek véli az antológia alapján az ossziáni hatást is a magyar irodalomban, s ezt onnan eredezteti, hogy az álmodozó költészet a magyar nemzeti karakterhez igen közel áll, ahogy azt Petőfi *Homér és Osszián*, illetve Arany János *Ősszel* című költeménye bizonyítja. Észreveszi a recenzens azt is, hogy az egész antológiában egyetlen filozófiai költemény található, Arany János *Dante* című verse, és ebből azt a következtetést vonja le, hogy a magyar népben a sorscsapások sem fejlesztették ki az absztrakció képességét, mert még fájdalomt is cigányzenében fejezi ki. Összességében erő, kellem és humor jellemzi a gyűjteményt, a pusztá képei a csárdákkal újszerű tárgyi világot jelenítenek meg. Az elbeszélő műfajok terén Tompa Mihályt látja a cikkíró kiemelkedő költőnek, akinél szórakoztató módon vegyülnek a homéroszi és a nibelungi vonások. De Kölcsey *Hymnusára*, Guczov [! Czuczor] Gergely *A legszebb ének* című dalára, Matisz Pál versére, Garay János *Kontjára* és a többi hasonló darabra is jellemzőnek tartja azt a *poétikai* [!] vonást, hogy bennük „homéroszi módon esznek és nibelungi módra verekszenek”.

5. Kísérlet a korrekcióra: Kolbenheyer Móric *Toldi*-fordításai

A Kertbeny-féle kötet és fogadtatása minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy 1853 végén egy új fordítás gondolata merült fel pesti körökben, melyről Kertbeny már korábban tudomást szerzett, hiszen Aranynek írt levelében nyíltan rákérdezett a dologra (invazív fellépése, a magyar irodalomban való egyedüli illetékességének bizonygatása is onnan eredhetett 1853-ban, hogy jóelőre ki szerette volna iktatni a vetélytársat). A fordítás szervezőjeként Heckenast Gusztáv kiadó nevét említik a források, de mások is tudhattak róla, vagy segíthettek az ügyet, mert Toldy Ferenc 1854 legelején tájékozottságot tükröző hírt tesz közzé az Uj Magyar Muzeumban:

„Arany népies éposza *Toldi*, mely pár hét előtt jelent meg második magyar kiadásban, *Kertbeny* német fordításában most már harmadik kiadásra készítették elő.⁸¹ Ezenkívül *Toldit* még két, más német fordításban várhatjuk. Az egyiknek kiadására *Heckenast* vállalkozott, a másik Németországon [!] fog megjelenni. Ez utóbbit a derék német nyelvész, *Stier*, wittenbergi oktató, készíti, ki *Zrínyi* hőskölteményét is fordítás alá vette.”⁸²

Stier fordítása nem készült el, vagy nem jelent meg, Heckenast ellenben kapcsolatba lépett a soproni evangélikus lelkésszel, Moritz Kolbenheyerrel, aki az 1840-es években – publikálatlanul ugyan – de Petőfit,⁸³ majd később Vörösmartyt is fordította németre. Kolbenheyer 1851 óta levelezett a magyarság iránti rokonszenvéről nem éppen híres,⁸⁴ akkor már neves bécsi dráma-, novella- és eposzíróval, Friedrich Hebbellel, és neki küldte meg véleményezésre saját versein kívül a *Zalán futásából* készített átültetését is (bár Hebbel erre nem válaszolt, és igen szűkszavúan nyilatkozott Kolbenheyer verseiről).

⁸¹ E harmadik, Kertbeny által javítottnak ígért kiadás nem jelent meg.

⁸² Uj Magyar Muzeum 4(1854), 1. füzet, január, 96.

⁸³ Ld. erről TURÓCZI-TROSTLER, *i. m.*

⁸⁴ Kijelentéseiről, ironikus megjegyzéseiről ld. SZIDON G. Károly, *Hebbel és Magyarország*, illetve GYÓRY Lujza: *Hebbel és a magyar politika = Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről*, szerk. GRAGGER Róbert, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1912, 255–270. és 271–275.

Amikor 1853-ban Heckenast megkeresi Kolbenheyert a *Toldi* fordítására szóló megbízással, ő nemcsak Arany jóváhagyásáért folyamodik a német szöveggel kapcsolatban, még ha azután nem is dolgozza be a javasolt módosításokat a szövegébe (Arany levele és észrevételei elvesztek),⁸⁵ hanem újra megkeresi Hebbelt, és őt is véleményezésre, illetve előszó írására kéri fel. Hebbel nem utasítja el, de végül csak egy levelet ír, melyet Kolbenheyer az 1855-ös kiadás elé illeszt. A levél teljes szövegét magyar fordításban Szidon G. Károly közölte:

„Ön, tisztelt Uram, Arany Toldiját elém tárta s tudni óhajtja, vajjon ez a magyar költemény véleményem szerint megérdemli-e a német irodalomban való meghonosítását. Azt hiszem, kérdésére feltétlen igennel felelhetek, habár a költemény leleményre nézve alig nevezhető eredetinek és mélynek, kivitelében mégis igen sajtáságos és gyorsabban, meg élénkebben ismerteti meg az olvasóval a magyar őst, eredeti állapotokat, mint akármelyik történelmi könyv. Ennek az autochton elemnek, mint a hogy én nevezném, azt hiszem irányadónak kell lennie a poesisben, éppúgy, mint a borban, egyáltalában ott, a hol átlátlánálásról van szó. A mit a haza bőven terem, az csak akkor viendő át idegenbe, ha emiatt új összeköttetésekkel is társult, a melyek megváltoztatják természetét vagy még részletesebben bemutatják s ezáltal új irányú érdeklődést keltenek. Itt is határozottan ilyen esettel van dolgunk; munkáját azért Németországban is kétségkívül szeretettel fogják köszönteni. A mű erre ön maga ajánlja magát kifejezéseinek energiájával és jól hangzó verseivel.”⁸⁶

Hebbel segítségének, ajánló sorainak kérése kétségtelenül Kolbenheyer személyes kapcsolataira vezethető vissza, lehetséges azonban emögött más megfontolás is Heckenast és a kiadást esetlegesen intéző hazai munkatársak részéről. A Kertbeny-féle fordítások fogadtatása során jól érzékelhető volt a pártfogó személyének fontossága, de az is, hogy a kritikai reakciók terén milyen különbségek mutatkoztak a németországi és osztrák sajtóban. Az egyik legtekintélyesebb bécsi költő, Hebbel nevétől, véleményétől talán éppen az osztrák kritika módosulását remélték a szervezők.

⁸⁵ Kolbenheyer Mór Aranyinak, 1854. márc. 30., *AJÖM* XVI. 408–409. és 970–971; Arany Kolbenheyernek 1854. áprilisában írt levele (*AJÖM* XVI. 411. és 971–972.), mely a Kolbenheyer-hagyatékkal együtt elpusztult. Kolbenheyerről, a *Toldi*-fordítás történetéről, annak minőségéről, Kertbeny munkájával való összevetéséről és Hebbel leveleiről többször és részletesen írt BORONKAY Szabolcs, akinek adataira mi is támaszkodtunk: *A soproni Kolbenheyer Mór „Toldi”-fordításai*, Soproni Szemle 1994/3, 58–62.; uő., *Moritz Kolbenheyer levelezése Friedrich Hebbellel*, Soproni Szemle 1996/1, 57–61.; uő.: *Arcképek Sopron XIX. sz.-i német nyelvű irodalmi életéből. 4. Kolbenheyer Mór*, Soproni Szemle 1997/3, 44–47.; *Eine ungleiche Dichterfreundschaft, Zum Briefwechsel Hebbel–Kolbenheyer*, Berliner Beiträge zur Hungarologie 9(1996), 54–62.; uő.: *Az identitás formái és változása: Moritz Kolbenheyer*, Irodalomtörténeti Közlemények 103(1999)/1–2, 101–113. Ld. még: Friedrich HEBBEL, *Sämtliche Werke*, Berlin 1911–13. Abt. 3. Bd., 1–8. (Hebbel levelei, 14 db); *Briefe an Friedrich Hebbel*, Moritz ENZINGER és Elisabeth BRUCK szerk., Wien, 1973. HEBBEL levele Kolbenheyernek: *AJÖM* XI. 640–641. Kolbenheyer levelét NÉMETH G. Béla is közli az *AJÖM* idézett kötetében, átírata azonban számos hibát tartalmaz, melyet – bízva a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének pontosságában és a lektornak, Barta Jánosnak a figyelmében – akaratlanul mi is átvettünk az Arany-széljegyzeteket tartalmazó első kötetben: *Arany János Munkái, Lapszéλι jegyzetek, Folyóiratok I.*, s. a. r. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2016, 345. A legsúlyosabb hiba, hogy a „Versetzung” (átültetés) szó helyett Németh G. Béla a „Verfaulung” (erjedés, rothadás) kifejezést olvasta, s mi ilyen értelemben interpretáltuk Hebbel levelét, az eredeti fényében tévesen.

⁸⁶ SZIDON G. KÁROLY, *i. m.*

A *Toldi* 1855-ös, Hebbel ajánlólevelét is tartalmazó megjelenése után, a következő évben, 1856-ban adta ki Kolbenheyer Móric a *Toldi estjének* német fordítását.⁸⁷ Kolbenheyer ekkor már Arany javításait is figyelembe vette,⁸⁸ noha személyes véleménye az volt, hogy Arany nem alkalmas egy ilyen fordítás mérlegelésére, mert „nincs valami bizalmas viszonyban a német nyelv géniuszával”.⁸⁹ A kötet ezúttal is Hebbel védnöksége alatt került a közönség elé, bár most nem az ő szavaival, hanem a neki szóló, Kolbenheyer által írt verses ajánlással, melyhez megnyerte az osztrák költő engedélyét. Cserében Heckenast Pesten kiadta Hebbel novelláit.⁹⁰

Kolbenheyer eredeti versmértékben, trochaikus sorokban, bár négysoros strófákban átdolgozott szövegei – a néhány félreértést leszámítva – összehasonlíthatatlanul pontosabbak, jobbak voltak, mint az 1851-es kiadás.⁹¹ A két kötet formailag nem olyan gazdag peritextuális felszereltségű, mint Kertbenyé, a kevés magyarázó jegyzet nem függelékben, hanem lábjegyzetben követi a szöveget. A fordító sehol sem tolakszik a mű elé, Hebbel levele cím és magyarázat nélkül került az első lapokra. Ezt követi egy rövid és tárgyilagos, adatokra, illetve tudományos kutatásokra hivatkozó bevezetés (VII–XIV. old.), melyben erősen érezhető egy új Arany-kép és egy új *Toldi*-interpretáció megalapozásának szándéka. Aranyt nem övezi e szövegben semmiféle irodalmi kontextus, Kertbeny fordítására sem történik hivatkozás. Arany életrajza, szalontai származása sem kerül elő, most *tudós és tanári* munkája hangsúlyozódik: Kolbenheyer annyit mond el róla, hogy a nagykőrösi gimnázium professzora.

A *Toldi*-monda történetének ismertetésekor Toldy Ferenc tekintélye lesz mérvadó, akiről Kolbenheyer megemlíti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia titoknoka, s akinek kutatómunkájából az derül ki, hogy Ilosvai csupán irodalmi lejegyzője, feldolgozója volt egy olyan mondakörnek, mely jóval régebbre, a magyar nép hőskorába vezethető vissza. Ezzel Arany munkáját is átértékeli, mert nemcsak a nyelvi megformálást utalja a népiesség körébe, mint Kertbeny, hanem magát a monda anyagát is népi hagyományozódásúnak tünteti fel, így elhárítja azt a látszatot, mintha pusztán Ilosvai utánköltése lenne. A *Toldi* alapkoncepcióját azonban talán túlzottan leegyszerűsíti Kolbenheyer, amikor három alaptézisét a fizikai erő megdicsőülésében, a hazaszeretben és az anya iránti tiszteletben határozza meg. („Es war ihm bei Toldi um eine *Verherrlichung der Körperkraft, der Vaterlandsiebe und der Pietät gegen die Mutter* zu thun.”) Ez utóbbinak, az anya iránti gyengédségnek a kifejezésében látja Arany eredetiségét Ilosvaihoz képest, mert ott mindössze kétszer kerül elő az anya alakja, Miklós elérzékenyülése ellenben egyszer sem. További hasonló és eltérő motívumokat is felsorol Kolbenheyer (pl. hogy a farkasjelenet Ilosvainál hiányzik), s végül kitér arra is, hogy Arany az Ilosvainál említett jeleneteket átszerkeszti.

⁸⁷ *Toldi*, Poetische Erzählung in zwölf Gesängen, Aus dem ungarischen des Johann ARANY, in Versmaaß des Originals übersetzt von Moritz KOLBENHEYER, Mit einem Brief von Friedrich HEBBEL, Pesth, Verlag von Gustav Heckenast, 1855.; *Toldi's Abend*, Poetische Erzählung in sechs Gesängen, Aus dem Ungarischen J. ARANY von Moritz KOLBENHEYER, Pesth, Heckenast, 1856.

⁸⁸ Arany János Kolbenheyernek, 1855. márc. 17., *AJÖM* XVI. 532–533. és 1012–1013.

⁸⁹ Kolbenheyer Mór Heckenast Gusztávnak, idézi NÉMETH Sára: *Kolbenheyer Móric*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 82–83.

⁹⁰ *Erzählungen und Novellen* von Friedrich HEBBEL, Pesth, Verlag von Gustav Heckenast, 1855.

⁹¹ A fordítás szövegéről, minőségéről, Kertbenyétől való eltéréseiről ld. BORONKAY Szabolcs idézett tanulmányait.

Ennyi mindössze az előszó. Összességében csendesebb, visszafogottabb, de szegényesebb is, mint Kertbenyé. Mentesebb a nemzetkarakterológiai és politikai utalásoktól, Kolbenheyer inkább a mű filológiai háttérét részletezi, de Hebbel nevén kívül semmivel sem ösztönzi, izgatja a német olvasó érdeklődését. A *Toldi estéjének* fordításában még ennyi útmutatót sem talál. Kolbenheyer Hebbelnek szóló versén kívül mindössze néhány fordítói lábjegyzet segíti az olvasást.

A fogadtatás mind a kritikák számát, mind tartalmát tekintve meglehetősen visszafogott volt. Ehhez hozzájárulhatott a terjesztés hiánya éppúgy, mint maga a gyengén felszerelt kötet, a szegényesen interpretált, és a formahűség, pontosság ellenére is kissé elszürkített szöveg. Kolbenheyer sem volt (jó) költő. Az *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* című lap 1855/107., április 16-i számában egy J. G. S. szignójú szerző jól érzékelhetően csupán Hebbel miatt ír a *Toldiról*, bár úgy véli, hogy levelének burkolt bírálata miatt kár volt a kötetbe szerkeszteni. A recenzens csupán a fordító adatait ismétli meg, és néhány mondatban foglalja össze ugyanazt a véleményt, amit a Kertbeny-bírálatokból is ismerni lehet: Arany műve egyszerű, természetes, világos, előadásmódja epikus jellegű. Annyi politikai célzást azért megenged magának, hogy Toldi alakjába, mely Kolbenheyer szerint a fizikai erő megdicsőülése, az egész magyar nép prototípusát látja bele.

A liberálisból lassanként konzervatívá átforduló, sziléziai német származású Wolfgang Menzel stuttgarti kiadású irodalmi lapja, a *Literaturblatt* rövid, de nagyon indulatos írást közöl az új fordításról. Arany erényének azt tartja, hogy művében nem az a németgyűlölettel kokettáló magyarság látszik, ami az elmúlt időszakban még Bécsben is divatozott. A bécsiek elnézéssel, sőt bárgyú módon eltúrték Metternich idején, hogy a magyarok a németfaló huszárdalokat húzzák nekik, és véleménye szerint ez a magatartás vezetett az 1848-as eseményekhez, amikor Bécsset Kossuth ügynökei lepték el.⁹²

A bírálatok egy része már a *Toldi estéjének* német megjelenése után készült, és együtt tárgyalja a két munkát. Elsőként a Deutsches Muzeumban ír róluk a lap szerkesztője, Robert Prutz.⁹³ Szerencsés ötletnek ítéli az új fordítást, mert a magyar irodalomról Németországban szinte semmit sem tudni, és a nevek csupán üres jelek maradnak, anélkül, hogy művek társulnának hozzájuk. Arany Jánost Pótfői [!] mellett a legnagyobb magyar költőként említi, aki 1819-ben született [!], és először 1843-ban [!], egy komikus költeménnyel vált ismertté. Művéről szinte semmit sem mondhat, mert nem ismeri az eredetét, de az átdolgozás könnyedségre vall, és érdemes arra, amit Hebbel ítélt róla. Prutz írása is tiszteletkörnek tűnik, elsősorban Hebbel neve miatt. Még arra sem érdemesítette a munkát és szerzőjét, hogy ismereteit pontosítsa róluk.

A levél idézéséből ítélve ugyancsak Hebbel miatt foglalkozhatott a kiadványokkal a lipcei *Blätter für literarische Unterhaltung* című lap H. M. szignójú szerzője a cseh és a magyar irodalomról szóló együttes szemléjében.⁹⁴ Kertbeny korábbi fordításához képest elismeri Kolbenheyer munkájának pontosságát, azonban úgy véli, hogy a trochaikus sorok monoton hatást gyakorolnak a német olvasóra. Adolf Zeising korábbi recenziójára hivatkozva nem is

⁹² [-]: *Toldi. Poetische Erzählung in zwölf Gesängen*, [Wolfgang Menzels] *Literaturblatt* 1855/100, dec. 15., 400.

⁹³ R[obert] P[RUTZ], [Literatur und Kunst c. rovat], *Deutsches Museum* 1856/4, jan. 24., 131–134.

⁹⁴ H. M., *Aus dem Böhmischem un Ungarischen*, *Blätter für literarische Unterhaltung* 1856/19, máj. 8., 348–349.

merteti a *Toldit*, csupán a *Toldi estéjére* tér ki, és röviden annyit állapít róla, hogy a cselekménye rendkívül egyszerű, a mű erénye pedig a realizmus és az egészséges humor.

Rövid és elismerő ismertető jelent még meg az osztrák gimnáziumok folyóiratában, főként a *Toldi estéjére* összpontosítva, mert a *Toldival* az 1855-ös, IV–V. füzetben már foglalkoztak. A cselekményről annyit mond a névtelen recenzens, hogy olyan hőst ábrázol, aki az új korszak hajnalán nem képes a változásra. A humoros elemet Bence alakja képviseli, erotikum pedig csak mellékszálként található benne. Dicséri a mű epikus nyugalmát, vizualitását, objektivitását és a fordítást, végül javasolja, hogy a szöveget az iskolai oktatás számára is tegyék elérhetővé.⁹⁵

6. Az 1856–1861 közötti időszak

A felsorolt bírálatokból is érzékelhető, hogy Kolbenheyer munkájával nem sikerült fordulatot elérni az Arany-értékelésben. Wolfgang Menzel indulatos kifakadásából a nemzeti és szabadságharcos romantika ellen úgy tűnik, hogy az évtized közepére elgyengült a forradalom utáni politikai részvét, inkább egyfajta politikai ellenérzés erősödött fel ezzel kapcsolatban. Ehhez hozzájárulhatott talán az is, hogy túl sokan, túl sokszor és túl sokféle módon vették igénybe a nyugati világ figyelmét a „magyar sors” iránt. Olykor – mint Kertbeny például – vissza is éltek vele.⁹⁶ Nem működött már az egzotikum, a nemzetkarakterológia, a csikós-betyáros puszta iránti etnográfiai lelkesedés sem (hiába próbálkozott Kertbeny az évtized végén Lisznyai fordításával),⁹⁷ sőt inkább a hagyományozódó kulturális fölényérzet vonásai élesedtek ki – Ausztriában és Németországban egyaránt. Kivétel ez alól Bodenstedt, aki komoly és szép előszavában rajzolja át a Petőfi-képet Kertbeny 1858-as kiadásában, elsősorban irodalmi, poétikai sajátosságait, képalkotó tehetségét, formaérzékét, nyelvezetét, nem triviális realizmusát, s mindent összevéve világirodalmi rangját emelve ki, burkolt sajnálattal, hogy nem akadt

⁹⁵ [–], *Toldi's Abend*, Zeitschrift für österreichischen Gymnasien (Red. J. G. Seidl, H. Bonitz, J. Mozart), 7(1856), 171.

⁹⁶ Jellemző Ida von Düringsfeld német írónőnek egy útleírása ausztriai utazásáról. 1855 őszén Kertbenytől több ízben is kétségbeesett levelet kapott, hogy hamarosan le fogják tartóztatni, hogy menekülnie kell, hogy öngyilkos akar lenni, hogy Keletre fog vándorolni és ott örökre eltűnni (Kertbeny Aranyt is ezzel igyekezett részvételre gerjeszteni, úgy látszik, ez szokásos, jól bevált szövege volt). A hölgy Kertbenyvel együtt izgult annak sorsán, míg hírt nem kapott arról, hogy levelezőtársának semmi baja, Prágában, majd Bécsben tartózkodik minden különösebb üldözés nélkül. Majd megjelent nála a bécsi szállodában Kertbeny személyesen, egy halom műfordításkötettel, köztük „Patőfyvel” [!], és hat órán át sorolta a legkeserűbb („enorm tragisch”) történeteket a maga üldözött sorsáról. Von Düringsfeld asszony a látogatás végére nem tehetett mást, mint hogy nyilvánvaló hazugságaiért és hóbortosságáért egyszerűen kinevesse és kigúnyolja Kertbenyt, s abban reménykedett, hogy az nem fogja megismételni látogatását, ám legnagyobb meglepetésére Kertbeny azt ígérte, újra visszajön. – Ida von DÜRINGSFELD, *Reisekizzen aus Oesterreich = Erinnerungen an merkwürdigen Gegenstände und Begebenheiten*, verbunden mit Novellen, Humoresken, Sagen und einem Feuilleton, 36(1856), Verlag Carl Bellmann, 345–355, itt: 349–350.

⁹⁷ *Gedichte von Kolomon Lisznyai*, Aus dem Ungrischen übersetzt von K. M. KERTBENY, München, Matth. Riegersche Buchhandlung, 1859.

jobb fordítója Kertbenynél.⁹⁸ Az is jól látható, hogy a verses epika nem tartozott a német irodalmi érdeklődés fő sodrába, és sem a műfajhoz, sem a cselekményhez nem volt szempontrendszere az osztrák és német kritikának. Az a historizmus és intertextualizmus, amely Magyarországon a reformkor után, a Bach-korszakban szükségszerű megszólalási formaként, allegorizáló retorikával éledt újjá, a teljesen más körülmények között működő német (s tegyük hozzá: a francia, angol) irodalomban dekodolhatatlannak bizonyult.

Ugyanakkor, ha halkán és szórványosan is, de megindult az évtized közepén Aranyról egy másfajta beszéd a német irodalomban, és ez a hazai német lapok szerzőinek, fordítóinak volt köszönhető. 1854-ben a Pester Sonntagsblattban Szegfi Mórtól eredt az *Ágnes asszony* német fordítása,⁹⁹ majd feltehetően ezt vette át 1856-ban az osztrák Oesterreichische Zeitung. Erre a lapra, illetve a Wiener Zeitungra és az Ost-Deutsche Postra hivatkozik a lipcsei Blätter für Literarische Unterhaltung, amikor 1856 végén újra cikket közöl Aranyról és a *Kisebb költeményeket* ismerti.¹⁰⁰ Bár nem feledkeznek meg kiemelni, hogy vannak a gyűjteményben Bürger-utánzatok (*Bor vitéz*), falusi történetek (*Az első lopás*), hogy Arany csak ott tud jelentőset adni, ahol saját érzéseit szóvaltatja meg és a népdalai a leggyengébbek a kötetben, azért a végén úgy összegzi, hogy a magyar költő sokféle műfajban alkot, és a forma mesterének számít.

Ennél is tovább megy a Dudumi Demeter álnevű, német nyelvű, az idő tájt Pesten élő görög író, amikor a *Pester Briefe* című tárcagyűjteményében Aranyt egyenesen kozmopolita költőnek minősíti.¹⁰¹ Gondolati síkon – írja – Arany éppen azon a világpolgári magaslaton áll, mint Petőfi, noha saját nemzetének is kedvelt költője maradt, amint azt a *Toldi* igazolja. Nemcsak lírájára alapozza véleményét, melyből maga is fordított a *Klänge aus dem Osten* című válogatásában,¹⁰² hanem az elsők között állítja – főként az *Ágnes asszonyra* hivatkozva –, hogy balladaköltészetével Arany németországi viszonylatban is új műfajt teremtett.

A későbbiekben ez a vonulat is felerősödik majd az Aranyról szóló németországi kritikái beszédben, egyelőre azonban ismét Kertbeny lépett színre 1861-es fordításkötetével a *Kisebb költeményekből*.¹⁰³ A 80 verset tartalmazó válogatás előszavában ezúttal ő is a Dudumi Demeter által említett világirodalmi jelentőséget és világpolgárságot akarta igazolni, azonban megint inkább csak jól látta, de rosszul tette a dolgait, és ellenérzést váltott ki a bírálók-ból. Az *Europa – Chronik der gebildeten Welt* című lipcsei hetilap hosszú és lehangoló írást közölt a kötetéről. A recenzens nem annyira lelkes, mint Kertbeny – így kezdődik a cikk, majd kioktatja a fordítót és a szerzőt: Arany világirodalmi meghonosítása, legnagyobb tekintélyek (Goethe, Byron, Lenau) mellé állítása a kötet alapján jócskán túlzásnak tűnik. Azt inkább elfogadja a recenzens, amit Kertbeny az előszó XVIII. oldalán állít, hogy Arany a müncheni bal-

⁹⁸ *Dichtungen von Alexander Petőfi*, Aus dem Ungarischen, in eigenen und fremden Uebersetzungen hrsg. von Karl Maria KERTBENY, Mit einem Vorwort von Friedrich BODENSTEDT, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1858., V–XIV.

⁹⁹ *Frau Agnes*, Übers. SZEGFI Mór, Pester Sonntagsblatt 1(1854)/4, jan. 22., 55–56.

¹⁰⁰ Blätter für literarische Unterhaltung 1856/45, nov. 6., 832.

¹⁰¹ Demeter DUDUMI, *Pester Briefe über Literatur, Kunst, Theater und gesellschaftliches Leben*, Pesth, Verlag von Lauffer & Stolp, 1856, II. k., 37–38.

¹⁰² *Klänge aus dem Osten*, Ungarische Dichtungen, frei übersetzt von Demeter DUDUMI (első és második kiadás ugyanabban az évben), Pesth, Verlag von H. Geibel, 1855. [Aranytól: *A Letészem a lantot; Az Alföld népéhez*, 1–12.]

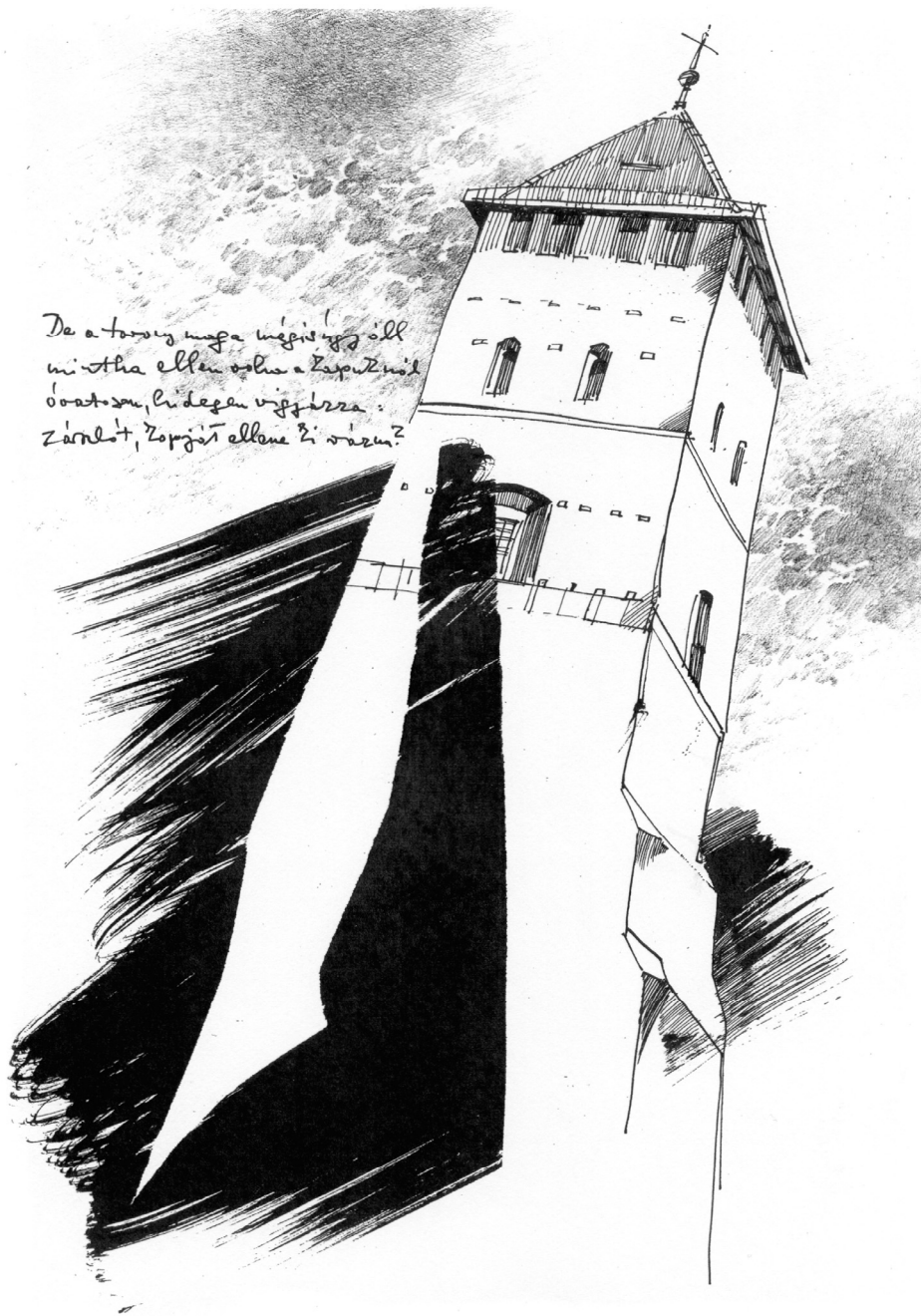
¹⁰³ *Gedichte von Johann Arany*, Versuch einer Musterübersetzung, Nach dem ungrischen von K. M. KERTBENY, Genf, Buchdruckerey von J. W. Fick, 1861.

ladaköltőhöz és orvoshoz, Hermann Lingghez hasonlítható művész, bár utána még ezt is korigálja: Lingg képes arra, hogy túllépjen saját nemzete szűk határain a világtörténelem felé, míg Arany mindenütt csak saját nemzetének témáinál ragad meg.

Az 1860-as évek elejétől azonban – részben Arany Pestre költözésével, lapszerkesztésével, részben akadémiai rangjával és pozíciójával, illetve a fordítók számának gyarapodásával¹⁰⁴ és a hazai német sajtóorgánumok odafigyelésének növekedésével új, noha ezúttal is változó hangsúlyú korszakok kezdődnek Arany külföldi recepciójában. Sokkal több utalás történik Arany költői jelentőségére, világirodalmi rangjára, de ezzel párhuzamosan formálódik és erősödik az a később sokat emlegetett közhely is, hogy Arany lefordíthatatlan, hogy csak saját nyelvén érzékelhető költészetének gazdagsága. Tény azonban, hogy miközben a magyar irodalomban Vörösmarty, Petőfi, Arany pontosan tudták, hogy a *művészi* fordítás nem azonos a *műfordítással*, Aranynak egyetlen hozzá méltó fordítója akadt: a szerbek költője, Jovan Jovanović (Zmaj), aki 1857-ben Újvidéken adta ki a *Toldit*, olyan nyelven, melyet Európa műveltebb részén szintén nem értettek. Ő nem panaszkodott, hogy Arany fordíthatatlan,¹⁰⁵ mint ahogyan Arany sem, hogy Shakespeare-t ne lehetne magyarra átültetni. A kiváló fordító fontossága mellett azonban egy-egy jó fordítás létrejötté gyakran körütekintő, megfontolt, előrelátó, kifinomult és hozzáértő irodalomdiplomáciai tevékenység függvénye is.

¹⁰⁴ Ugyanebben az időben két másik fordító is jelentkezik: *Ungarische Dichtungen von Johann Arany*, Deutsch von Adolf DUX, Pest, 1861, Lauffer & Stolp [Vorwort; Katalin; Keveháza]; *Gedichte von Johann Arany*, Aus dem Ungarischen von Ludwig KORODI, Kronstadt, Verlag Haberl und Sindel, 1863.

¹⁰⁵ *Toldija*, Spevana skaska u XII pesama, S madžarskog preveo Jov. JOVANOVIĆ, U Novom Sadu, Danilo Medaković, 1857 (más adatok szerint: 1858). (A *Toldi estéjét* 1870-ben, a *Murány ostromát* 1878-ban ültette át, ugyancsak Jovan Jovanović Zmaj.)

De a torony maga mégis ott áll
mint ha ellen volna a Lepusznak
ővátvám, ki degen viggazza:
Zárját, Zorjót allene Z. várm.

SZEMLÉR FERENC

TÖRÖK ZSUZSA

Arany és a britek

A TOLDI ÉS A MURÁNY OSTROMA A LONDONI ATHENAEUMBAN

Kertbeny Károlyt (1824–1882), aki Karl Maria Benkert néven látta meg a napvilágot, és csak később, 1848-ban magyarosította nevét,¹ jól ismerte a 19. század második felének irodalmi értelmisége. Kertbeny ugyanis, aki sem kiemelkedő tehetség, sem pedig kivételes nyelvi kompetenciák birtokában nem volt, arra tette fel életét és irodalmi működését, hogy magyar írók műveinek németre fordításával népszerűsítse a magyar irodalmat külföldön. A Pesti Napló 1851-es évfolyamának január 2-i száma a „charlatánok charlatánjá”-nak,² Tompa „az írók árnyéká”-nak³ nevezte. Sikertelen fordításai miatt gyakran volt célpontja gúnyos megjegyzéseknek a korszakban. Vahot Imre „Kertbeny kerteletlen fordításait” küldte meg Arany-nak 1851 májusában,⁴ Pákh Albert pedig nem kevés szarkazmussal feltételezte a *Toldi estéjé*-nek megjelenése után, hogy Kertbeny már azt is fordítja „soirée beym Schedel” [Estély Toldy-nál] címmel.⁵

* A tanulmány szerzője az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa.

¹ DETRICH Márta, *Kertbeny Károly élete és műfordítói munkássága*, Szeged, [k. n.], 1936, 14.

² A Pesti Napló Moritz Hartmann 1851-ben megjelent Petőfi-fordításai kapcsán említette a fordítási előzményeket, és ebben a kontextusban Kertbeny Károlyt: „Rákospalotai Károl Mária, alias Kertbeny – ki nem ismeri e charlatánok charlatánját? – feladatúl tűzte magának a magyar irodalmat a külföld előtt pellengérré állítani és remeikeinek fordításához fogott.

Petőfi költeményeiből kiadott egy vastag kötetet rettenetes fordításban. Mária ugyanis azon emberek közé tartozik, kik egy nyelvet sem tudnak. Míg Magyarországon volt, senkinek sem jutott eszébe őt magyarnak tartani, Németországban pedig német irmodora után senki sem akarja németnek ismerni, s roszt németsége mind maga, mind kiméletes bírálói által azzal mentetik, hogy – magyar.

Legújabbban Petőfi »János vitézét« dolgozta meg, a könyvecske boritékán egy egész lap van telve magyarból fordított munkák hirdetésével, mellyekkel részint már elárasztá, részint elárasztani készül a magyar irodalom remeikeire kíváncsi német közönséget.” (PATAKI M., *Petőfi Sándor költeményei külföldön*, Pesti Napló 2(1851)/245, jan. 2., 2.) Hartmann Szarvady Friggyessel közösen kiadott Petőfi-fordításkötete: *Alexander Petőfi's Gedichte*, Aus dem Ungarischen übersetzt von Fr. SZARVADY und Moritz HARTMANN, Darmstadt, Druck und Verlag von C. W. Leske, 1851.

³ Tompa Mihály – Arany-nak, Hanva, 1852. márc. 8., ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975 (a továbbiakban: *AJÖM XV.*), 35.

⁴ „Kovács úr által küldtem 20 pftot, s a Kertbeny kerteletlen fordításait.” Vahot Imre – Arany-nak [Pest, 1851. máj.], *AJÖM XV.* 368.

⁵ „Megjelent a Toldi estéje, hozzád is útasíték egy példányt, remélem azóta megkaptad. Pákh azt a viccet csinálta, hogy Kertbeny ezt is fordítja illy cím alatt: »soirée beym Schedel.” Arany – Tompa Mihálynak, Nagykörs, 1854. okt. 18., ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1982 (a továbbiakban *AJÖM XVI.*), 494. A vicc Toldy Ferenc vezetéknevének felhasználásából ered. Az 1805-ben Franz Karl Joseph Schedelként született Toldy Ferenc 1826-ban vette fel írói névként a „Toldy”-t és csupán 1847-ban törvényesítette polgári névként. Míg az írói névfelvételt barátai örömmel fogadták, a polgári névmagyarosítás után Toldy számos csipkelődésnek volt kitéve.

E rosszálló megjegyzések ellenére tény, hogy Kertbeny fordításai nélkül aligha lett volna bármilyen nyugat-európai recepciója Arany, Petőfi és mások műveinek a 19. században. E tézist igazolja tanulmányom eredeti, tágabb kontextusának kényszerű szűkítése: Arany János angol recepcióját a fellelhető szerény forrásadottságok alapján jelen írás csupán meghatározott korpuszon, a *Toldiról* és a *Murány ostromáról* 1851-ben az Athenaeum című lapban megjelent kritikán keresztül vizsgálja. A tanulmány pozitív érvet kíván felhozni Kertbeny Károly munkássága mellett. Arany műveinek Athenaeum-beli kritikája ugyanis nem született volna meg, ha e művek fordítása nem jelenik meg egy olyan nyelven, esetünkben németül, amelyet Nyugat-Európában is el tudtak olvasni. E kijelentés abban az esetben is érvényes, ha e fordítások a magyar közegben oly igen megvetett Kertbeny Károly munkái voltak.

Kertbeny családjával együtt bajor földről⁶ került Pestre, ahol nagyapja 1812-ben építette fel a Magyar Királyhoz címzett fogadót. Apja, Anton Benkert német színész és újságíró, anyja, Benkert Charlotte egyes források szerint festőként, szépíróként is tevékenykedett, fiait, Károlyt és Imrét szintén taníttatta. Kertbenynek tehát a család tulajdonában lévő pesti fogadón keresztül is már korán kapcsolata volt a korabeli művészekkel, politikussal. Tanulmányai után a győri Schwaiger könyvkereskedő segédje, majd rövid ideig Heckenast Gusztáv cégének alkalmazottja volt. Itt ismerkedhetett meg a reformkor politikusaival, valamint költőkkel, írókkal, köztük Petőfivel is, akit később igyekezett a külfölddel is megismertetni. Kertbeny 1846-tól külföldön élt, 1849-ben Petőfi-fordításokat jelentetett meg,⁷ majd 1850-ben a *János vitézt*.⁸ Petőfi után Aranytól a *Toldit* és a *Murány ostromát* fordította le.⁹ 1852-ben visszatért Magyarországra, itt próbálta munkáját folytatni. 1854-ben Drezdában jelentette meg az *Album hundert ungrischer Dichter* című kötetét, mely 1572-től, Balassival kezdődően 1852-ig tartalmazott magyar költőktől verseket.¹⁰ 1853-ban jelent meg *Irodalmunk túl a határokon* című, tíz folytatásból álló cikksorozata a Szépirodalmi Szemlében, melyet Pákh Albert felkérésére írt, és amelyben külföldi tapasztalatairól számolt be. Kertbeny az 1840-es évek közepétől kisebb-nagyobb megszakításokkal Német-, Francia-, Olaszországban, Svájcban és Angliában élt, illetve utazott, és igyekezett felhívni a külföld figyelmét a magyar irodalomra. Utazásai során az irodalmi-kulturális élet számos jelentős személyiséggel ismerkedett meg, ezekről az ismeretésekről számol be az említett cikksorozatban. Az 1870-es évek elején a magyar értelmiség közül többen rádöbbenek munkájának jelentőségére és hazahívását sürgették. Csak 1875-ben, betegten tért haza, és könyvészeti tervei megvalósításán, valamint to-

A névmagyarosításról: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 315–356.

⁶ Az *AJÖM* XV. jegyzetapparátusa szerint Bécsből.

⁷ Alexander PETŐFY, *Gedichte*, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt (J. Rütten), 1849.

⁸ Alexander PETŐFI, *Der Held János. Ein Bauernmärchen*, Aus dem Ungarischen übersetzt durch KERTBENY, Stuttgart, Eduard Hallberger, 1850.

⁹ *Erzählende Dichtungen*. Von. J. ARANY, Aus dem Ungarischen übersetzt durch KERTBENY, Leipzig, Friedrich Ludwig Herbig, 1851.

¹⁰ *Album hundert ungrischer Dichter*, In eignen und fremden Uebersetzungen herausgegeben durch C. M. KERTBENY, Dresden, Pesth, Robert Schaefer, Hermann Geibel, 1854.

vábbra is a magyar és a külföldi kultúra közötti kapcsolat megteremtésén dolgozott haláláig.¹¹

Kertbeny 1850 októberében kelt levelében kereste meg Arany Jánost először fordítási terveivel kapcsolatban. E levelében arról tudósította, hogy a *Murány ostromát* már lefordította és át is adta a kiadónak, tizennégy nap múlva pedig a *Toldi* fordítását is át kell adnia. E két fordítás 1851 tavaszán két kötetben jelent meg L. F. Herbig kiadónál Lipcsében. A fordítások fogadtatásának függvényében Kertbeny *Az elveszett alkotmány* és a *Katalin* fordítását is tervezte. Ugyanebben a levélben tudósította Aranyt arról, hogy időhiány miatt már nem tudja elküldeni a fordítást ellenőrzésre. Arról is írt Aranyknak, hogy a műveket nem szorosán fordította, hanem inkább újraköltötte németül. Szerinte ugyanis jobban kedvezett volna Arany külföldi hírnevének, ha könnyen érthető formában válik ismertté, mintsem ha szigorú, nehézkes formában maradt volna irodalomtörténeti kuriózum. Levelében kérte Arany életrajzát, addig nyomtatásban megjelent költeményeinek teljes jegyzékét, Toldiról adatokat és Arany arcképét a német kiadáshoz.¹²

Arany 1850 decemberében kelt elveszett levelében válaszolt Kertbenynek, melyben többek között a *Toldi* és a *Murány ostromának* korrektúráját kérte, és mellékelte rövid életrajzát is.¹³

Kertbeny a fordításokból küldött mutatványt a költőnek. Arany a *Toldi* fordításának hibáit, hiányosságait részletesen sorolta fel 1851 januárjában írt, ma már elveszett válaszlevelében,¹⁴ mire azonban javításai célba értek, a kötetek már ki voltak nyomtatva. Kertbeny a továbbiakban is többször kereste meg leveleivel Aranyt, a költő azonban a fordítások minősége és Kertbeny agresszív akarnoksága miatt megszüntette a kapcsolatot fordítójával, legfeljebb udvariasságból köszönte meg a számára elküldött könyveket.¹⁵

Kertbeny nemcsak fordításköteteit, hanem az azokról megjelent külföldi recenziókat, kritikákat is elküldte alkalmanként Aranyknak. Így tett például 1851. augusztus 15-én kelt levelében, melyben tíz német nyelvű ismertetés/kritika szövegét mellékelte a költőnek.¹⁶ A londoni Athenaeumot 1851 márciusában a *János vitéz* fordításáról megjelent kritika kapcsán említette először Aranyknak,¹⁷ nemtetszését fejezve ki, hogy az Athenaeum bizony elmarasztaló cikket írt a munkáról.

Az 1828-ban James Silk Buckingham által indított londoni Athenaeum a viktoriánus kor vezető hetilapjai közé tartozott, a *Spectator* és a *Saturday Review* mellett széles körben a legjobbnak tartott kritikai lap volt. Buckingham szerkesztőségét rövid időn belül Charles Wentworth Dilke váltotta; a lap hírnevét valójában ő teremtette meg. A folyóirat még gene-

¹¹ Kertbeny vázlatos életrajzát a következő cikk alapján foglaltam össze: POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella, „Irodalom könyvészet nélkül: vagyon leltár vagy ország térkép nélkül” Kertbeny Károly élete és könyvészeti tevékenysége, *Könyvtári Figyelő* 58(2012)/1, 65–82, különösen: 66–69.

¹² Kertbeny Károly – Aranyknak, Leipzig, 1850. okt. 28., *AJÖM* XV. 297–300. A németül írt levél fordítása a jegyzetapparátusban: uo., 678–679.

¹³ Arany – Kertbeny Károlynak [Elveszett], [Nagyszalonta, 1850. dec. 23?], *AJÖM* XV. 310.

¹⁴ Arany – Kertbeny Károlynak [Elveszett], [Nagyszalonta, 1851. jan. 26.], *AJÖM* XV. 330.

¹⁵ Így tett például 1853-ban, amikor Kertbeny az *Album hundert ungrischer Dichter* című kötetet küldte el neki. Arany – Kertbeny Károlynak [Elveszett] [Nagykőrös, 1853. december végén], *AJÖM* XVI. 362.

¹⁶ Kertbeny Károly – Aranyknak, Leipzig, 1851. aug. 15., *AJÖM* XV. 383–385. Az ismertetések német nyelvű szövegét és fordításait az utolsó kivétellel közli: *AJÖM* XV. 741–768.

¹⁷ Kertbeny Károly – Aranyknak, Leipzig, 1851. márc. 11., *AJÖM* XV. 345. Fordítása: uo., 713.

rációkon keresztül a Dilke-család tulajdonában maradt, szerkesztői azonban változtak: Dilket T. K. Hervey követte 1846-ban, majd 1853–1869 között, a Kertbeny-fordítások kritikáját érintő időszakban William Hepworth Dixon szerkesztette az újságot. A lap némi presztízsvesztéssel küzdött az 1850–1860-as években, ennek ellenére a viktoriánus kor legbefolyásosabb orgánuma, igazi kritikai irányzatteremtő lap maradt mindvégig, 1921-ben való megszűntéig.¹⁸

Az Athenaeum főként az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után foglalkozott magyar ügyekkel. Az 1850-es évek elején jó néhányszor fordult elő, hogy magyar témájú és szerzőségű kiadványokat hirdettek, vagy ezek fordításáról közöltek ismertetést, kritikát. 1850-es évfolyama többször hirdette például Pulszky Terézia *Memoirs of a Hungarian Lady (Egy magyar hölgy emlékiratai)* című könyvét, amely 1850-ben jelent meg Londonban. Hirdették továbbá Eötvös József *A falu jegyzője* című regényét, melynek angol fordítása Otto Wencksterntől szintén 1850-ben jelent meg ugyanott, *The Village Notary* címmel. E két kiadványról a lap ismertetést is közölt, a művekből kivágott hosszú idézetek kíséretében.¹⁹ A lap ugyanezen évfolyama többször reklámozta Klapka Györgynek az 1848–1849-es szabadságharcról szóló visszaemlékezéseit, mely ugyanakkor az Otto Wencksternnek a fordításában jelent meg, szintén 1850-ben Londonban, *Memoirs of the War of Independence in Hungary* (magyarul 1886-ban: *Emlékeimből*) címmel. A lap 1851-es évfolyama cikket közölt a törökországi magyar menekültekről,²⁰ 1852-ben többször hirdették, hogy a Fraser's Magazine cikksorozatot indított a magyar szabadságharc történetéről, reklámozták Wékey Zsigmond első, angoloknak írt magyar nyelvtanát,²¹ és egyéb, a forradalomhoz kapcsolódó közvetlen, vagy annak álcázott beszámolókat, kiadványokat népszerűsítettek.

Az 1850-es évek elején tehát élénk volt a brit érdeklődés Magyarország iránt, mely érdeklődés felkeltésében a Kossuth Lajos által 1849-ben Angliába küldött Pulszky Ferencnek

¹⁸ Az Athenaeum történetéhez vö.: Monica CORREA FRYCKSTEDT, *Geraldine Jewsbury's "Athenaeum" Reviews: A Mirror of Mid-Victorian Attitudes to Fiction*, *Victorian Periodicals Review* 23(1990)/1, 15–18.; Ellen MILLER CASEY, *Weekly Reviews of Fiction: The Athenaeum vs. the Spectator and the Saturday Review*, *Victorian Periodicals Review* 23(1990)/1, 8.

¹⁹ *The Village Notary; a Romance of Hungarian Life. Translated from the Hungarian of Baron Eötvös, by Otto Wenckstern; with Introductory Remarks by Francis Pulszky. 3 vols. Longman&Co, The Athenaeum 1850/1164, febr. 16., 174–175.; Memoirs of a Hungarian Lady. By Theresa Pulszky. With a Historical Introduction, by Francis Pulszky. 2 vols. Colburn, The Athenaeum 1850/1168, márc. 16., 281–283. A kritikákba bevágott hosszú idézeteknek igazi gyakorlata volt mind az Athenaeum, mint pedig a Spectator című lapban. A potenciális olvasók közül ugyanis sokan nem, vagy nehezen engedhették meg maguknak, hogy megvegyék a több kötetes kiadványokat a hirdetett áron. A hosszú idézetekkel tűzdelt kritika ily módon segítette az olvasók véleményének alakulását mielőtt a kölcsönkönyvtárból megrendelték volna a kiadványt. A kritikaírók tehát mediatori szerepet tölthettek be író és olvasók között, írásaik vezérfonalul szolgáltak a piacot elárasztó kiadványáradatban. (Vö: CORREA FRYCKSTEDT, *i. m.*, 14.)*

²⁰ *The Hungarian Fugitives in Turkey – [Die ungarischen Flüchtlinge, &c.] Edited, from the Diary of an Eye-witness, now returned from the flight into Turkey, by Imrefi. Translated into German, with Additions and a Continuation to the latest period, by Vasfi. Leipzig, Herbig; London, Williams & Norgate, The Athenaeum 1851/1244, aug. 30., 921–923.*

²¹ Sigismund WÉKEY, *A Grammar of the Hungarian Language. With Appropriate Exercises, a Copious Vocabulary and Specimens of Hungarian Poetry*, London, Trelawny Saunders, 6, Charing Cross, New York, John Wiley, Park Place, 1852.

és feleségének, Walter Teréziának nagy szerepe volt. Az általuk megnyert írók, közéleti személyiségek és politikusok erőfeszítései révén óriási lelkesedés támadt a magyarok ügye iránt a szigetországban annak ellenére, hogy a brit kormány végső soron nem lépett közbe Magyarország mellett. E lelkesedés jól érződik az Athenaeumban megjelent cikkek hangvételén, és az általános közhangulatnak is szerepe volt abban, hogy Kertbeny Károly két magyar szerzőségű fordításkötetéről hosszú, részletes kritika jelent meg a folyóiratban.

A körülmények ezen befolyására a Petőfi *János vitéz*ének fordításáról megjelent első közlemény²² 1851. január 4-én nem mulasztott el kitérni bevezető paragrafusában. A névtelenül megjelent kritika²³ ugyanis azzal a felütéssel kezdte végtelenül elmarasztaló bírálatát, hogy a magyar szabadságharc által felkeltett közérzelem ellenére, mely közérzelem a könyvkiadás piacát is jelentősen megmozgatta, a cikk írója jelen esetben nem tud és nem kíván az árral haladni. Az irodalom ugyanis pártatlan, a kritikus számára pedig nem az a kérdés, hogy honnan származik az adott munka, hanem hogy jó-e, avagy sem. A kritikus melegen támogathatja ugyan a magyar szabadság ügyét, ám anélkül, hogy kötelezve éreznék magát gyönyörködni abban, amit voltaképpen laposnak és barbárnak gondol a magyar költészetben. (“Literature is of no party; the question for the critic is, whether a given work is or is not good, not whence it may come. He may very warmly espouse the cause of Magyar freedom without being therefore bound to admire what he may find flat or barbarous in Magyar poetry.”²⁴)

A magyar kritika által pozitívan fogadott *János vitéz*t az Athenaeum kritikusa abszurd kalandok sorozatának (“a mere string of absurd adventures”²⁵) nevezte, és úgy vélte, hogy a fikciós munkák e fattya csupán nagyon buta és tudatlan elmék számára nyújthat élvezetet. (“This bastard kind of fiction can be pleasing only to very dull and ignorant minds in our day.”²⁶) A bíráló a realista fikció hiányát tartotta a költemény legnagyobb gyengéjének, szerinte ugyanis a modern költészet már nem utánozhatja kritikátlanul a régi mesék észszerűtlenségét. Ha a költő mégis azt teszi, és ráadásul poétikai eljárásokkal cifrázza munkáját, akkor rontja a költemény hatását, és ez történt a *János vitéz* esetében is.

Az Athenaeum kritikusa a Kertbeny-fordításkötet bevezetőjében közölt Petőfi-életrajzból is csupán a lehető legrosszabbra következtetett. Az életrajz rövid ismertetése után tárgyilagosan jegyezte meg, hogy látható: sem Petőfi karaktere, sem pedig bemutatott életpályája nem kecsegtetett egy nagyreményű költői életmű kiteljesedével. (“...neither the character nor the course of life that it describes promised much for the accomplishment of a poet.”²⁷) A cselekmény ismertetése után pedig ismét kiemelte, hogy az egész költemény csupán célta-

²² *The Hero János. A Peasant Tale – [Der Held János]. By Alexander Petösi [!]. Translated from the Hungarian, by Kertbeny. Stuttgart, Hallberger; London, Williams & Norgate, The Athenaeum 1851/1210, Jan. 4., 16–17. (A cikk Petőfi nevét mindvégig Petösi-ként használja.)*

²³ Az Athenaeumban nagy hagyománya volt az anonim kritikáknak. Vö. MILLER CASEY, *i. m.*, 8. A fennmaradt belső, szerkesztőségi példányok azonban segítenek az írások szerzőinek a rekonstruálásában, erre történtek is kísérletek: Jeanne FAHNESTOCK, *Authors of Book Reviews in the “Athenaeum”, 1830–1900: A Preview and Sample*, Victorian Periodicals Newsletter 5(1972)/15, 47–52. Fahnestock cikke óta a londoni City University *The Athenaeum Projects* adatbázisában visszakereshetők az anonim szövegek szerzői. Erre a későbbiekben visszatérek a Petőfi- és az Arany-kötetek bírálatai kapcsán.

²⁴ *The Hero János...*, 16.

²⁵ *Uo.*

²⁶ *Uo.*

²⁷ *Uo.*

lan csodák zavaros egyvelege, minden szakértelmet mellőző sorozattá felfűzve (“...is a confusion of aimless marvels, strung together without skill...”).²⁸ A bíráló a *János vitéz* szerkezetét is rendkívül prózainak és durvának vélte, a fordítással kapcsolatosan azonban megjegyezte, hogy azt már nem tudja megállapítani, mennyire híuen adja vissza az eredeti magyar szöveget. Összegzésként megállapította, hogy miközben Petőfi nem egészen sorolható a civilizálatlan magyar nép jámbor költői közé, ugyanakkor nagyon távol áll még azoktól az elvárásoktól, melyek a korabeli modern költő alakjához fűződnek. (“He cannot properly be ranked with the unsophisticated bards of a quite uncivilized race, – while he falls very far short indeed of the stature which modern cultivation demands from the poet who would live in our own day.”²⁹)

Az Arany-fordításkötetről tehát ezen előzmények után közölt kritikát az Athenaeum ugyanazon évfolyama, október 4-i számában.³⁰ A cikk írója visszautal a fél évvel korábban megjelent kritikára, és mintegy annak folytatásaként mutatja be a magyar irodalmi állapotokat. A *János vitéz* – kezdte írását – egy tökéletlen állapotú kultúráról tanúskodott, amely ugyan elhagyta már a durva népköltészet talaját, anélkül azonban, hogy elérte volna a költői művészet állapotát. Arany verses elbeszélései pedig, noha szerkezetileg elegánsabbak és meséjükben kevésbé vadak, mint Petőfi kószá legendája, a bíráló szerint végső soron Petőfi költeményével azonos tendenciáról tanúskodnak. (“The poem [The Hero János] [...] seemed to give evidence of an imperfect state of culture, which has left the ground of rude popular song, without having yet gained the standing of poetic art. These versified romances by Arany, in the main, convey the same indication: although they are more elegant in structure and less wild in the story than Petősi’s [!] rambling legend.”)³¹ Az Athenaeum kritikusa szerint voltaképpen Arany költeményeiről is ugyanaz mondható el, mint Petőfi verseiről: aligha tartoznak a művelt irodalomhoz. (“They belong, indeed, to a province scarcely within the purview of cultivated literature...”³²)

A bíráló Arany életpályájának rövid ismertetéséből is a Petőfiéhez hasonló lesajnáló következtetésre jutott: szerinte Arany inkább köszönhette költői indíttatását egy érzékeny lélek külső körülmények által befolyásolt lelkesedésének, mintsem zsenialitása szuverén impulzusának. (“Arany would also seem [...] to have owed his poetic birth rather to the outward excitement of a sensitive nature than to the sovereign impulse of genius.”³³)

A cikk írója nem szalasztott el egyetlen olyan lehetőséget sem, melynek során a magyar képzelet műveletlenségét hangsúlyozhatta. Így tett akkor is, amikor a *Toldi* és a *Murány ostroma* epikai háttéréről beszélt, melyről egyértelműen azt állapította meg, hogy durva, kidolgozatlan, és amelyről lekicsinylően nyilatkozta, hogy csupán a köznép körében lehet népszerű. Úgy vélte, hogy bár Arany az epikai háttérrel átdolgozta, feltételezhetően nem tette azt lényegesen jobbá. A bíráló szerint az idegen olvasó számára mind Petőfi, mind pedig Arany „legendákon” alapuló témái szokatlanságukban lehetnek érdekesekek. E szokatlanság azonban

²⁸ *Uo.*, 17.

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Narrative poems – [Erzählende Dichtungen]. By J. Arany. Translated from the Hungarian, by Kertbeny. 2 vols. Leipzig, Herbig; London, Thimm, The Athenaeum 1851/1249, okt. 4, 1038–1039.*

³¹ *Uo.*, 1038.

³² *Uo.*

³³ *Uo.*

nélkülözi a magasztost, a költemények szenvedélyessége pátoz nélküli. Minderről a „faj” jellegzetességeire következtetett: inkább impulzív, mintsem mély érzésű, kalandszerető, csodakedvelő és hosszú narratívák iránt türelmes, epikus kompozíciókra hajlamos fajtának látta a magyart – intellektus szempontjából azonban rendkívül prózainak, mely a csodásban és a durvában keresi örömét. (“Both ‘Toldi’ and the ‘Capture of Murány’ are founded on pieces on the same subjects, already current among the common people, and doubtless of a much ruder sort: – a kind of balladepics, it would seem, such as the uncultivated Magyar fancy desires. These Arany has remodelled, – perhaps without essentially improving. In the purely legendary themes treated by this writer and by Petösi [!] the significant circumstance for the foreign reader lies in the show of a certain extravagance without grandeur and of passion with little pathos, which seem to belong to a race rather impulsive than deep in its emotions, – wonder-loving and patient of long narrative, and, in so far, apt for epic compositions, – but, on the other hand, of a turn of intellect, essentially unpoetic, which seeks delight in the amazing and uncouth.”³⁴)

Az Athenaeum kritikusa a *Toldival* a későbbiekben nem is foglalkozott, hanem a *Murány ostromának* cselekményét ismertette részletesen egy hosszabb idézet kíséretében. A költemény szerkezetét töredezettnak, bizonytalannak ítélte, mely az igazi zsenialitást bizonyító plasztikus előadás hiányáról tanúskodik. Szerinte Arany költeménye a magyar irodalom egy fajta átmeneti állapotára utal, és a költő sikere, melyet Kertbeny is hangsúlyozott a kötet előszavában, csak ideiglenes lehet. A bíráló szerint Arany pillanatnyi sikerét ugyanis idővel háttérbe fogják szorítani azok a tökéletes (irodalmi) teljesítmények, amelyeknek be kell következniük, ha a magyarok egy igazi irodalmi kultúra korszakába érnek. Az Athenaeum bírálója számára egyértelmű volt, hogy mindaddig nem értek még oda. (“Poems like Arany’s, it may be said, belong essentially to a stage of transition, and can hardly obtain more than a transitory success. For the present, he appears to enjoy a high popularity: – but this favour is almost sure to be eclipsed by the more consummate performances which must appear if the Magyar people are to arrive at any true poetic culture.”³⁵)

Arany hazai sikerének, korabeli népszerűségének és elismertségének, valamint annak a nemzeti költői státusnak az ismeretében, amelyre első, nagy sikert aratott művei után szert tett, legalábbis mellbevágó az Athenaeum kritikusanak kemény bírálata. Feltételezhetően a fordítások minősége is szerepet játszott a kritika hangnemének alakulásában, bár a hangvétel nem magyarázható ezzel teljes mértékben. A Kertbeny által Aranyhoz elküldött német bírálatok is említést tettek a fordítás gyenge minőségéről, ám különbséget tettek Arany és Kertbeny érdemei között. „Ami a hajmeresztő fordítást illeti, a sajnálkozásra nincs elég szavunk. Itt a német nyelv egy barbár kalapácsütései alatt nyög, akinek nincs füle ennek a ritmusaihoz. Valóban, mekkora is lehet az eredeti szépsége, ha mégis tiszta körvonalakban ragyog elő ily zavaros tükörből.” – írta az Ost-Deutsche Post 1851. június 26-i hosszú kritikájában.³⁶ A német nyelvű bírálatok pedig, legalábbis azok, amelyeket Kertbeny megküldött

³⁴ *Uo.*, 1038–1039.

³⁵ *Uo.*, 1039.

³⁶ *Zur ungarisch-deutschen Literatur. Erzählende Dichtungen von Arany 2 Bde, u. s. w. K. Ung Volkslieder u. s. w. I.*, [A magyar–német irodalomhoz, Arany elbeszélő költeményei 2 kötet stb. Magyar Népdalok stb.], Ost-Deutsche Post 150. sz., Bécs, [1851.] jún. 26., *AJÖM* XV. 765. Az eredeti művek és fordításaik közötti minőségi különbséget a bécsi Wanderer is kiemelte: „Nincs szerencsétlenebb véletlen, mint

Aranynak, és amelyek a kritikai kiadás XV. kötetében olvashatók, részben pozitívan nyilatkoztak Arany műveiről. Az Athenaeum kritikusa azonban még a lehetőségét is alig vetette fel annak, hogy a fordítás minőségének esetleg nagy szerepe lehet a közölt tartalom és forma közvetítésében. A kemény hangú bírálatokból inkább úgy tűnik, írjuk erős előítéletekkel foggott már eleve hozzá a magyar szerzőségű művek ismertetéséhez és értékeléséhez.

A Petőfi-fordításkötet kritikáinak e jól érezhető hangnembeli különbségét Kertbeny is említette 1851 márciusában Aranynak írt levelében. Ő az angol kritika egoizmusával magyarázta a jelenséget, noha megemlítette, hogy a hangvétel csupán az Athenaeum kritikusra jellemző, máshol pozitívan nyilatkoztak a munkáról:

„Apropos – ami a kritikát illeti: René Taillandier, Franciaország legnagyobb kritikusa, mint hallom, a *Revue des deux Mondes*-ban a hetedik menyországig emelte Petőfi János vitézét; ugyanígy csaknem valamennyi német lap is. Ezzel szemben Londonban az Athenaeum a János vitézt túlságosan ostobának és gyerekesnek találja, semhogy felnőtt embereknek ajánlhatná, minthogy az merőben gyermekkönyv. Mit szól az efféle kritikához? Vagy az egész magyar nép és valamennyi német kritikus számár, vagy csak az angol kritikus az? Én inkább az utóbbira gondolok, minthogy az angol nemzeti karakter immár annyira maga a megtestesült egoizmus, hogy nincs rá képessége, hogy valamely idegen nép sajátosságát megközelítse és átérezze. Úgy látszik azonban, hogy így csak az Athenaeum kritikusa vélekedik, mert a híres Bulwer a *Quarterly Review*-ben hasonlóképpen, azaz nagyon kedvezően ítélte Petőfiről.”³⁷

De ki volt az Athenaeum éles hangú kritikusa, aki ily módon bánt el a magyarok legnagyobb költőivel? E kérdésre a londoni City Universityn működtetett *The Athenaeum Projects* című adatbázis segítségével ma már megadható a válasz.³⁸ Az adatbázis voltaképpen a folyóirat évfolyamainak teljes elektronikus archívuma, amelyhez kereshető név- és címmutatót is készítették. A mutatók a lapban előforduló cikkírók nevét és a bírálatok címeit tartalmazzák kereshető formában. Noha a recenziók, kritikák a korabeli konvenciókhoz híven névtelenül

ha valamely jólnevelt társaságba ügyetlen ember vezet be valakit. Az ember nem mondhatja meg neki alaposan a magáét, de a bárdolatlanságokat sem hagyhatja magán száradni, amelyeket ez valakinek – mint véli – bók gyanánt akaszt nyakába. Hasonló csapás érte a derék magyar költőt, Aranyt, minthogy Kertbeny úr, másként és helyesen Carl Maria Benkert volt az, aki őt a német olvasóközönségnek bemutatva. Arany úr nem tiltakozhat majd a fordítása ellen, hiszen abban olykor olykor akad egy és más, amit valóban ő, a költő mondott, de azt sem engedheti meg, hogy ezt az együgyű fecsegést munkája hű másolataként adják ki. Kertbeny úr magyar verseket fordít németre; rendelkezik is minden ehhez megkövetelt képességgel, csupán két apróság az, ami nála hiányzik: a magyar verseket nem érti s németeket írni nem tud.” (Wanderer, Bécs, 1851. május 14. 224. sz., *AJÖM* XV. 758.)

³⁷ Kertbeny Károly – Arany, Leipzig, 1851. márc. 11., *AJÖM* XV. 345., fordítása: 713. Az idézetben említett *Quarterly Review* megfelelő évfolyamának számához sajnos nem jutottam hozzá, hogy az összehasonlítást elvégezhessem. Kertbeny *Irodalmunk túl a határokon* című cikksorozatának hatodik részében szintén Bulwert említi, aki, állítása szerint, a *Foreign Review*-ben is pozitívan nyilatkozott Arany, Petőfi és Eötvös munkáiról: „...ámbár be nem vallotta, de valószínűleg neki [Edward Bulwer] köszönhetjük az angol »Foreign Review«-ben ama kedvező ismertetéseket Petőfi és Arany, valamint b. Eötvös »Falu jegyzője« felett, melyek később megjelentek.” (KERTBENY [Károly], *Irodalmunk túl a határokon VI. London, Szépirodalmi Lapok*, 1.1(1853)/37, máj. 8., 579.) Sajnos, a *Foreign Review* megfelelő száma sem elérhető pillanatnyilag Magyarországról.

³⁸ A projekt webes elérhetősége: <http://smcse.city.ac.uk/doc/cisr/web/athenaeum/>. Az Athenaeumról és a londoni City Universityn működtetett projektről legutóbb: Gulyás Judit, *Egy skót népmese-gyűjtemény magyar recepciója (Arany János: Nyugot-felföldi népmondák)*, *Ethnographia*, (127) 2016/4, 526–527.

jelentek meg a lapban, a City University könyvtárában fennmaradtak az eredeti, szerkesztők által megjelölt példányok. A megjelölt folyóiratszámokban pedig a recenziók, kritikák mellé kézzel odaírták szerzőjük vezetéknevét.³⁹ Az adatbázis segítségével tehát megkereshető, hogy a Petőfi- és Arany-fordításkötetokről megjelent bírálatok szerzője nem más, mint John Rutter Chorley.⁴⁰

John Rutter Chorley-t (1806–1867) főként hispanistaként tartja számon az angol irodalom- és kritikátörténet. A róla készült ismertetések ugyanakkor a külföldi irodalom termékeny bírálójaként is megemlékeznek róla. Tartózkodó, antiszociális magatartása, valamint anyagi függetlensége révén Chorley azonban nem kényszerült arra, hogy hírnevet és széles olvasóközönséget szerezzen magának. Egyfajta 'amatőr úriemberként' úzte a kritikusi foglalkozást, nagyrészt névtelenül megjelent cikkeit soha nem is gyűjtötték össze és adták ki sem életében, sem pedig halála után.

Mielőtt 1845-ben jelentős örökség tulajdonába jutott volna, a Liverpool–Birmingham Grand Junction Railway vasúttársaságnál dolgozott. 1832–1846 között főként a Tait's Edinburgh Magazine-nek írt ismertetéseket a német, olasz, angol, francia és spanyol irodalom korabeli újdonságairól. 1834-től az Athenaeumnak is küldött időnként bírálatokat, ahol aztán 1846–1854 között a német, olasz és spanyol kiadványok fő véleményezője lett. Chorley az 1840-es évek végére a spanyol drámairodalom igazi szaktekintélyének számított. Barátja, Thomas Carlyle, aki megjegyezte róla, hogy kritikusi mércéjét mindig is nagyon magasan tartotta ('proudly pitched his ideal very high'), csak sajnálni tudta, hogy Chorley végül nem írt könyvet a spanyol irodalomról.

Öccsével, a zenekritikus Henry Fothergill Chorley-val ellentétben John Rutter nem volt társasági ember. Az önzetlen, az irodalomkritikát személyes érdeklődésből a maga mulattatására végző tudós-úriember típusát testesítette meg, mely típus halálának idején már kissé divatjamúltnak is tűnt.⁴¹

A realista fikció mércéjét a *János vitézen* számon kérő Chorley álláspontja voltaképpen jól illeszkedett az Athenaeum általános kritikai követelményei közé. A viktoriánus kritikuskok élethű reprezentációt vártak el minden irodalmi műtől, mint ahogy a poétikai igazságszolgáltatás jelenlétét is kulcsfontosságúnak tartották: az erény jutalmát, a bűn büntetését a műben.⁴² A magyar irodalmi állapotokat általában leminősítő hang mind a Petőfi-, mind pedig az Arany-kötet kapcsán azonban olyan személyes elfogultság is lehetett John Rutter Chorley ré-

³⁹ Az eljárásra itt látható egy példa: <http://smcse.city.ac.uk/doc/cisr/web/athenaeum/aboutath.html>. A példát George Eliot *The Mill on the Floss* (magyarul: *A vízimalom*) című regényéről írt kritika illusztrálja. A nyomtatott szöveg mellett a lapszálon kézírással a *Jewsbury* név olvasható, mely Geraldine Jewsbury-re, a cikk írójára vonatkozik. Jewsbury korának jól ismert regényírója és kritikus volt.

⁴⁰ Az adatbázis az alábbi linken át listázza ki a John Rutter Chorley nevéhez kötött írások címét, köztük a Petőfi- és az Arany-kötetokről megjelent bírálatokat: <http://smcse.city.ac.uk/doc/cisr/web/athenaeum/reviews/contributors/contributorfiles/CHORLEY,JohnRutter.html>

⁴¹ John Rutter Chorley rövid életrajzát a következő lexikon alapján foglaltam össze: *Dictionary of Nineteenth-Century Journalism*, ed. Laurel BRAKE, Marysa DEMOOR, London, Academia Press and The British Library, 2009, 113.

⁴² Vö. CORREA FRYCKSTEDT, *i. m.*, 17–18.

széről, amelyben a korabeli Magyarországgal szembeni nyugati előítéletek játszottak fő szerepet.

Petőfi költészetéről később, John Bowring fordítása ürügyén is jelent meg bírálat az Athenaeum hasábjain.⁴³ E bírálat már jóval tárgyilagosabb és pozitívabb hangvételű volt, mint Chorley írása, noha ez is szóvá tette Petőfi költészetének poétikailag támadható pontjait.⁴⁴ Arany János neve főként a Vámbéry Ármin által írt, Magyarországról szóló híradásokban fordult még elő később az Athenaeumban, ezekben is inkább csak említés szintjén.⁴⁵ E híradások azonban nyilvánvalóan másfajta elfogultságról tanúskodtak.

Ákár negatívak, akár pozitívak is voltak e bírálatok, a szigetország Magyarország iránti érdeklődésének kontextusában már annak a ténynek is rendkívüli hírértéke volt, ha egyáltalán szó esett a rangos kritikai lapban a magyar irodalomról. Annak ellenére ugyanis, hogy a közfigyelem 1848–1849 után Magyarország felé fordult, az 1850-es évek elejét követően továbbra is alig jelent meg magyar témájú írás az Athenaeumban. Ebben a kontextusban tehát a Petőfi- és Arany-fordításkötetokről megjelent kritikák érdeme elsősorban a kötetek fordítójáé, Kertbeny Károlyé, aki a britek által is (el)olvasható, megérthető német nyelven tolmácsolta a magyar műveket.

Kertbeny e téren elért eredményeit a korszakban aránylag későn ugyan, de felismerte a magyar irodalmi értelmiség is. Jókai *Az én kortársaim* című írásában rehabilitálta a fordítót, hangsúlyozva, hogy mily sokat tett a magyar irodalom Németországban való megismertetéséért.⁴⁶ A Fővárosi Lapok S. L. szignójú cikkírója is azt emelte ki „Petőfi legbuzgóbb fordítójáról”, hogy „összes nemzeti irodalmunk látképét törekedett megismertetni a németekkel s ezek révén nyugati Európával.”⁴⁷ Márki Sándor, hasonló módon, Kertbenynek a magyar irodalom hírneve külföldön való terjesztésében játszott kulcsfontosságú szerepét méltányolta:

„Nem akarom elszámolni mindazok kísérletét, kik Toldy Ferencztől Steinacker Gusztávig egyik vagy másik irányban szereztek maguknak érdemet irodalmunk ismertetése körül; csupán azon férfiú nevét hozom emlékezetbe, ki e téren legnagyobb szorgalmat fejtett ki s ki, minden fogyatkozása mellett igen sokat tett arra, hogy a „határokon túl” a magyar dolgokkal szemben táplált előítéletet, vagy ennek rokonát, a tudatlanságot, jóakarattá és ismeretté változtassa.

Ez a férfiú Kertbeny Károly.

⁴³ *Translations from Alexander Petöfi, the Magyar Poet. By Sir John Bowring, LL.D. (Trübner & Co.), The Athenaeum 1866/2039, nov. 24., 678–679.*

⁴⁴ Az Athenaeum adatbázisa e keresésre azonban nem adott találatot, így az ismertetés szerzőségét nem tudtam megállapítani.

⁴⁵ 1872-ben arról tudósítva az angolokat, hogy Arany lefordította Robert Burns *Tam o' Shanter* című költeményét. (A. VAMBÉRY, *Hungary*, The Athenaeum 1872/2357, dec. 28., 853.) 1874-ben pedig hogy megírta a *Bolond Istókot*. (A. VAMBÉRY, *Hungary*, The Athenaeum 1874/2461, dec. 26., 870.) Kertbeny 1855. október 27-i levelében azt írta Aranyinak, hogy az Athenaeum vonatkozó évfolyama is közölt kritikát saját és a Moritz Kolbenheyer-féle fordításról. Lehet, hogy rosszul emlékezett és téves adatot írt meg, mert a kritikát nem találtam a lapban. „Az angol Athenaeumban van egy hosszú, nagyon elismerő kritika Önről, a magam és a Kolbenheyer fordítása alapján.” (Kertbeny Károly – Aranyinak, Pest, 1855. okt. 27., *AJÓM* XVI. 1058.) Moritz Kolbenheyer *Toldi's Abend. Poetische Erzählung in sechs Gesängen. Aus dem Ungarischen des Johann Arany*, Übersetz von Moritz KOLBENHEYER, Pesth, Gustav Heckenast, 1856.

⁴⁶ JÓKAI Mór, *Az én kortársaim* = J. M., *Életemből*, I, Révai Testvérek, Budapest, 1898 (Nemzeti Kiadás, XCVI), 186.

⁴⁷ S. L., *Petőfi legbuzgóbb fordítója*, Fővárosi Lapok 11(1874)/221, szept. 29., 964.

Közel 60 kötetre rug az általa átültetett magyar munkák száma s valóban több volt mint egyszerű könnyelműség lapjainktól, midőn egyidőben egész sportot csináltak Kertbeny kicsufolásából. Hogy az ő lázas tevékenysége talán túlnyomóan az elsietettség bélyegét viseli, némi alapon lehetne állítani, de szűkkeblűség volna őt minden tekintetben elítélni. Petőfi, Arany és Jókai nagyrészen az ő ernyedetlen buzgalma által nyertek az idegen nagyságok pantheonjában helyet s alig segített valaki jobban megtörni azon, egészen a nevetségesig balga nézeteket, melyeket a külföld műveltségbeli állapotainkról nyilvánított.”⁴⁸

Detrich Márta Kertbeny életéről és műfordítói munkásságáról írt értekezésében szintén a fordító kultúráközvetítői, mediátori szerepét nyomatékosította.⁴⁹ Egy 1991-ben benyújtott doktori disszertáció pedig a komparatiztika történeti perspektívája szempontjából hangsúlyozta Kertbeny munkásságának jelentőségét.⁵⁰

Arany János műveinek 19. századi angliai recepcióját illetően mindenesetre a német nyelv közvetítő szerepe emelendő ki. Míg Arany korai, főként Shakespeare-fordításai esetén is a német nyelv játszotta a mediátori funkciót, e nyelv közvetítői szerepe a kulturális javak áramlásának folyamatában fordított esetben is érvényesült. Arany 19. századi külföldi recepciójában a német nyelv, főként Kertbeny fordításainak köszönhetően, kulcsszerepet játszott. Hadd fejezzem be tanulmányom a fordító erre vonatkozó megjegyzésével:

„Most már szinte nincs is német, angol vagy francia lexikon vagy irodalomtörténet stb., amely az Ön és nemes társa, Petőfi nevét tisztelettel ne említené, amely a magyar költészetet ne ugyanolyan figyelemmel ismertelné, mint eddig a szerbet, orosz, lengyelt, a másodrendű skandináv és román népeket. És ez már mégiscsak valami.”⁵¹

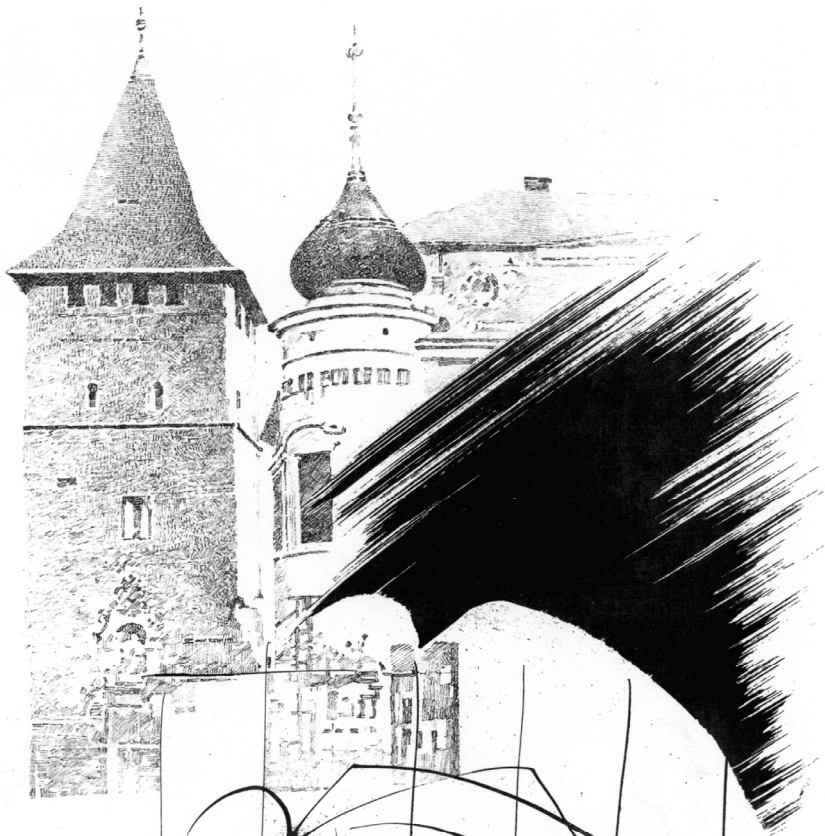
És ez már mégiscsak valami.

⁴⁸ MÁRKI Sándor, *Kertbeny Károly Mária*, Magyarország és a Nagyvilág 12(1875)/4, jan. 24., 37–38.

⁴⁹ „Az ő kitartó munkájának köszönhető, hogy a külföld más iránt is kezdett érdeklődni, mint az örökös betyár-csikós történetek iránt. Rájöttek arra, hogy nemcsak a fegyverforgatáshoz értünk, hanem tudományos és művészi téren is számot kell velünk vetni a jövőben. A tollnak erejével érte el azt, amin hiába fáradozott az emigráció egész délábos diplomáciája: Európa belátta, hogy életképes, erős, egészséges nemzettel áll szemben, amely joggal tarthat igényt politikai és szellemi függetlenségre.” DETRICH, *i. m.*, 83.

⁵⁰ Mary Adrienne KAISER BOZSIK, *Károly Mária Kertbeny (1824–1882): An Early Comparatist*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Lehrstuhl für Anglistik und Komparatistik, Bayreuth, Germany, Fall 1991.

⁵¹ Kertbeny Károly – Arany, Buda, 1854. jan. 9., *AJÓM* XVI. 948.

Egy mesélő városában
üldözték Arany, magát.
Üldözték az ártatlan,
pórtékai végtelen magányba.
Szabota, Zoltán, déli bibi
néztek a nézők nyelvére át.
Nem volt menekvés... Hiába...
Nincs, aki hozzá világra!
Reményre sárga déli bibi,
ragyog Arany János
magyar magányba!

EGYED EMESE

Francia nyelvű olvasmányok Aranytól, Aranyról a hosszú 19. században

Arany Jánost nemcsak nyertes pályamunkái és Petőfi Sándor barátsága tették ismertté hazájában; kitartó munkálkodása Budapesten az Akadémia és általában a magyar szépirodalmi-fordításirodalmi és szaktudományos publikációk érdekében, következetes viselkedése, ezzel összefüggésben konfliktushárító képessége, munkáinak a közönség és a szakkritika részéről egyre elismerőbb fogadtatását is előkészítették a magyarul olvasók körében.

Hogyan alakult a művek fogadtatása Franciaországban? Számon tartották-e Arany publikációkban, az irodalmi életben, s ha igen, munkássága melyik vonatkozása számított sikeresebbnek? Milyen kapcsolatokban láttatja Arany művét a francia nyelvű recepció? Kik voltak ennek a recepciónak elősegítői, markáns alakjai? És milyen e recepció száz év távlatából? Ezekre a kérdésekre keresünk választ a következőkben.

[A nem rövid pálya és a „francia recepció” viszonyát nemcsak a történések rendjében vizsgáljuk: a „nagykönyvbe kerülés” normajelző mozzanata és főként az első francia nyelvű Arany-monográfia párizsi megjelenése előtt több olyan jelzésre vagy esemény értékű történetre mutatunk rá, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy Arany Johann, Jean, majd János neve ismerősebben csengjen vagy ragyogjon a francia nyelvet használók világában.]

Szócikké válni...

Kevésel a költő halála után, 1885-ben jelent meg a *La Grande Encyclopédie* című francia lexikon, melyben Arany János szócikke is szerepel.¹ Aranyról Edouard Sayous tájékoztat, aki a magyar történelemmel évtizedekig foglalkozott, három könyvet is publikált Magyarországról.² Fontosnak tartja Arany családjának protestantizmusát is megemlíteni,³ aztán a család szerény anyagi körülményei után rögtön a poétikai önképzés hangsúlyozása következik az életrajzban, és az, hogy az idegen költészeti teljesítményeket Arany részben egyes művek eredeti nyelven való olvasásával, részben fordítások által ismerte meg; felkészülése ideje a magyar irodalom remekeinek tanulmányozásával folytatódott. A költő fordítói munkássága elismerését jelenti a szócikk további része: Szophoklész, Arisztophanész, Shakespeare, Burns

¹ *La Grande Encyclopédie*, Inventaire raisonné des Sciences, des lettres et des Arts, szerk. BERTHELOT et alii, III. k., Paris, 1885, 541. Itt és a továbbiakban a francia szövegek magyar fordítását e cikk szerzője végezte – E. E.

² Vö. Édouard SAYOUS, *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815*, Paris, Libraire Germer-Baillière, 1872. – ezzel elnyerte a Francia Akadémia díját; Uő., *Les origines et l'épopée payenne de l'histoire des Hongrois* (1874); Uő., *Histoire générale des hongrois* (1877) két kötetben.

³ SAYOUS maga is kálvinista (Franciaországból elmenekült) család sarja volt. Az enciklopédia megjelenése idején egyébként már nem a különböző felekezetek lakta Magyarországgal, hanem az angolok történetével és a középkorral foglalkozott.

magyar fordításait köszönhetik a magyarok Aranynak,⁴ és Sayous az általa legkompetensebbnek tartott személy, Gyulai (Pál) véleményét idézi, amely szerint e műfordítások eredeti magyar remekművekként hatnak Arany hazájában. Az epikus költészeti teljesítmény kap még itt figyelmet (a sorrend talán értékrendet is kíván jelezni), Aranyt eszerint „a magyarság ősi erényeinek feltárására irányuló szándéka és született hajlama a hagyományok követésére” inspirálták, olyan művek megírására, mint a *Toldi*,⁵ a *Murány ostroma*, az *Elveszett alkotmány* stb. Megtudható még a rövid ismertetőből, hogy Arany az Akadémia titkára volt, és hogy halálakor Magyarországon nemzeti gyászt hirdettek. A szócikk zárlatában Sayous Szász Károlyt idézi, aki szerint Petőfi az ifjúság, Arany pedig az érett kor költője.⁶ (Ugyanő egy évtized múlva a költő munkásságában nemzeti és vallásos értékeket hangsúlyoz egy keresztény szellemiségű francia lapban.)⁷

Milyen viszonyba hozható ez a pályaeértékelés Arany János munkásságával? Hiszen Arany János írói működését – az életidő és a rákövetkező évtizedek magyar szövegeinek dialógusba rendezhető mikrokozmoszát – mint a tudatos műveltségteremtés és közlés sajátos dinamikáját követhetjük nyomon a magyar irodalmi kommunikáció történetében első publikációjától a késeiéig. A literátus erudíció jegyében létrehozott kompozíciói vagy helyzet rögzítő-kapcsolaterősítő *impromptu*-szövegei, a nyilvánosságban való folyamatos jelenléte és tömör, nem ritkán kategorikus (írásbeli) megnyilatkozásai szilárd alapokra építették kritikusi tekintélyt is – ennek alakulástörténetét máig meggyőző monográfiájában Dávidházi Péter mutatta be.⁸

Arany szigorú elvárásokkal olvasott magyarul és idegen nyelveken is, elméleti megfontolásait folyamatos olvasónaplónak tekinthető recenziói, prózai dolgozatai, széljegyzetei teszik megragadhatóvá és tették részben nyilvánossá – ezeket mind Arany művei kritikai kiadásának korábbi kötetéből, mind a széljegyzetek most közzétett, Hász-Fehér Katalin munkáját dicsérő kötetéből ismerheti meg a magyar olvasó.⁹ Lényeges jelen kutatásunk számára S. Varga Pál tanulmánya a *Naiv eposzunk* (1860) című Arany-értekezésben megjelenő kulturális problémáról („Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus”... – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete)¹⁰ és több, a francia–magyar, magyar–francia kapcsolatokra vonatkozó írás is – itt azonban terjedelmi korlátok miatt vállalnunk kell a válogatás személyes döntéseit, felelősségét.

⁴ A Burns-fordítás mint a kortárs európai irodalomhoz kapcsolódás is hírértékű lehetett ebben a szócikkben.

⁵ A szótárban a mű címe: *Toldy* [!], uo.

⁶ Az életrajzi „összekapcsolódás” makacsul megragadt a franciák emlékezetében: Arany László halálhírekor Arany Jánost mint a híres Petőfi tanítványát említi a *Le Figaro* 217. száma, 1898. aug. 5., 2.

⁷ E. SAYOUS *Arany, poète national hongrois* in *Revue Chrétienne (Protestante)* 1893. február, 141.

⁸ DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk Arany János kritikusi öröksége*, Argumentum, Budapest, 1992.

⁹ *Arany János Munkái, Lapszéli jegyzetek, Folyóiratok I.*, s. a. r. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2016 (a továbbiakban *AJM I.*), 60–61. Itt köszönöm meg Hász-Fehér Katalinnak a tanulmány létrejöttéhez nyújtott hathatós segítségét.

¹⁰ S. VARGA Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = SZEGEDY-MASZÁK Mihály főszerk.: *A magyar irodalom története. II. 1800-tól 1919-ig*, Gondolat, Budapest, 2007, 445–460. Vö. még: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

Szemérmes közeledés

Ma Franciaországon kívül az egyes afrikai államok, Kanada és Svájc mellett a franciául olvasók köre nagy – akkor is, ha a nyelv nem tartozik a legnagyobb számban beszéltek közé.

A 19. században Franciaország hivatalos nyelvének presztízse a mainál nagyobb volt és a nyelv elterjedtségét a gyarmatok létezése, illetőleg a korabeli európai nyelvpolitika is magyarázta. A kiadói viszonyokat egyértelműen meghatározta az üzleti szellem és versengés.

A francia irodalom költészeti fordításhagyománya többnyire a versek prózai átültetését jelenti: a szokatlan versforma (hangzás) kockázatát rendszerint nem vállalják. Itt kell megjegyeznünk, hogy a francia nyelvű irodalom központja a 18. század óta ugyan Párizs, de forrásait (szerzők, könyvkiadók, lapkiadók) és olvasóit tekintve Franciaország területénél mindig is jóval nagyobb volt.

Noha számolnunk kell bizonyos szinten diplomáciai és tudományos-kulturális kapcsolatokkal Franciaország és Magyarország között, amelyek eredményei közé olyan tények sorolhatók, mint a magyar szabadságharc emigránsainak befogadása Franciaországban vagy a francia drámák és folyóiratok, könyvek népszerűsége Magyarországon (beleértve Erdélyt is), tény, hogy Magyarország kulturális viszonyainak behatóbb ismerete a 19. században és a következő század elején nem annyira intézmények, mint inkább egyes személyek hatásának köszönhető Franciaországban. A Habsburg-birodalom részét képező Magyarország íróinak saját köreit és orientálódását nehezebb volt Nyugat-Európából felmérni, a saját identitáshoz való irodalmi igényt egy gazdasági és politikai függetlenségét tekintve nem erős lakosság-csoport nyelvközösségtől elfogadni. Schwartner Márton *Magyarország statisztikájának* második, budai kiadását (1809–1811) egy bécsi udvari tanácsos, kancellár, N. Wacken rövidítve franciául is kiadta,¹¹ úgyhogy 1813-tól ilyen munka is rendelkezésére állott annak, akit az ország gazdasági-társadalmi (ezen belül népességi, nemzetiségi, vallási stb.) viszonyai érdekelttek. Egyébként Svájc közelsége és Franciaország sajátos népességi összetétele miatt az értelmiség jelentős része a 19. században is olvasott németül. A francia lapok folyamatosan szemlézték a német nyelvűeket, és ismertették a német nyelvű könyveket.

Ami Franciaországot illeti: a köztársaság, királyság, császárság államformáinak viszonylag gyors váltakozása, külső és belső politikai érdekcsoportok hatása is oka volt annak, hogy a Habsburg-birodalom részét képező, azzal szembe forduló (1848–49), vagy azzal unióra lépő (1867) Magyarország művelődése, irodalma iránt nem beszélhetünk különösebb érdeklődésről. A század végére némi javulás figyelhető meg: az 1885-ös Magyar Könyvszemle irodalomtörténeti repertóriumja jelzi a franciául beszélő külföld számára is elérhető új információforrást, Magyarország hivatalos statisztikai adatainak gyűjteményét: György Aladár *Statistique officielle de la Hongrie, son histoire et son développement*-jét,¹² vagy az egyéb természetű híreket közreadó *Nouvelles hongroises*-t.¹³

Kont Ignác doktori tanulmányai keretében gyűjtött anyagokat a francia–magyar, magyar–francia kapcsolattörténet dokumentálására, ezeket 1913-ban közre is adta Párizsban – ez a

¹¹ *Statistique du Royaume de Hongrie* de M. de SCHWARTNER 1813, Frankfort sur le Mein [!], 1813, Tome premier.

¹² Athenaeum nyomda, 8r., 1111.

¹³ Vö. A Gazette de Hongrie kiadása, 1885. Irodalomtörténeti repertórium, Magyar Könyvszemle 1885.

„Kont bibliográfia”.¹⁴ A Leroux-nál 1913-ban kiadott francia nyelvű Magyarország-bibliográfiájában a költő neve korabeli francia nyelvszokást követve még „Jean Arany”; e jegyzék az Arany-bibliográfiához nem keveset tesz hozzá Amédé Saissy magyar versfordításaival (1878),¹⁵ külön a Saissy által alapított Gazette de Hongrie-ban közölt fordítással és elemzéssel (a *Toldi szerelme* értelmezése és egy énekének francia fordítása, 1880), a Gazette de Hongrie 1881-es kiadásában több Arany-vers Saissy-féle fordításával; Szász Charles [Károly]: *Jean Arany*¹⁶ című tanulmánya említésével – többek között. Kont munkáját Baranyai Zoltán, majd Henri Toulouze és Hanus Erzsébet fejlesztette tovább – ezt a második bibliográfiát 2002-ben vehette kezébe az olvasó.¹⁷ Hogy mi jelentett gondot a magyar kultúra franciaországi befogadásában (noha Auguste de Gérando, majd főleg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Párizsban vagy a közeli településeken tevékenykedő magyar emigránsai fáradhatatlanul igyekeztek a közvélemény, a művelt világ hungarofiliáját kialakítani, elevenen tartani), azt véleményem szerint a strasbourgi kutató tanár, Henri Tronchon érzékenyen elemezte a 20 század elején.¹⁸ Értékes kiindulópont a szegedi egyetemi könyvtár tematikus gyűjteménye, az interneten is hozzáférhető adattára is.¹⁹

¹⁴ *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire sommaire des documents manuscrits* par I. KONT, Paris 1913. (Travaux de la Conférence d’Études hongroises à la Sorbonne.)

¹⁵ Amédé SAISSY, *Poèmes hongrois. Trad. en vers de dix poèmes d’Arany, Petőfi, Gyulai, Szász, Greguss et Zichy*, Egyetemes Philologiai Közlöny, II. kötet, ill. Saissy egy Arany ballada-fordítása: Literarische Berichte aus Ungarn, II. f., (1878).

¹⁶ Revue Internationale 4(1884), 145–159.

¹⁷ *Bibliographie de la Hongrie en langue française* par Henri TOULOUZE et Erzsébet HANUS. Institut Hongrois – Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris–Budapest–Szeged 2002, I k. (Documenta Hungarorum in Gallia)

¹⁸ Henri TRONCHON, *Les Débuts de la littérature hongroise en France*, Paris, É. Champion, 1925. 8. 57. A Revue des études hongroises et finno-ougriennes 1925/3–4 már közöl tőle egy tanulmányt a magyar irodalom recepciója kezdeteiről Franciaországban, ezt tanulmánygyűjteményébe is felveszi: „Études (France, Allemagne, Italie, Hongrie, Pays baltiques)”, a VI. fejezet. Változatlan új kiadása: Slatkine Genève: Slatkine [Paris]: [diffusion H. Champion], 1980. A kérdés problematikusságát Jean-Luc Moreau párizsi költő, nyelvész, irodalomtörténész, a magyar irodalom eredményes közvetítője (például Radnóti, Petőfi, Hubay Miklós, Bánffy Miklós fordítója) is jelzi; Szávai Jánosnak a magyar irodalomról a franciáknak szóló könyvét értékelve különös érzékenységgel foglalja össze, miért nem lényegtelen, hogyan viszonyulnak saját szerzőikhez a honi olvasók (ezt mint a műfordítás lényeges lélektani-olvasásszociológiai tényezőjét határozza meg); és arra is rámutat, hogy a költészet iránti lelkesedés nem azonos minden kultúrában: „[Szávai János] csak a lényegeset mondva, előadja életpályájukat, jellemzi művészetüket, leírja főbb műveiket. A külföldi olvasó számára – akinek többnyire nem nyilvánvaló az az érzelmi háttér, amely a magyarok befogadását egyes esetekben meghatározza – rendkívül hasznosan hangsúlyozza azt, milyen helyet foglal el egyikük vagy másikuk honfitársai nemzeti tudatában, megmutatja azt a szinte mitikus dimenziót, amely például Petőfi vagy Ady műveit körülveszi. Ugyancsak jogosan hívja fel a figyelmet a költők számbeli fölényére a magyar irodalomban és nem siklik el a tény fölött, hogy a költészetnek ez a százados túlsúlya a prózával szemben nem elhanyagolható akadálya annak, hogy a magyar irodalom nemzetközi visszhangra leljen.” Jean-Luc MOREAU, *A magyar irodalomról – franciáknak. János Szávai: Introduction à la littérature hongroise*, Irodalomtörténet 22.72(1991)/2, 434., 433–436.

¹⁹ A magyar irodalom francia recepciójára vonatkozó tematikus bibliográfia: J / LITTERATURE elérhetősége: <http://www.bibl.u-szeged.hu/henri/litter1.html>.

Konkrétan Aranynak a francia irodalommal való kapcsolata természetét magyarul Kasza Györgyinek a Pécsi Tudományegyetem francia intézetében készült és 1941-ben kiadott dolgozata vizsgálja – itt hangsúlyt kap a *Revue des Deux Mondes*,²⁰ mint amelyből Arany a korabeli francia irodalmat illető ismereteit meríti rendszeresen; és minthogy Mazade és Pontmartin voltak ekkor a folyóirat kritikusi – mondhatni, az ő értékrendjük is befolyásolta Aranyt a francia irodalomról alkotott képét. Szintén Kasza Györgyi állapítja meg, hogy a francia kritikusok közül Gustave Planche műveit ismerte Arany behatóbban.

Merre is tartott a francia irodalom, amikor Arany beavatta magát? Egy biztos: sokféleség és az időszaki sajtó által is fenntartott, a magyarországihoz képest folyamatosabb vitaközegben létező nyilvánosságkeresés jellemezte. Egymásnak szöges ellentétéként felfogható poétikák jellemezték, és a metropolissá váló Párizs kulturális komplexitása figyelhető meg benne.

A Szépirodalmi Figyelő Külirodalom rovatában hosszabb írás jelenik meg, a kritikai kiadás szerint Arany János fordításában: egy, a korabeli francia költészet bemutatására vállalkozó, rendkívül kritikus hangvételű munkáról van szó: *A francia költészet 1861-ben* című írás²¹ argumentuma a korszak, ezen belül különösen a francia költészet „nem igen örvendetes jellemzése”, a forrás pedig Armand Augustin Joseph Marie Ferrard, comte de Pontmartin (1811–1890) írása a *Revue des Deux Mondes*-ban.²² Armand de Pontmartin monarchia-párti kritikus volt, fáradhatatlanul támadta a társadalombíráló szerzőket (például Balzacot).²³

Aranyt érdekelte a franciák irodalma. Kritikusai megszólalásaiból nyilvánvaló, hogy maga a színvonalas szépirodalom érdekelte, „határok nélkül”. Lapjaiban a külföldi irodalmak közül a leggyakrabban a franciaországi válik valamilyen formában hírré. A későbbiekben a francia irodalmi nyilvánosságban egyre tekintélyesebb Thalès Bernard és akinek Arany-ismereteit köszönheti: Kertbeny Károly keresik vele a kapcsolatot. Arany János máshová fordul, Béranger-t²⁴ siratja.

A kedvenc francia szerző: Béranger ?

Amikor Arany a *Szépirodalmi Figyelőben* Béranger dalainak kétnyelvű, francia–magyar kiadását ismerteti (1860), a fordítási feladat nehézségét magyarázza; nem titkolja, hogy a szerzőt kivételesen sokra értékeli – versnyelve könnyedségét, annak zenei elemeit mindeneke-lőtt. Hiányolja a Béranger-vers hangzásértékeinek közvetítését.²⁵ Kasza Györgyi Pécsset

²⁰ A folyóirat címének írásmódját a francia kiadványok sem jegyzik egységesen (*Revue des Deux mondes/Revue des deux Mondes, revue des deux mondes*). A folyóiraton a kezdettől (1829) kapitálissal szerepel a teljes cím.

²¹ *A francia költészet 1861-ben*, Szépirodalmi Figyelő I/II., 50. sz., 791–793; 51. sz., 805–808; 52. sz., 822–824; II/I., 1. sz., 7–9.; 2. sz., 23–25.

²² Internetes elérés:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k86970q/f703.item.r=po%C3%A9sie%20francaise%20en%201861.zoom>

²³ Vö. AJM I., 60–61.

²⁴ Pierre-Jean de BÉRANGER (1780–1857) liberális-hazafias dalok, szatirikus versek szerzője. Arany verssel adózott emlékének.

²⁵ „... megszoktuk a chansonokat egy-egy nem ismert, de lelkünkben zengő melódiára olvasni”, „Béranger fordítása nehéz: fordítók sem adhatják vissza az eredetinek rythmusát, könnyedségét, finomságát, de látszik e füzetből is, hogy a lehetőségig iparkodtak megoldani nagy feladatukat.” *Béranger da-*

1941-ben közreadott tanulmányában (*Arany János és a francia irodalom*) egyenesen Béranger-t nevezi meg mint Arany francia írói példaképét. A nép körében élő szóbeli költészet hiteles forrása az egységesnek elképzelt nemzeti irodalomnak – ezt a gondolatot kereste és vélte azonosítani Arany Béranger munkásságában is. Nem mellékes, hogy Béranger-kötetét Arany Petőfitől kapta ajándékba.

Kasza Györgyi munkáját némileg bírálja Nagy Péter, amikor Arany tudatos, a magyar Molière-ismeretet szolgáló tevékenységére irányítja a figyelmet; jogosan állapítja meg, hogy Molière munkáinak hosszára nyúlt, de eredményes fordításprojektuma (1863–1883) az ő kezdeményezésének köszönhető.²⁶ A költő otthon volt a nagy francia nevetető szövegvilágában, és az is igaz, hogy Arany János szatirikusságának nem akadt még francia fordítója – de a Molière-eszményítés gondolata Aranyra vonatkoztatva bizonyára túlzás.

Olvashatott-e Arany a magyar költészetről a francia sajtóban? A század első felében a francia irodalomban is újdonságként ható naiv-költészeti tájékozódás a „magyar” művészet jegyeit is hajlamos volt leginkább az idealizált *néplélek-termesztet* koherenciában keresni. Petőfit egy ilyen képzett letéteményesének teszi meg aztán 1858-ban a Bulletin de l'Union des poètes kritikusa – miközben Thalès Bernard műveit értelmezi. A népek költészete iránt előbb („a sosem élt”) Osszián, majd Herder hatására érdeklődő, s főként az északi népek költészetét és a jelesebb szerzőik munkáit vizsgáló, fordító Thalès Bernard itt mint Chateaubriand és Lamartine méltó követője jelenik meg, és annyival többet tud(hat) náluknál, hogy időközben a 15000 verssornyi *Kalevala* és a prózába tördelt *Edda*-dalgyűjtemény a kétféle kultúra jelenlétére hívta fel a tudós világ figyelmét; a kritika szerzője Petőfi és Burns nevével jelzi a helyi népiesség művészi megjelenítését, Thalès Bernard-éval pedig az ennél magasabb vagy általánosabb, „egyetemes” szintet.²⁷

A kedvenc: Victor Hugo?

A közönség számára az akadémia tagjai szerint is ismertté kell tenni a külföld szerzőit; hogy Arany János a szerzője két Victor Hugóról szóló írásnak a Koszorúban, Trencsény Károly közleménye óta tudjuk.²⁸ Az *Hugo Victor és Chateaubriand* című cikk részben egy Hugo-írás fordítása, részben annak kiegészítése a magyar olvasóközönség számára.²⁹ Az írások címadása is Aranytól származik.

lai. Magyarítják (miért nem fordítják?) Szász Károly, Illésy György és mások. Első füzet. Debrecen Csátky Lajos és társa bizománya, 1860 = ARANY János *Összes Művei* XI., szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek 2. 1860–1882*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 81. (A továbbiakban: *AJÖM* XI.)

²⁶ NAGY Péter, *A francia klasszikus dráma a magyar klasszicizmus korában. – Részlet egy nagyobb tanulmányból*, Irodalomtörténeti Közlemények 1943/2, 123–131, itt: 124.

²⁷ Thalès Bernard, Bulletin de l'Union des Poètes 1585. sz., 49–50. és 81–82.

²⁸ TRENCSENY Károly, *Arany János lappangó írásai*, Irodalomtörténeti Közlemények 1930, 257. Vö. KASZA, i. m. 30.

²⁹ Az új Arany széljegyzetes kötetben követhető, hogyan lesz Hugo francia nyelvű önéletrajzából (1863) még ugyanazon évben német nyelvű önéletrajz, majd német nyelvű folyóirat-közlemény (az Arany János által rendszeresen olvasott Europa című lapban), hogyan válik ez két magyar nyelvű cikké Arany Koszorújában. *AJM* I., 347–353.

Tény, hogy (a Koszorú szerkesztője névtelenségébe burkolózva) Arany megütközik, amikor valamelyik levelezője kétségbe vonja, hogy a legjelentősebb (és ezért a döntéshozó magyar irodalmi intézmények – értsd az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság – által fordításra javasolt) külföldi szerzők: Molière, Victor Hugo, George Sand – a franciák közül –, az angolok sorából pedig Eliot és Thackeray.³⁰

A Koszorú, Arany folyóirata jelentős teret szentelt az új francia irodalom ismertetésének. Kasza Györgyi Arany kéziratosságybejegyzéseit vizsgálva figyel fel Hugo *Byron*-versére (Petőfi kötetébe jegyzi be Arany a vers néhány szakaszát).³¹ Az irodalomtörténész csak sugallja, hogy a hasonló helyzet identitás-komparációra ad lehetőséget: Arany János Byronja Petőfi.

Victor Hugo – műveltsége, elbeszéléseinek epikus áradása, verseinek sokfélesége, életének nem egy mozzanata, nagy munkabírása, sőt politikai krédója okán – sok rokon vonást mutat Arannal, de nem állítható, hogy Arany János egyetlen vagy legfőbb költői mestere lett volna.

Recepció a költő életében

„Johann Arany existe et produit” – olvasható a *L' Athenaeum Français* című hetilapban (vö.: Arany János megvan és alkot).³² Arany János művei a francia közönség elé főként a 19. század második felében, illetőleg a következő század elején kerültek.

Kezddhetjük azzal is, hogy a költészetnek, noha a nyelv és a mentalitás újszerű törekvéseinek tagadhatatlanul népszerű közege volt, a 19. századi Franciaországban az irodalmi műfajok egészét tekintve kisebb volt a súlya, mint Magyarországon, ahol sokáig a politikai közlemények funkciója is az irodalmi művekre, drámákra, versekre hárult. A kor Franciaországában műkritika és esszé, prózai műfajok és illusztrált lapok vonzották az olvasókat és a gyarmatokkal való intenzív kapcsolat, az iparvárosok vonzóereje, a metropolisszá váló Párizs nemcsak saját témákat szolgáltatott az irodalom világának, hanem saját szokásokat, nyelvezetet, tempót is.

Az ország és kiemelkedő személyiségei felől is megközelíthetjük a kérdést, és akkor a Magyarországot (vagy az Osztrák–Magyar Monarchiát) illető értékelő vagy kritikus magatartás az ország alkotóinak megítélését is természetesen befolyásolja. Másrészt, ha az alkotó saját műve és írói magatartása felől vizsgálódunk, akkor vagy az életrajzban, vagy az írói teljesítményben kell a kritikus vagy a „közfigyelmet” megragadó mozzanatoknak lenniük.

Antológiák darabjai között...

Arany Jánost mint magyar kultúra jellemző szereplőjét állítja be a legtöbb értelmező, a magyar történelem és a népnyelv művészi felfedezőjét-közvetítőjét láttatják benne. Az elszórt utalások, szűkszavú nekrológok mellett több-kevesebb magyarázattal ellátott versantológiák közvetítették a francia nyelven olvasó közönség felé Arany János költészetét.

³⁰ Koszorú II/1, 1864/7. és ARANY János *Összes Művei* XII., szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek* 3. *Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 132.

³¹ KASZA 1941, 28.

³² *L' Athenaeum Français* 1855. I. 6. 489.

Paul Durivage (Hiador, Jámbor Pál) *Poésies hongroises* címmel már közölt antológiát 1856-ban Párizsban.³³ Van azonban Thalès Bernard személyében korábbi, és született francia népszerűsítője a magyar költészetnek a francia nyelvterületen.

A következő évben publikálja Thalès Bernard *Poésies nouvelles* című antológiáját³⁴ (C. Vanier, Rigaud, 1857), benne magyar vonatkozású költeményekkel: Bernard ódákat intéz *A magyarokhoz*, Vörösmartyhoz, Petőfihez, Majtényi Flórához. E sorban az *Au poète hongrois J. Arany* harminc szakaszos költemény, záró strófája felelet Arany *Letészem a lantot* versmondatára:

„Hát járd utad, Arany...! Hági föl Kálváriadra!
De lantodat soha – soha félre ne tedd!
Mert az ember bolyong, egyre istenre vágyva:
és csak a dalnok az, ki Hozzá elvezet...”³⁵

Henri-Frédéric Amiel egyetemi retorika- és esztétikatanár genfi pályaszakaszra előtt Lausanne-ban tanított, a magyar kultúráról is tartott előadásokat. Antológiáját, amelynek tételiesen megfogalmazott célja formahű francia versek létrehozása volt, 1876-ban adta közre Svájcban a kedvére összeválogatott szerzők műveiből: *Les étrangers. Poésies traduites de diverses littératures* par H. Frédéric Amiel, Paris-Neuchatel-Genève. A kiadványt Edmond Scherernernek ajánlja, az ajánlólevél 1875. november 15-én kelt. Chamisso, Goethe, Heine, Hölderlin, Schiller, Uhland, Mœrike mellett helyet kaptak kötetében olasz, angol, portugál, magyar szerzők is (Leopardi, Byron, Camoens, Walter Scott, Petőfi, Arany).³⁶ Az I., a *Rythmes connus* kötetrészen olvasható „Du hongrois. Arany” (értsd: Magyarból. Arany) megjelöléssel *La Reine Élise. A vers a Mátyás anyja* fordítása – anapesztusokban. Kimondottan friss, eleven franciaságú vers, ma is hatásos! Ez a XXI. számú vers a sorban.³⁷ A jegyzetekben Amiel történeti magyarázatokat fűz a vershez. Nem ragaszkodik az eredeti vers daktilikus ritmusához.

Szigethy Vilma 1929-ben Szegeden megjelent, a fordító H. F. Amiel irodalmi Európa-központúságát és Magyarországgal való kapcsolatát vizsgáló tanulmányában sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy a svájci tanár az annyira gazdag életműből csak egyetlen darabot fordított le franciára, noha egyetemi kurzusában a magyarság történetével és szokásaival több ízben foglalkozott, és Petőfitől kéttucatnyi verset is átültetett francia nyelvre. Igaz, fordításait a

³³ Paul DURIVAGE, *Poésies hongroises*, De Soye et Bouchet imprimeurs Place du Panthéon, 1856.

³⁴ Thalès BERNARD: *Poésies nouvelles* Paris, C. Vanier, Rigaud, 1857. A 3. számozatlan lapon: *A la Mémoire du poète hongrois Alexandre Pétoefi*, tué en combattant les Russes le 31 juillet 1849. – Magyar vonatkozású költemények is vannak benne: 36. 1.: *Au poète hongrois M. Vörösmarty*; 149–154. 11.: *Au poète hongrois J. Arany*; 181–182. 11.: *Aux Magyars*; 196–199.: *Au poète hongrois Alexandre Pétoefi*; 244–245.: *À Mlle Flora Majtheny*.

³⁵ Thalès BERNARD, *Poésies nouvelles*, 1857, 149–154. A vers magyar fordításából idéz BAJOMI LÁZÁR Endre, *Franciaia tükör*, Válogatás a 19. század magyar vonatkozású irodalmából, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987, 191. (A verseket LOTHÁR László fordította.)

³⁶ Internetes elérés: <http://www.amiel.org/vie/notices%20biographiques/gagne01.html>

³⁷ Hogy érzékeltessük az antológia színességét: breton népdal, Leopardi, Uhland, Tegnèr (svédből), Walter Scott, Uhland, Mörrike, Schiller, Bürger, Chamisso, Lessing (a *Bölcs Náthánból*), Camoens, Celanói Tamás után a *Rythmes nouveaux* (Új ritmusok) kötetrészen Petőfitől olvasható a *Fiam születésére* francia változata: *A mon nouveaux-né*, egyebek mellett Hölderlin- és Goethe-versek szomszédságában.

párizsi (hivatalos) kritika szigorúan megbírálta.³⁸ Szigethy Vilma azonosítja Amielnek az egyetlen Arany-fordítása forrását: ez pedig a Genfben 1861-ben megjelent, német nyelvű Arany-kötetben található *Die Mutter des Königs Mathias Korvin*, Kertbeny munkája. Az irodalomtörténész a metrum tiszteletben tartását értékeli a francia versben, de megjegyzi – és ez szolgált argumentumul a forrásazonosításban – hogy Amiel a Kertbeny-szövegnek a kifejezéseit és fordulatait pontatlanságaikkal együtt veszi át.³⁹ Ez a vers egyébként a jelzett német (közvetítő) forráskötet nyitódarabja.

Karl Maria Kertbeny több antológiát is létrehozott, amelyekben magyar szerzőktől közölt verseket, köztük Aranytól is, sőt terjedelmesebb Arany műveket is lefordított, nem törődött a költő tiltakozásával. A ma főleg bibliográfusként ismert Kertbeny siet közreadni munkái jegyzékét is: *Uebersicht der literarischen Thätigkeit K. M. Kertbeny's*.⁴⁰

Franciára fordított magyar versekből a szerzők népszerűsítésének céljával is készült Arany-verset tartalmazó antológia. Ilyen a Melchior de Polignac szerkesztésében megjelent *Poètes hongrois, poésies magyares...*⁴¹ 1896-ból. Az előszó szerint Justh Zsigmond kérésére készült az antológia, a válogató Melchior de Polignac, az előszó (*Préface*) Francois Coppée, a korban népszerű francia költő munkája.⁴² Petőfivel, Arannyal, Tompa Mihállyal kezdődik az antológia rész, utánuk rendkívül népes költőtábor következik Gyulay Páltól Czöbel Minkáig, Szabolcska Mihályig, Heltai Jenőig, Vajda Jánosig. Hogy pontosan mi volt a szerepe a kiadásban Malonyai Dezsőnek, kérdés (tény, hogy 1893-tól Párizsban élt, Munkácsy Mihály környezetében, az előszóban köszönetet mondanak neki hatékony segítségéért). Az antológia jelentős számú Arany-költeményt közöl, csakhogy a többnyire pontos címfordítások, látszólag egybevágó strófikus tagolású szövegek a legelidegenítőbb nyersfordításokat fedik. Semmiféle törekvés nem észlelhető a poétikai megfeleltetésre forrásmű és fordításmű között – az

³⁸ Henri-Frédéric Amiel (1821–1881) svájci protestáns család árvájából németországi tanulmányok után (ahol Berlinben Schellingtől esztétikát, Friedrich Eduard Benikétől lélektant tanult) lett a francia irodalom tanára (az *Étrangères* akár ennek a korszaknak az olvasónaplója-tankönyve is lehet), 1849-ben a genfi egyetem katedrójára hívták meg, ott esztétikát majd 1854-től retorikát tanított. Halála után felfedezett és mára részben közreadott terjedelmes naplói a kritikai gondolkodás és az önvizsgálat példái.

³⁹ Vilma SZIGETHY H. F., *Amiel traducteur. Son européanisme littéraire. Ses relations avec la Hongrie*, Szeged, 1929, 41. (Études françaises publiées par l'institut français de L'Université de Szeged. nr. 2.)

⁴⁰ Kertbeny Genfben 1860-ban megjelent könyve: *Gedichte von Johann Arany*, Versuch einer Musterübersetzung, Nach dem Ungrischen von K. M. KERTBENY. Ajánlás: „Dem großen Meister Wilhelm von Kaulbach, dem Dichter der »Hunnenschlacht« in inniger Vererhrung, und als zeichen dankbarer Erinnerung.” Itt közöljük a Kertbeny által saját jegyzékében közreadott, Arany János munkásságát is érintő, 1860-ban már hozzáférhető műveit: *Erzählende Dichtungen von Johann Arany*, Aus dem Ungrischen 2 Bände: I. Toldi II. *Die Belagerung von Murány* (Alfred Meissner und Theodor Fontane gewidmet), Leipzig, 1851.; *Nationallieder der Magyaren*, 1852.; *Album hundert ungrischer Dichter*, Dresden, 1854.; *Arany*, Athenaeum Français, Paris, 1855. jan. 26.; *Sur la poésie hongroise*, Athenaeum Français, Paris, 1855. nov. 3.; *Nemzeti dalkönyvecske*, Pest, Lampel, 1856.; *A magyar költészet Franciaországban*, Budapesti vischang [!], 1856/3, jan. 17.; *La Hongrie, son développement intellectuel et politique, notice sur le comte Széchenyi*, par KERTBENY, traduite par Gustave REVILLIOD, Genève, 1860.

⁴¹ *Poètes hongrois, poésies magyares...* recueillies par Melchior DE POLIGNAC et précédées d'une Notice sur la poésie hongroise, P. Ollendorff, 1896.

⁴² Nyomtatási helye: Évreux, imprimerie de Charles Herissky. Interneten: <https://archive.org/stream/poesiesmagyares00coppgoog/poesiesmagyares00coppgoog.djvu.txt>

Aranynál oly lényeges formai jelentés, az idomteliesség oda, a versek ritmusának, hangulati beállításának, képstruktúrájának nyomát sem fedezhetjük fel a kötet Arany János nevéhez rendelt „versei” közt.⁴³

A bevezetőben François Coppée a következőképpen ajánlja Arany írásait:

„Ha őt (Petőfi) az indulatok irányítják, Arany nyugodt, komoly, gondolkodó alkat. A másik diadalokat fog aratni, ő pedig képes lesz megőrizni ezeket. Nem kedveli a csaták zaját, az otthon békességében érzi jól magát. Képes a lelkekben a természet szeretetét felkelteni és eltölteni ugyanakkor belenyugvással, szelídséggel. Toldi című trilógiája eposz a népről. Művészi módon használja benne a népi nyelvet és olyannak festi le a magyar parasztot, amilyen. A legteljesebb példáját adja a józanságnak, amely egyik jellemzője és csodálatosan ki tudja fejezni sorsszerű közömbösségét, amelyet tevékenység-igénye helyesbít: e két tényező együttese adja ama csodálatos egyensúlyt, amely küzdelmei és megpróbáltatásai idején megtartották.”⁴⁴

Szükségesnek látszik elidőzni a francia verseskötet létrehozóinak személyénél. François Coppée a bevezetőben magyarországi utazására utal, amely ugyan szerinte csupa ünneplésből állt, mégis inspiráló volt számára a magyarság megismerésében: „Varázslatos emléket őrzök Magyarországról. A francia misszió tagja voltam, amelyet felejtethetetlen fogadtatásban részesítettek.”⁴⁵ Paul Ollendorff (1851–1920) Justh Zsigmond franciára fordított regényének is kiadója 1892-ben.⁴⁶ Lengyelországi származású család sarja, idegennyelv-tanulási módszer-tankönyvek és drámai művek forgalmazásával kezdte könyves pályáját. Kora angol költőiből is publikált egy antológiára valót (*Poètes modernes de l'Angleterre* címmel 1885-ben), ekkoriban – többek között szépen illusztrált kiadványai miatt is – már neves kiadónak számított, központban, a Richelieu utcában volt a könyvesboltja, és könyvkiadói társulást vezetett. Justh Zsigmond – naplója tanúsága szerint – ismerte mind Coppée-t, mind Melchior de Polignac-ot (1891. január 29-én Czöbel Minkának Algírból küldött levelet, amelyben például Coppée-t

⁴³ A következő című verseket vagy inkább gyenge tartalmi „fordításokat” hozza a kötet (zárójelben közöljük az Arany János-vers címét, ez a francia kötetben nem jelenik meg): *J'ai déposé mon luth (Letéstem a lantot)*; *L'intérieur familial (Családi kör)*; *Différence (Különbség)*; *Le Papillon (A lepke)*; *Trente ans après (Harminc év múlva)*; *Confrontations devant un cadavre ([Iszó szerinti jelentése: Szembesülés egy holttest előtt] – Tetemre hívás)*; *Jusqu'à la fin (Mindvégig)*; *Ne me regarde pas (Oh! ne nézz rám...)*; *Mme Agnes. Ballade (Ágnes asszony. Ballada)*; *En automne (Ősszel)*; *Désirs (Vágy)*; *A mon enfant (Fiamnak)*; *Tristesse muette (Néma bú)*; *Consolation (A vigasztaló)*; *Sur la pente (A lejtőn)*; *Dans le jardin (Kertben)*; *Chanson populaire (Népdalok – 1 [Sírva jön a magyar nóta világra...])*.

⁴⁴ „Autant il est violent, autant Arany est calme, grave, philosophe. L'autre fera des conquêtes, lui saura les conserver en les fortifiant contre les dangers à venir. (...) Il n'aime pas le fracas des luttes, mais se plaît dans la douceur paisible du foyer. Il sait éveiller dans les âmes l'amour de la nature en même temps qu'il y fait entrer la résignation et la douceur. Sa trilogie sur »Toldi« est l'épopée du peuple. Il y emploie en artiste le langage populaire et peint le paysan hongrois tel qu'il est. Enfin, il donne le plus complet exemple de cette philosophie du sens commun qui est une de ses caractéristiques, il sait exprimer à merveille son indifférence fataliste corrigée par le besoin d'activité et dont la réunion produit ce merveilleux équilibre qui pendant des siècles l'a soutenu au milieu de ses luttes et de ses bouleversements.” *Poètes hongrois... Bevezető, XXI*.

⁴⁵ „J'ai gardé de la Hongrie un souvenir féerique. C'est en 1885 que j'y allai. Je faisais partie de la mission française, qui y recut un accueil inoubliable. GAUTIER, *i. m.*, uo. Ide kívánczik egy újságközlemény is: A Petőfi-szobor avatásán a francia vendégek három-három medált kaptak: Petőfi, Arany, Jókai, 1885. aug. 11. A cikk 19-én jelent meg a Gil Blas című lapban: 1885. 08. 19. (N 2101, A7)

⁴⁶ JUSTH, *Le Livre de la pousa*, traduit du hongrois par Guillaume Vautier, Paris, P. Ollendorff, 1892.

mint közeli ismerősét említi.⁴⁷) Malonyainál Justh Zsigmond valóban korábban, 1882-ben kezdett ismerkedni Párizssal, és otthonos volt a párizsi művészletben, érdekelte, mit hogyan beszélnek művészkörökben. Ő maga is fordított.

Az antológia jelentőségét megadhatta volna a megnevezett és szövegek által bemutatott magyar szerzők nagy száma is. A szándék (magyar költők bemutatása) jöhetett Justh-tól (a szóban forgó antológia a Justh halálát követő évben jelent meg), erre utal a bevezető szövege, a kötet egésze azonban példátlan a magyar fordítástörténetben, az irodalmi hagyományok felől leginkább provokációnak fogható fel (nem annak fogták fel).

A fenténél sokkal színvonalasabb, bár csak két szerző műveinek fordítását hozza, F.-E. Gauthier *Arany-Petœfi. Traduction en vers* című, 1898-ban Párizsban szintén Paul Ollendorff-nál kiadott kötete. Ekkoriban ez a Gauthier az akadémia tisztségviselője, Franciaország budapesti konzul-helyettese (vice-consul) volt, ezt a kiadványban a sajtó alá rendező neve alatt francia szokás szerint fel is tünteti a kiadó. A kötet a *Les grand poètes hongrois* sorozat darabja. Az ötletgazda szentpétervári tartózkodása idején döntötte el, hogy honfitársait megismerteti Puskin költészetével,⁴⁸ állítása szerint az a kötet sikeres volt a francia olvasók körében. 1897. december 12-én keltezett előszavát egy részben saját karrierjéhez kapcsolható magyarázat vezeti be. Mint egy, a hivatalával járó szakmai kihívást beszéli el, hogy budapesti tartózkodásakor Arany és Petőfi verseit óhajtotta Puskinéihoz hasonlóan a francia olvasók figyelmébe ajánlani; minthogy azonban ehhez nyelvtudása nem volt elegendő, hathatós segítségre szorult, és ezt meg is kapta ebben a vállalkozásában André Tinayre-től, aki a konzulátus titkárságán dolgozott akkoriban mint tanuló. Ő fordította le „szó szerint” (nevezzük nyersfordításnak) a Gauthier szavaival élve csodálatos és népszerű mesét, a *János vitézt*, illetőleg a *Toldit*. Ez utóbbi megjelenésétől – teszi hozzá Gautier – számítható Arany írói elismerése. A kötetben a sorrend meglepő: az „Arany-rész” (a *Toldi* teljes I. része) megelőzi a Petőfi-verseket. Gautier továbbá bevezető szövegében kilátásba helyezi a *Toldi szerelme* és a *Toldi estéje* („La mort de Toldi”) lefordítását is. Ez az ígélet értékű kijelentés (és magának a *Toldi*-nak a közlése) korrekcióként fogható fel az után, hogy jó néhány évvel korábban a *Revue des Deux Mondes* egy, a magyar költészetet summázó szöveg Arany értékelésében a *Toldit* mint idejétmúlt történetet, főhősét pedig mint nem egészen jól megformált alakot nevesítette Saint-René Taillandier (1817–1879).⁴⁹ 1895-ben egyébként C. de Harlez Louvain nyomdajelöléssel közöl magyar költészeti antológiát, benne néhány részlettel a *Toldi*ból.⁵⁰

Gautier kétszerzős antológiájának célja a franciára fordított magyar művek közreadása volt, a szerzőkre vonatkozó információk mennyisége itt minimálisra csökkent. Arany születési adataitól a Múzeumkertben felállított szobrára vonatkozó tényközlésig tart a szűkszavú szerzőismertetés, amelyben az *Arany Jánoshoz* című Petőfi-vers *in extenso* helyet kap – szintén Gauthier fordításában. (Szerencsésebb lenne a továbbiakban ezt mint Gauthier–Tinayre fordítást nyilvántartani.) A vers versként hat, sikerült fordítás. A *Toldi*-trilógia Gautier által

⁴⁷ „Coppée nagyon jó volt velem e napok alatt. A poétát itt találtam nagy örömmre, egyike a rokon-szenvesebb francia âme artiste-oknak.”

⁴⁸ Vö. *Poésies et Nouvelles de Pouchkine*, traduites par F. E. GAUTHIER, 1888.

⁴⁹ *Revue des Deux Mondes* 1860. szept. 1., 358. Vö. még SZABÓ Aladár, *Saint-René Taillandier*, Pécs, 1938., ill. KASZA Györgyi 1941, 60.

⁵⁰ C. HARLEZ, *Poésies hongroises, traduites avec un aperçu historique*, Louvain, 1895. (Greguss, Vörösmarty, Berzsenyi, népdalok és a *Toldi* részletei.)

adott sommás értékelése az irodalom ideologikus tartalmait, itt a nemzetközösségi elv jelenlétét deklarálja: „A magyar irodalom méltán büszke e három műre, melyek formája, karaktere és naiv tónusa lényegileg nemzeti.”⁵¹

A személyneveket a közreadó nem jelöli következetesen, magyar és francia névváltozatokat cserélget: Nicolas Toldi, Miklos, palatin Lacfi (!), l'épouse de Loerincz névalakokat használ.⁵² A hangzó költészet jegyében a neveknek is inkább a magyaros hangzására figyel: Lærincz. Tagadhatatlan azonban, hogy Gautier jelentőséget tulajdonít a vershangzásnak, és noha korában ez már ritka, a forrásszöveg hangzásvilágát részesíti előnyben a célnyelv verselési tradíciójával ellentétben. Bár túl nagy ellentét nincs, a Sándor-vers még a 19. században használható, maga Hugo is kedvelte a megnyújtott verssorokat. A fordító menüett-ritmusban adja a *Toldi* felező tizenketteseit, párrímeket, sőt hímrím-nőrirím párokat használ.

A Gautier által közreadott *Toldi*-szöveg tehát korrekt fordítás, bár a korabeli francia költészetnek inkább az akadémikus vonalához volna sorolható.⁵³

Figyeli saját művei fogadtatását?

Kertbeny Károly szerint tolaakodó figyelmét Arany mint szerző nem fogadja el, nem reagál, vagy inkább kritikusan reagál Kertbeny fordítás-antológiáira.

A Szépirodalmi Figyelőben aláírás nélkül (véltetően Arany János tollából) rövid írás jelenik meg Thalès Bernard-ról – Thalès Bernard *Melodies pastorales* III. lenyomatát áttekintve gunyoros hangon azonosítja az eredetinek nevezett versek sorában Petőfi több költeményét, némi humorral, de kiejti a plágium szót és a szerzői névhez való jogra utal – az írói tisztesség hiányát sugallja.⁵⁴ Ekkorra Thalès Bernard-nak már több kötete megjelent, különböző nyelvekből fordított, és népdalokat is közlő gyűjteményeket adott ki. Aranyinak igaza volt, a szerzői névhez való jog számára kodifikálandó elvadás volt.

1891-ben publikálja magyarságismereti munkáját Raoul Challard. Az irodalom alakulástörténetét vizsgálva a 19. század második felében egy triász: Petőfi, Arany, Madách munkásságát tartja leginkább említésre méltónak. Mindhármuk tevékenységét bemutatja röviden. Aranyról megállapítja, hogy szegény szülők gyermeke volt s viszonylag későn, egy véletlen (a megnyert irodalmi pályázat révén) lett ismertté. „Arany a excellé dans la ballade” – munkásságában a balladákat értékeli legtöbbször.⁵⁵

⁵¹ „La literature hongroise est justement fiere de ces trois ouvrages dont la forme, le caractère et le ton naïf sont essentiellement nationaux.” GAUTHIER, *i. m.*, 10.

⁵² Fordítói lábjegyzet: Laurent p. 22. A helynevek írásában durva nyomdahibák fordulnak elő a kötetben: Szalontából az életrajzi mozzanatnál Szaonta, a rövid Petőfi-életrajzban pedig Félegyházából Pelegyhaza lesz.

⁵³ KONT Ignác ismerteti a kötetet a francia sajtóban: I. KONT, *Revue Critique* 1898, 34–35.; Concordia, dec. 1898.

⁵⁴ „Mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagyvilágba; de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget.” ARANY János, *Thales Bernard = AJÖM* XI. 40–41.

⁵⁵ Cazelles Arany balladakorpuszáról értekezve megállapítja, hogy lehet a műfajt vizsgálni, de maga a költő nem kívánta versei külön egységeként kezelni a balladákat.

Milyen volt a francia nyelvű költészet Arany munkássága idején?

Hogy Arany János műveinek fordítását a kor francia lírai vagy narratív költészeti sodrához mérhessük, vagy a róla szóló elemzéseket jobban értsük, érzékelnünk kell a korabeli francia irodalom és kritika irányzatait.

1874-ben M. D. *Histoire du romantisme* címmel adja ki Théophile Gautier elméleti munkáit és az időszaki sajtóban megjelent egyes szerzőkre vonatkozó – a szerzőket méltó módon búcsúztató – ihletett pályaképeit.⁵⁶ A közoktatásügyi miniszter kérésére készített összefoglalót a 19. század költészetéről, de nem a kérésnek megfelelő (1830–1848), hanem annál hosszabb periódusra: a *Les progrès de la poésie française depuis 1830.* című tanulmánya mintegy az irodalomtanítás vezérfonalának készült. „A könyv e harmadik része, a költészetéről szóló tanulmány a nevelési miniszter fölkérésére készült, az 1867-es világiállításról szóló beszámolóhoz kapcsolódik, és az 1830-tól 1868-ig tartó periódust fogja át”⁵⁷ – írja. Théophile Gautier az '50-es években a *La Presse*,⁵⁸ az 1860-asokban a *Moniteur Universel*, illetve a *L'illustration*, a *Journal Officiel* munkatársa, az *Othello* és a *Velencei kalmár* fordítója, költő, aki „a próza formájában meggyőzően munkálkodott”.⁵⁹ A francia költészet 19. századi alakulástörténetéről szóló terjedelmes és pártatlan számbavételre törekvő összefoglalóját⁶⁰ kánonjavaslattal zárja, három költőnagyságnak nyújtja a pálmát egyszerre: „Miféle konklúzióval zárhatnók e költészetéről szóló hosszú munkát? Nehéz megállapítani. Mindezen költők közül, akiknek munkáit megvizsgáltuk, ki lesz az, akinek a neve bekerül majd a dicsőség és elismerés mondatába: Lamartine-é, Victor Hugóé, Alfred de Musset-é? Csak az idő a megmondhatója.”⁶¹

Benne van a tudományos narratívumban?

1860-ban *La Poésie hongroise au XIXe siècle* [A magyar költészet a 19. században] címmel Saint-René Taillandier közöl a *Revue des Deux Mondes*-ban tanulmányt, ezt 1863-ban külön is forgalmazzák Párizsban.⁶² Később ismét közread magyar tárgyú értekezést, ezúttal magyar-cesh komparációt: *Tchèques et Magyars. Bohême et Hongrie. XVe siècle-XIXe siècle...* par Saint-

⁵⁶ G. Charpentier et Cie, libraires-éditeurs.

⁵⁷ „Cette troisième partie n'est pas composée d'autre chose que d'une étude sur la Poésie qui fut faite pour le ministère de l'instruction publique et jointe à la collection des rapports sur l'Exposition universelle de 1867. Cette étude part de 1830 et va jusqu'à 1868, quoique, pour les nécessités du moment, les rapports officiels imprimés.”

⁵⁸ A lapigazgató Émile Girardin (1806–1881) volt.

⁵⁹ A *Moniteur* 1863. szeptember 28-i száma online: [https://fr.wikisource.org/wiki/Alfred_de_Vigny_\(Th._Gautier,_1863\)](https://fr.wikisource.org/wiki/Alfred_de_Vigny_(Th._Gautier,_1863))

⁶⁰ Online elérhető: https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Progr%C3%A8s_de_la_po%C3%A9sie_fran%C3%A7aise_depuis_1830

⁶¹ „Quelle conclusion tirer de ce long travail sur la poésie? Nous sommes embarrassé de le dire. Parmi tous ces poètes dont nous avons analysé les œuvres, lequel inscrira son nom dans la phrase glorieuse et consacrée: Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Musset? Le temps seul peut répondre.” Uo.

⁶² Tizenkettedrét kötet, Michel-Lévy frères kiadásában.

René Taillandier.⁶³ René-Gaspard-Ernest Taillandier, írói nevén Saint-René Taillandier heidelbergi és müncheni tanulmányok után Strasbourgban, doktori címe megszerzése után a Montpellier-i egyetemen tanított, innen hívták meg 1868-ban a Sorbonne retorika tanszékére. Államtitkár, a III. Köztársaság idején közoktatásügyi miniszter volt, a francia akadémia 1874-ben választotta soraiba. Munkássága egészét tekintve pedagógusként, történekutatóként, irodalomtörténészként tartják számon. Folyamatosan közölt a *Revue des Deux Mondes*-ban.

A magyar Kont Ignác szabadelőadások keretében mutatta be a Sorbonne hallgatóinak mint a 19. század három legjelentősebbje, Petőfi, Vörösmarty és Arany János munkásságát – franciául.

Az Arany-oeuvre párizsi bemutatása: Kont Ignác

A *Journal des débats politiques et littéraires* (közkeletű elnevezéssel a *Journal de l'Empire*) az 1914-ben az ekkor már csaknem száz éve megjelenő párizsi konzervatív napilap *L'Étranger* rovata könyvszemléi között ismerteti Kont Ignác *Un poète hongrois – Jean Arany 1817–1882* című opusát.

Az írás szerint Kont, akinek közismertek Magyarország irodalmáról szóló szép munkái, a Sorbonne-on Vörösmartyról, Petőfiről, e 19. századi költőkről szóló előadásai után most Arany Jánost mutatja be – életútját, majd kritikái megközzéltetésben lírai verseit, eposzait és verses elbeszéléseit.⁶⁴ A recenzens átveszi Kont vélekedését, amely szerint Arany csak magyar kívánt lenni, a kozmopolitizmus ellensége volt, és éppen nagyfokú eredetiségének következtében problémát jelent Magyarország határain kívül megismertetni; a fordítás révén munkássága népies jellegét is nehéz közvetíteni. Nem könnyű olvasmány még a magyar nyelvet ismerők számára sem. Ezzel magyarázható, hogy oly kevésbé ismerik a költőt Magyarországon kívül. Azt is megjegyzi az ismertetés szerzője, hogy Arany Jánosnak kevés műve hozzáférhető Franciaországban, és az írásait bemutató – egyébként nem nagyszámú értékelés – sem mentes a hibáktól. Az írás azzal zárul, hogy Kont Ignác komoly értekezésének köszönhetően ettől kezdve megbízhatóbb és mélyebb ismeretek állnak rendelkezésre a magyarság lelkét és szellemét megtestesítő költőről.⁶⁵

A legtöbb információt Aranyról és az általa létrehozott irodalmi-irodalomkritikai-fordítási irodalmi oeuvre-ről ekkor kaphatta a francia olvasó. A magyar olvasók által csaknem kizárólag költőként tisztelt Arany János jelentős energiákat fordított szerkesztési és műfordítói feladatokra is. Franciaországi (vagy inkább a franciául olvasó világban kialakult) identitását legalább felerészben a (világirodalmi szerzőkre koncentráló) fordításmunkák elismerése adja akkor is, ha ezek nem a francia nyelvből fordított alkotások. Másrészt a népiesség műköltészeti kiaknázását is értékeli munkásságában. A *Revue des Revues* 1898-ban hírt ad a világirodalom magyar fordítóiról, „Jean Aranyt” is mint három Shakespeare-mű és Arisztophanész fordítóját említi.⁶⁶

⁶³ *Tchèques et Magyars. Bohême et Hongrie. XVe siècle-XIXe siècle...* par Saint-René TAILLANDIER, Didier, 1869; 2. kiadás, 16-rét, 507.

⁶⁴ Igaz ugyan, hogy a harmadik műfaj, a „contes épiques” szó szerinti fordítása „elbeszélő mese” lenne.

⁶⁵ *Journal des débats politiques et littéraires* 1905. február 21., 2.

⁶⁶ 1898. jan. 1., 24. k., 1. f., 506.

Arany János elhunytakor több lapban is közreadott rövid életrajzának nem sikerült olyan, a külföld számára hatásos mozzanatokat megjeleníteni, amelyek ráirányították volna a leginkább kuriózumokra fogékony francia közönség figyelmét. Protestáns voltát, szűkös anyagi körülmények között való felnövekedését, ilyen családból való származását, Petőfivel való tanítványi vagy baráti kapcsolatát említik általában a szűkszavú nekrológok – attól függően, milyen a híradásra vállalkozó lap profilja. Szóba kerül többször is, hogy szobra áll Budapesten, akárcsak Petőfi Sándornak.

A későbbiek során aztán egyre inkább értékelni kezdi a külföld (a francia kritika is) Arany műfordítói teljesítményét, különösen a görög dráma és Shakespeare színpadi műveinek fordításában elért eredményeit.

Aranynak olyan személyes kapcsolatokat, mint egy Teleki Lászlónak vagy egy Justh Zsigmondnak, nem sikerült kialakítania a franciákkal. Művei franciára fordítására főleg elhunyt után vállalkoztak, nem is mindig a leghetesebb fordítók.

„Elhunyt Magyarország nemzeti költője”

A L'Association Littéraire Internationale, a Victor Hugo által 1878-ban alapított szerzői jogvédő szervezet kiadványa *Levelezés* rovatában az MTA elnökének címezve közli az intézmény hivatalos részvétnyilvánítását Arany János elhunytja miatt. A közlemény emlékeztet arra, hogy tiszteletbeli választmányának tagjai közé tartozott a nagy költő, és munkássága a tudás egyetemes értéktára részét képezi. Az elismerés kifejezése mellett az egyesület bejelenti, hogy nyilvános előadással adózik majd az időnap előtt elhunyt, zseniális szerző emlékének.⁶⁷ A lap folytatólag Lónyai Menyhért, az MTA vezetője válaszlevelét is publikálja.⁶⁸

Az 1836-ban Émile de Girardin alapította napilap, a *La Presse* 1882. dec. 20-i, 348. száma szűkszavúan, de címoldalon ad hírt egy december 24-ére tervezett párizsi emlékestről, amelynek fővédnökségét Victor Hugo vállalta. „Szombaton, december 24-én rendezik meg a nagy magyar költő tiszteletére az emlékestet. Victor Hugo vállalta, hogy tiszteletbeli elnöke lesz az irodalmi vacsorának.”⁶⁹ A *Le Temps* híradásából pedig kiderül, hogy az Association Littéraire Internationale fogja rendezni – akárcsak egy másik író irodalmi életbe lépése jubileumát – az Arany-emlékünnepelet is, mely szokás a névtelen újságíró szerint ugyan nem számít hagyománynak, de kezd megkapaszkodni a párizsi környezetben.⁷⁰

A *Le matin*, journal républicain indépendant napilap 1882. december 26-i számában számol be arról, milyen volt az Arany János tiszteletére szervezett párizsi egyesületi emlékünnepelet. Ezt a cikket szó szerinti fordításban közöljük:

Szombaton este a Nemzetközi Irodalmi Egyesület tagjai Magnynál gyűltek össze, hogy megünnepelejk Aranyt, Magyarország nagy költőjét.

Az elég nagyszámú közönségből hadd említsünk név szerint Torres Concedo, Ulbach, Belot, Jules Lermina, Munckakzy [!], Bruck Lajos, Turr ezredes, Jules Appert, Liouville Henry és Albert, Ruiz Zo-

⁶⁷ L'Association Littéraire Internationale 16(1883)/5–6, 3.

⁶⁸ Uo. 4. A szervezet ALAI – Association Littéraire et Artsitique Internationale névvel ma is működik.

⁶⁹ Samedi, 24 décembre aura lieu le banquet commémoratif à la gloire de Jean Arany, le grand poète hongrois. Victor Hugo a accepté la présidence d'honneur de ce dîner littéraire, *La Presse* 1882 dec. 20., 348.

⁷⁰ *Le Temps* 1882. 12. 22., 7911. sz.

rilla, Ratisbonne, Janvier doktor, Lanfranchi, Delisle, Ch. le Chassin, Steenackers, Mario Proth, Campbell Clarke, Eusebio, Blasco urak és a többi.

A közös étkezés után, amikor Putnoky László cigányzenekara a legváltozatosabb és legeredettebb darabjait hallatta, elkezdődött a köszöntők sorozata.

Ulrich úr, az ügyvezető elnök rövid, szellemes és kedélyes beszédet tartott, aztán átadta a szót Turr (értsd Türr) ezredes úrnak az elnyomott nemzetiségek védelmezőjének, aki miután a Korinthosz kapuin áttört, most piheni ki a hadak fáradalmait.

Az ezredes után a Gazette de Hongrie főszerkesztője a nap hőstől mondott – szavamra igen jól – néhány [franciára] fordított verset.⁷¹ A verseket erősen megtapsolták, Arany megérdemelné, hogy az értelmiség és általában a jóérezésű emberek megismerjék munkásságát. Az elhangzott művek közül az *Elhagyott ház* és a *Ráchel siralma* fordítás (egyébként jó fordítás)-voltában is elárulta, hogy nagy formátumú szerzőről van szó.

A híres festő, Nunckakzy (!) néhány barátságos szót szolt Franciaországról, örökbefogadó hazájáról; ezt követően L. Chassin Aranyt mint a költészetben és a hazafiságban testvérét nevezte meg.

Nehéz lenne felsorolni valamennyi köszöntőt, de nem hallgathatjuk el Henry Liouville úr ékes-szólo és sajnos túlságosan rövid rögtönzését, aki a magyarokat a Parlamentnek a magyar nemzet iránti rokonszenvéről biztosította, és Jules Lermin úr köszöntőjét.

Joggal tapsolták meg munkatársunkat és barátunkat, amikor nemzetközi egyesületünk számára azt követelte, hogy ne csak kereskedelmi társaság legyen. Célja ennél nemesebb. Az egyesületnek testvéri köteleknek kell lennie a népek között, biztos pont azok számára, akiknek a függetlenséget és a szabadságot kell kivívniuk.”⁷²

Victor Hugo jelenlétét nem említi a beszámoló. Végre azonban egy (nemzetközi) recepciótörténeti bizonyosság: Arany János francia nyelvre fordított verseit azon a karácsony estén nem csak Munkácsy Mihály és Türr István hallgatta (vagy hallotta).

⁷¹ Bizonyára A. SAISSY-ról van szó, a Gazette de Hongrie alapítójáról, aki maga is fordított Arany-verseket. Úgy vélem, ő a szerzője a névtelenül közreadott beszámolóknak is. A kiadványról: KONT, *i. m.*, 106–107.

⁷² *Le matin*, Journal républicain indépendant 1882. 12. 26., 187. sz.

Téged a halál ítélejtett, dicőöségellen esetben,
rossz életedben szünniötten, mint a zoli Budapeston.
Zsoltó ha volid, szegény, + hívtél -
sz: kinyje a Zsoltó+?

BARANYAI ZSOLT

Arany János recepciója az orosz irodalomban

„Arany János az európai magyar olvasó legnagyobb bánata: Európa nem vette tudomásul. Holott – vélik – ő mutathatta volna meg legjobban, mire képes ez a nyelv és ez a költészet: ő volt a magyar vers és nyelv legnagyobb mestere.”¹ Jó fél évszázada íródott Németh G. Béla klaszszikusává vált Arany-esszéjének precíz értékelése. Megállapítása súlyozottan érvényes Arany költészetének orosz nyelvi recepciójára. Annak, hogy Arany mindmáig alig ismert az orosz olvasók körében, alapvetően a fordítás hiánya az oka. Ez pedig éppen Németh. G. Béla szuperlatívuszban kifejezett értékítéletének következménye: sem a költő életében, sem a halála óta eltelt közel másfél évszázadban nem akadt olyan autentikus fordítója, aki a magyar nyelvben oly mértékig jártas lenne, hogy megbirkózzon Arany nyelvi virtuozitásával. A cári időkben néhány önálló kezdeményezést leszámítva nem készült annyi és olyan színvonalú fordítás, ami Aranyra irányíthatna volna a világirodalmi tájékozottságú orosz versszerető közönség figyelmét, a két világháború közti időszakban pedig a két ország közti ellenséges politikai és ideológiai beállítódás végképp nem kedvezett annak, hogy a (nép)dalköltő és forradalmár Petőfi mellett a „kispolgárnak” beállított Arany is bekerüljön a szovjet-orosz világirodalmi kánonba.

Előbb-utóbb aztán a szovjet kultúrpolitika is érezte „adósságát” Arany életművével szemben, s szorgalmazta egy reprezentatív kiadás létrejöttét. Kun Ágnes és Hidas Antal válogatásában, szerkesztésében, s a szocialista időszak magyarból legtöbbet fordító szovjet-orosz költőinek (Mihail Iszakovszkij, Leonyid Martinov, David Szamojlov és Nyikolaj Cukovszkij) tolmácsolásában, Jelena Malihina előszavával és kommentárjaival az orosz állami irodalmi kiadó 1960-ban megjelentetett egy 319 oldalas kötetet, ami mindmáig a legteljesebb orosz nyelvű Arany-kiadás. Ezt követte rá két évre Arany balladáinak Zichy-illusztrációkkal díszített albuma Budapesten a Corvina Kiadónál, melynek fordításai zömmel az előbbi kiadásra alapulnak.²

Egy író, költő idegen nyelvi kultúrába való befogadásának nem csak az az egyetlen mérceje, hogy mennyit és milyen színvonalon fordítanak tőle, hanem az is, hogy a befogadó kultúrában a kritika vagy az irodalomtörténet milyen mértékben vesz tudomást róla. Hogy pontosan mikor jelent meg az első Arany-fordítás oroszul, s melyik műve volt az, azt megfelelő bibliográfiai adatok híján ma már nem lehet megállapítani.³ Az viszont biztos, hogy nem ere-

¹ NÉMETH G. Béla, *Arany János = uő., Türelmetlen és késlekedő félszázad*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 62.

² Янош АРАНЬ, *Избранное*, Москва, Гослитиздат, 1960., Янош АРАНЬ, *Баллады*, Corvina, Budapest, 1962.

³ Magyarországon az első tanulmányok, bibliográfiák a magyar irodalom orosz fogadtatásáról a második világháborút követő években kezdtek megjelenni. Ezek közül a legfontosabbak: GYÖRGY Lajos, *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*, Kolozsvár, 1946.; RADÓ György, *Adalékok a magyar irodalom orosz bibliográfiájához*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1949.; FENYŐ István, *Reformkori irodalom*

detiből, vagyis magyarból, hanem legtöbbször német közvetítés útján fordítottak. Arany János életéről, munkásságáról, főbb műveiről a kortárs orosz olvasók leginkább az orosz folyóiratokban megjelent, a magyar irodalmat ismertető cikkekből, tanulmányokból szerezhettek tudomást még a költő életében, az 1870-es évektől kezdődően, vagyis előbb, mint ahogy versei fordításban olvashatók lettek volna. Ezekre is érvényes az előbbi megállapítás: az 1870-es, 80-as években megjelent ismertetések többnyire német, olykor francia és angol lapokból átvett írások orosz fordításai, kisebb mérvű átdolgozásai voltak.

Az Arany-recepció szempontjából fontos szerepe van, minden ideológiai konzervativizmusa ellenére is, P. I. Feuercsak kijevi professzor *A magyar irodalom vázлата* című tanulmányának, amely egy hivatalos állami lapban, a népművelési minisztérium folyóiratában jelent meg Szentpétervárott 1870-ben.⁴ A cikk – címe ellenére – nem csak az irodalomról szól, áttekinti Magyarország egész történelmét, s a cári rezsim hivatalos politikai értékelését is kifejezésre juttatja a korabeli magyar viszonyokról. Joggal mondta róla a magyar–oroszi irodalmi kapcsolatokat kutató Ljudmilla Sargina, hogy „inkább a magyar kultúra vázlatának tekinthető.”⁵ Ez a folyóirat már korábban, 1837-ben is közölt két cikket a magyar irodalomról: az egyik Kisfaludy Károly pályáját mutatta be, a másik a magyar közművelődés állapotáról adott átfogó képet, természetesen a cári kultúrpolitika álláspontja felől értékelve a magyar irodalomban végbemenő folyamatokat.⁶ Szellemében és szemléletében Feuercsak cikke a megváltozott történelmi körülmények dacára sem tér el szinte semmiben a bő három évtizeddel korábbi közleményekétől: 1848-at zárójelbe teszi, csak az 1849-es bukást említi, mélyen hallgatva az orosz intervencióról. Hogy elterelje a figyelmet Oroszországnak a magyar szabadságharc leverésében játszott szerepéről, inkább arra tér ki, hogy a szabadság elbukása után 19 éves abszolutizmus és az ezzel járó germanizáció sújtotta az országot. Szerinte az 1825-ben kezdődött nemzeti mozgalom (amit mi reformkornak nevezünk), 1847-ben érte el csúcspontját.

Feuercsak bőségesen talál alkalmat annak kidomborítására, hogy a Magyarország területén élő szláv népek, köztük az oroszok (népfajokról, törzsekről beszél!) jelentős mértékben járultak hozzá a „magyar civilizáció kincsházának” felépítéséhez.⁷ (Petőfi jellemében is a délszláv eredetet hangsúlyozza, mint mondja: „szerb vér folyt ereiben.”) Mindenesetre ez az első olyan összefoglaló áttekintés, amely már a Petőfi utáni irodalmat is érinti, Garayt, Tompát és Aranyt „az új idők elsőrangú költőinek” nevezve. „Arany ráadásul felülmúlja Petőfit” – mondja ki lakonikus ítéletét, amely mögött nem tudni, egyéni ízlés, vagy inkább hivatalos álláspont rejlik-e.⁸ Feuercsak véleménye, amely Arany primátusát hangsúlyozza Petőfivel szemben, még sokáig tartja magát az orosz kritikai irodalomban. Aranyról megállapítja, hogy

munk az egykorú orosz sajtó tükrében, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.; KEMÉNY G. Gábor szerk., *Tanulmányok a magyar–oroszi irodalmi kapcsolatok köréből* I–III., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. (A továbbiakban: KEMÉNY G. 1961.)

⁴ П. И. ФЕЙЕРЧАК, *Очерк мадыарской литературы*, Журнал Министерства Народного Просвещения, С-Петербург, 1870/7–8., 286–311.

⁵ Ljudmilla SARGINA, *A magyar irodalom fogadtatása Oroszországban az 1870–1900 közötti években* = KEMÉNY G. 1961, II., 200–230.

⁶ Erről részletesen: FENYŐ István, *i. m.*, 21–28., és Ljudmilla SARGINA, *i. m.*

⁷ П. И. ФЕЙЕРЧАК, *i. m.*, 311.

⁸ П. И. ФЕЙЕРЧАК, *i. m.*, 308, 309.

„szigorúak az esztétikai elvei, gazdag a költői képzelőereje és sok eredetiség van benne. Versei részben epikusak, részben líraiak. Epikusként a népmondák világából meríti témáit. Ilyen az *Ivan Toldi* [sic!] című műve, melyet a szerb lírikus, Jovanović⁹ fordított le szerbre, ilyen a *Daliás idők* és *A nagyidai cigányok*. Lírikusként rászolgál, hogy a legjobb európai lírikusok között foglaljon helyet.”¹⁰ A továbbiakban prózai fordításban közli „egyik legjobb versét”, a *Fiannak* címűt. „Arany manapság mint lírikus, esztéta és kritikus folytatja a tevékenységét” – fejezi be az Aranyról készült szűk egy oldalnyi terjedelmű portrét Feuercsak. Pár sorral lejjebb még megemlíti Arany nevét Gregussal, Gyulaival, Keménnyel és Toldyval együtt, mint akik meghatározó tényezői Magyarországon az ízlés formálásának.

Feuercsak esszéje szinte szó szerint bekerült két, a korban igen jelentősnek számító kézikönyvbe. Az egyik a szentpétervári egyetem neves professzora, I. N. Berjozin szerkesztésében 1875-ben megjelent ötkötetes *Orosz Enciklopédiai Szótár*, a másik az ugyancsak Szentpétervárott kiadott négykötetes *A világirodalom története* című munka, melynek szerkesztője a széleskörű világirodalmi tájékozottsággal rendelkező V. I. Zotov volt. (Zotov, akinek műveltségét az carszkoje szelo-i líceum alapozta meg, amelyben a 19. század első évtizedében Puskin is tanult, az 1860-as években éppen az említett *Orosz Enciklopédiai Szótár* munkatársaként dolgozott.)¹¹ Feuercsak nem tüntette fel a forrásait, ezekre azonban következtethetünk a fent említett két munkából, melyeknek a végén néhány tételből álló bibliográfiai utalás található. Érdeemes ezek közül két autentikus forrást megemlíteni: Jósika Júlia bárónő írását, amely feltehetően német átvételből jelent meg 1860-ban egy orosz folyóiratban,¹² valamint N. Popov történész tanulmányát Szalay Lászlóról a *Magyarország története a Pragmatica sanctióig* című műve kapcsán.¹³ Az ekkoriban Brüsszelben, emigrációban élő Jósika Júlia bárónő, férjére, báró Jósika Miklósról való tekintettel érthető módon nagyobb szerepet szentel a magyar regényirodalomnak, mint a lírának. A líra helyzetéről adott áttekintésében a legnagyobb figyelmet természetesen Petőfőre fordítja. Az epikus, lírikus és drámaíró Vörösmarty is bemutatja, ellenben Aranyra mindössze csak néhány sor jut. Bármennyire gazdag és megbízható forrás is az orosz befogadó fél számára Jósika Júlia, éppen maga Arany János int óvatosságra vele kapcsolatban lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben. Egy 1860-as kis glosszájában, miközben elismeri, mennyire fontos és hasznos szolgálatot tesz az emigrációban élő íróhoz hazájának azzal, hogy megismerteti a külföldet a magyar irodalommal, egyúttal meg is bírálja: „megannyit árt az afféle ismertetés, melyet [...] Jósika Júlia ad irodalmunkról a *Revue Contemporaine*-ben, melyből az látszik ki, hogy a különben érdemdús Jósika Miklós első és egyetlen regényírónk – utána következik egy nagy pauza, s ezen alól, messze, messze Ke-

⁹ Jovan JOVANOVIĆ (ZMAJ) *Toldi*-fordítása 1857-ben jelent meg Újvidéken. (*Toldija*, Novi Sad, 1857.)

¹⁰ П. И. ФЕЙЕРЧАК, *i. m.*, 310.

¹¹ И. Н. БЕРЕЗИН, изд., *Русский Энциклопедический Словарь*, отдель I, том 5, С-Петербург, 1875.

¹² *Русский Мир*, С-Петербург, 1860, No 75, стр. 174–181. (A cikket részletesen ismerteti FENYŐ István, *i. m.*, 45–54.) és *История Всемирной Литературы*, составил В. Р. ЗОТОВ, том IV., Вольф, С-Петербург–Москва, 1882.

¹³ Н. ПОПОВ, *Мадьярский историк Владислав Салай и его история Венгрии до прагматической санкции*, Журнал Министерства Народного Просвещения 1868/1, 3, 5, 6.

mény és Jókai. Irodalmi állapotaink ismertetésénél megkívánjuk a részre nem hajló szempontokat.”¹⁴

Feuercsakhoz képest több információval rendelkezik Aranyról mind az *Orosz Enciklopédiai Szótár*, mind Zotov világirodalom-története. Az *Orosz Enciklopédiai Szótár* Aranyt a magyar irodalomról szóló szócikken belül tárgyalja. Először Ilosvai kapcsán említi meg, mint „modern költőt”, aki újabban feldolgozta a Toldi-témát. A cikk szinte szó szerint mindent átvesz Feuercsaktól, még az ominózus értékítéletet is Arany–Petőfi vonatkozásában: „A politikai szereplők – Széchenyi, Kossuth és mások – sorában ott található a lírikus Petőfi – de a kortárs Arany fölötte áll. Vele egy sorban áll Garay és Tompa, ismert még a termékeny verselő, Czuczor és a szalonköltő Bajza.” Arany rövid bemutatása a következő fordulattal fejeződik be: „Lírikusként a legjobb európai költők mellé állítható; ugyanakkor a magyarok irodalmának egyik ága sem emelkedik a középszerű fölé.”¹⁵ Aligha elfogadható ez utóbbi álláspont irodalmunk egészének megítéléséről, ami viszont az egyes szerzők „rangsorát” illeti, nem lenne célravezető vitatni az enciklopédia értékelését, elegendő visszatekintnünk a 19. század közepére, hogy is nézett ki akkor a magyar irodalmi kánon – magyar szemmel. Ez az enciklopédia, mint általános ismeretek tára, rangjához és hivatásához méltó színvonalon igyekezett tájékoztatni a kortárs orosz olvasót a magyar irodalom történetéről, írók, költők gazdag névsorát sorakoztatva fel. Ugyanakkor sajnálatos, hogy Magyarország és a magyarság megítélése egészében véve a cári cenzúra elvárásainak megfelelő hangnemben készült. Tárgyilagosság helyett az aktuálpolitikai érdek és az orosz nacionalizmus ideológiája nyomta rá bélyegét, nyílt politikai állásfoglalást fogalmazva meg a két ország viszonyát illetően. „A magyarok Európában való megjelenésük óta kibékíthetetlen ellenségei a szlávoknak és Oroszországnak, ezért leverésük 1849-ben az ésszerű politika elengedhetetlen feltétele volt. Sem jelenleg, sem a jövőben Oroszország nem engedhet meg a szomszédságában egy új Lengyelországot.”¹⁶ Az irodalmi élet bemutatása végén egy rövid statisztikát közöl sajtóviszonyainkról, melyben elismeréssel állapítja meg, hogy „jelentős Magyarországon a zszurnalisztikai tevékenység”, s felsorolja, hogy 1873-ban 328 periodika jelent meg, ebből 201 magyar, 78 német, 13 horvát, 9 román, 6 szerb és 5 olasz nyelven.¹⁷

Ha csak egy árnyalattal is, de észrevehető, hogy ebben az enciklopédiában már jobban kirajzolódik Arany jelentősége, ami még erőteljesebbé válik Zotov világirodalom-történetében. Ennek részletes ismertetésére nem térek ki, mert lényegében ez is a Feuercsak-tanulmány átvétele, de már tudomása van a teljes *Toldi*-trilógia elkészültéről. Az Aranyt bemutató szócikk az alábbi híradással fejeződik be: „Az 1879-es esztendő kiemelkedő irodalmi eseményének tekinthető, hogy Arany befejezte *Toldi*-trilógiáját. Az első rész, melyben Toldi fiatal korát írja le, még 1846-ban jelent meg; a 3. rész, amely bukását és halálát énekli meg, 1854-ben, a második pedig »*Toldi szerelme*« címen csak most.”¹⁸ A *Toldi*-trilógia elkészültének hírül adásával a főszerkesztő feltehetően világirodalom-történetének naprakész tájékozottságát, filo-

¹⁴ Szépirodalmi Figyelő 1860/6. Lásd ARANY János *Összes Művei* XII., szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek 3. Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963., 11.

¹⁵ *Русский Энциклопедический Словарь*, 108.

¹⁶ *I. m.*, 106.

¹⁷ *I. m.*, 108.

¹⁸ B. P. ЗОТОВ, *i. m.*, 806.

lógiai megbízhatóságát akarta bizonyítani, de nem kizárt, hogy a cikk szerzője maga is elcsodálkozott a mű felépítésének keletkezéstörténetén. Figyelemre méltó a szócikk végén feltüntetett rövid bibliográfia, melynek bevezetéseként megemlíti, hogy „A magyar irodalomról nálunk nem sok cikk található. Közülük a legjobb P. Feuercsak: *A magyar irodalom vázlata* c. munkája, ebből vettük főbb adatainkat.” A továbbiakban, mint fentebb utaltunk rá, megemlíti Jósika Júlia tanulmányát és a Szalay László magyar történetéről készült orosz recenziót,¹⁹ de feltüntet még három további cikket is, amely a magyar irodalomról, illetőleg Petőfiről tudósít.²⁰ A legkorábbi ezek közül a *Magyar irodalom* című, amelyet a *Сын Отечества* (Hazafi) című lap 1853-as 90. kötete tartalmaz. Ki vagy mi lehetett ennek a tanulmánynak a forrása, honnan vehette adatait a lap cikkírója? Jósika Júlia ez esetben (még) nem jöhet szóba. Alig vagyunk túl a szabadságharc bukásán; az egyetlen, akire gondolni lehet, a kortárs magyar költők és magyar irodalom rendkívül agilis (bár túlbuzgóságával nem egy esetben alaposan melléfogó) fordítója és propagálója, Karl Maria Benkert, magyarul használt írói nevén Kertbeny Károly. Kertbeny már 1851-ben kiadott Lipcsében egy kétkötetes Arany-fordítást, amely a *Toldit* és a *Murány ostromát* tartalmazta.²¹ *Toldi*-fordításának kefelevonatát megküldte Aranynak, aki 1851. február 25-i levelében válaszolt is, hosszú lajtmotot készítve a félrefordításokból.²² Annyi hibát talált, ami alapján megkérdőjelezhetővé vált, érthető- és élvezhető-e egyáltalán németül a mű, s ezek után érdemes-e kiadásra. Arany fáradságos revíziója hiábavalónak bizonyult, ugyanis mire a válasza megérkezett Kertbenyhez, a kötet kijött a nyomdából, így a szerző észrevételeit, javaslatait már nem lehetett figyelembe venni. Kertbeny nem keseredett el Arany kritikája miatt, beismerte, hogy sem megfelelő nyelvtudása, sem költői vénája nincs, de áthatotta az a meggyőződés, hogy jó szolgálatot tesz hazájának azzal, ha irodalmunkat megismerteti a külfölddel. „Ön azonban tudja, - írja fordítói tevékenységével kapcsolatban Aranynak, - milyen jobb célokot kergetek én ezzel, [...] hogy igazán kiválót tudjak nyújtani, és tudjam nemzeti szellemünket reprezentálni.”²³ Hamarosan összegyűjti és megküldi Aranynak a róla, illetve költészetéről szóló német nyelvű kritikákat a következő megjegyzéssel: „Önre nézve mindezek a kritikák rendkívül kedvezőek és igazolták, hogy az ön neve már valóban egész Németországban ismert.”²⁴ Gyulai Pálnak is - saját „katalizátor” szerepének teljes tudatában - dicsekedve írja egy levelében: „Petőfit és Aranyt az én fordításomban nemcsak a német lapok méltatták, hanem a *Revue des deux mondes*, az *Athenaeum* és a *Review* is, és pedig meglepően kedvezően.”²⁵ Az érdem nem vitatható el tőle; az ő

¹⁹ Lásd a 11. és 12. sz. jegyzetet.

²⁰ *Литература венгерская*, *Сын Отечества*, 1853, т. XC., *Венгерский поэт, Александр Петевфи*, *Русская Речь* 1861/36, és ugyancsak róla lásd: *Русское Слово* 1861/3.

²¹ *Erzählende Dichtungen von J. Arany*, Aus dem ungarischen übersetzt durch KERTBENY, 1. k.: *Toldi*, *Erzählende Dichtung in zwölf Gesängen*, 2. k.: *Die Eroberung von Murány*, *Erzählende Dichtung in vier Gesängen*, Leipzig, Friedr. Ludw. Herbig, 1851.

²² Lásd ARANY János *Összes Művei XV.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Levelezés I. Arany János levelezése (1828-1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 342-349, ill. 711-718.

²³ Kertbeny Károly levele Aranynak, Pest, 1852. aug. 3. = ARANY János *Összes Művei XVI.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Levelezés II. Arany János levelezése (1852-1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. (a továbbiakban *AJÖM XVI.*), 839.

²⁴ *I. m.*, 1174.

²⁵ *AJÖM XVI.* 1174.

német fordításai (bármilyen gyatrák is), tették ismertté Arany nevét külföldön. Ezekkel a kiadásokkal a magyar irodalomra irányította a korabeli neves német költők (Bodenstedt, Bettina von Arnim, Th. Fontane, Meissner, Uhland és mások), figyelmét, s személyes kapcsolatán keresztül is előmozdította a magyar irodalom külföldi terjesztését. Megnyerte például a nagy tekintélynek számító, történelmi tablóiról ismert német festő, Kaulbach támogatását, s az ő illusztrációival 1861-ben Genfben kiadta Arany 18 versét „mesterfordításban”.²⁶ Kertbeny egyik párizsi útja során megismerkedett többek között G. Sanddal és a Párizsban élő orosz emigráció vezéralakjával, a politikai íróval és gondolkodóval, A. I. Herzennel is. Nagyszabású vállalkozása volt az 1854-ben Drezdában kiadott *Száz magyar költő albuma*, mely Aranytól négy verset tartalmaz (*Ősszel, Családi kör, Dante, Magyar Misi*).²⁷ Talán nem pusztán szerénytelenség volt a részéről, amikor a kötet kiadójaként magát egyszerűen Kertbeny néven jelölte, míg korábban teljes névvel szokta feltüntetni magát (Karl Kertbeny vagy Kertbeny Károly.) Ezzel mintegy azt sugallta, a Kertbeny név már fogalom, egyben garancia is; német nyelvterületen már tudják, hogy ő a magyar irodalom kultúrkövete. 1853-ban, megszervezte Pákh Albert, a Szépirodalmi Lapok szerkesztőjének jóindulatát, egy tíz köztelenyből álló sorozatban mutatta be, mit ismer a külföld a magyar irodalomból (*Irodalmunk túl a határokon*). „Eredménye negyvenhét német, angol, francia folyóirat, amelyek méltatták az idegen nyelveken megjelent magyar műveket” – összegezi az Arany-levelezés egyik sajtó alá rendezője, Sáfrán Györgyi Kertbeny munkásságának hozományát.²⁸

Az orosz irodalmi lapok tudósításainak forrásai között így teljes joggal feltételezhetünk egy-egy német, vagy németről angolra, franciára fordított Kertbeny-cikket, kötet-előszót, ismertetőt. Ezt alátámasztják Fenyő István kutatásai is, aki Petőfi kapcsán a Русское Слово egyik 1861-es tanulmányában utalást talált Kertbeny 1860-as német Petőfi-kiadására. Fenyő kimutatja, hogy nem csak német, hanem francia forrásai is vannak a magyar irodalom orosz ismertetőinek: Charles Louis Chassin (Petőfi egyik francia fordítója) és Saint-René Taillandier (aki a magyar irodalomról és Petőfiről a franciák számára írt esszét.) Arra a kérdésre viszont, hogy a francia szerzők vajon honnan, kiktől tájékozódtak a magyar irodalom helyzetéről, Turóczi-Trostler József egy tanulmányában találjuk meg a választ: az 1849-es magyar emigránsoktól – írja Fenyő.²⁹

Látjuk tehát, az 1870-es években a haladó szellemű, a világirodalom befogadására nyitott orosz lapok már felfigyelnek Arany nevére, így a nagyobb akadémiai vagy egyetemi összefoglaló irodalomtörténeti munkák, lexikonok (amelyek intézményi jellegüknél fogva konzervatívak), rákényszerülnek arra, hogy Aranyt számon tartsák a világirodalmi kánonban. Ahhoz viszont, hogy a szélesebb olvasóközönség is megismerje, fordítások kellettek. Az első vers, amely illusztrálni hivatott Arany költészetének stílusát, hangnemet, a *Fiannak* című volt, melyet Feuercsak cikke tolmácsoló prózai fordításban 1870-ben, amit aztán az összes többi, a Feuercsak-tanulmányt felhasználó munka is átvett.

²⁶ *Gedichte von Johann ARANY*, Versuch einer Meisterübersetzung, Genf, 1861. A kötet tartalmáról és a megjelenés kapcsán Kertbenynek Aranyhoz írott leveléről lásd KOROMPAY H. János jegyzeteit = ARANY János *Összes Művei* XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 915–920.

²⁷ *Album hundert ungarischer Dichter*, In eigenen und fremden Übertragungen herausgegeben von KERTBENY, Dresden, 1854.

²⁸ *AJÓM* XVI. 1174.

²⁹ FENYŐ István, *i. m.*, 64.

A prózai szöveg alapján nehéz lenne megállapítani, hogy eredetiből, azaz magyarból fordították-e ezt a verset, vagy közvetítő nyelv segítségével. Ez utóbbit valószínűsíti azonban az a körülmény, hogy az 1880-as években oroszra fordított magyar verseket is még németből vagy franciából vették át. Erről tanúskodik a klasszikus orosz irodalom talán legjobb 19. századi magyar fordítójának, Szabó Endrének egy, a Vasárnapi Ujságban megjelent kis írása.³⁰ Szabó Endre³¹ az 1870-es években fellépő költőnemzedék ígéretes tehetségének mutatkozott, már fiatalon pártfogásába vette Szemere Miklós és Jókai is. Pestre jött, hogy jogi végzettsége dacára újságírónak álljon. Kárpátaljáról, rutén vidékről származott, így korán és könnyen megtanult oroszul. Hogy nyelvtudását tökéletesítse, többször járt Oroszországban. Egyik ilyen útja során a Вестник Европы (Európai Hírnök) című liberális pétervári lapban olvasott néhány Petőfi-fordítást, melyek alatt nem volt feltüntetve a fordító teljes neve, csak az O. M. monogram. Az egyik fordítás annyira rossz volt, hogy be sem tudta azonosítani, melyik Petőfi-vers lehet. Levelet írt a lap szerkesztőségének, s nemsokára Novgorodból kapott választ egy Olga Nyikolajeva Csjumina-Mihajlova nevű hölgytől, aki azzal mentegetőzött, hogy ő François Coppée francia szövege alapján fordította Petőfit. (Csjumina a gyermekkorát Finnországban töltötte, megtanult finnül és a fontosabb európai nyelveken, s itt hallotta először Petőfi nevét, ami felkeltette érdeklődését.) Levélváltásba kezdtek, Szabó Endre felajánlotta neki önzetlen segítségét. Úgynevezett „fehér versekben” – vagyis „nem rímelő sorokban, de a verslábakat és idomokat lekottázva” – elküldte neki a magyar szövegeket, elsőként Aranytól *A rab gólyát*, Petőfitől a *Távolbólt*, Gyulaitól a *Hadnagy uramat*. Így jelent meg immár közvetlenül magyarból fordítva az első Arany-vers oroszul, Csjumina átültetésében a Вестник Европы 1889. szeptemberi számában.³² A tatár hercegi ősöktől származó Olga Nyikolajeva orosz férje után felvette a Mihajlova családnevet, így gyakran kettős névvel jelentek meg saját művei, fordításai. (Fordított Dantét, de a legtöbb fordítása az angol irodalomból való: Milton, Tennyson, Byron.) 1897-ben önálló kötetet adott ki,³³ ebben Aranytól csak a már közölt *A rab gólya* található. Csjuminát Petőfi-fordításaiért Szabó Endre javaslatára 1889-ben beválasztották a Petőfi Társaságba.

Az Arany-recepció fontos állomása az ugyanebben az évben Szentpétervárott megjelent Novics-féle „kis antológia” (*Мадьярские поэты*),³⁴ amely Arany öt versét tartalmazza: *A rab gólya*, *Egy kis hypochondria*, *Fiamnak* (ezúttal már nem prózai, hanem verses fordításban), *Kortársam halálán*, *Magyar Misi*.³⁵ Izgalmas és tanulságos feladat lenne kideríteni – ha egyáltalán kideríthető –, hogy miért éppen ezek a versek kerültek bele az antológiába, mindenesetre nem kerülheti el figyelmünket, hogy Kertbeny 1854-es *Száz magyar költő antológiájá-*

³⁰ Szabó Endre, *Mihajlova Olga, Petőfi orosz fordítója*, Vasárnapi Ujság 1889/14, 225.

³¹ Szabó Endre munkásságáról lásd: ZÖLDHELYI Zsuzsa, *Szabó Endre, az orosz irodalom magyar népszerűsítője* = KEMÉNY G. 1961, II., 138–199.

³² Számon tartja a fordítást Radó György bibliográfiája is. RADÓ György, *i. m.*, 52. A Csjuminával való kapcsolat alapján érthető, hogy ez a folyóirat több Szabó Endre-verset is közöl fordításban, (neve oroszul: Сабо Андрей), valamint, hogy Szabó Endre feleségének, a korban jónevű Szabóné Nogáll Janka írónőnek is viszonylag sok elbeszélése jelent meg oroszul.

³³ О. Н. Чюмина, *Стихотворения (Költemények)*, 1892–1897, Гутенберг, Санкт-Петербург, 1897.

³⁴ *Мадьярские поэты*, Маленькая антология, No. 14., Санкт-Петербург, 1897., Под редакцией Н. Новича, стр. 136.

³⁵ Lásd RADÓ György, *i. m.*, 56.

ban is szerepel a *Magyar Misi*, vagy a Kaulbach-illusztrálta 1861-es genfi kiadásban ott található *A rab gólya*. Ugyanakkor feltételezhető, hogy egyik-másik versnek nem ez az első megjelenési helye, publikálhatták őket a korabeli orosz folyóiratok valamelyikében.

Az antológiát kiadó Novics (valódi neve Nyikolaj Nyikolajevics Bahtyin) nyelvzseni volt, ha nem is tökéletesen, de valamennyire megtanult magyarul is. A magyar irodalomban való eligazodásban, a költők és versek kiválogatásában Szabó Endre segédkezett neki. A kötet reprezentatív módon mutatja be a magyar lírát; 25 költőtől közöl fordításokat: Csokonaitól, Berzsenyitől, a két Kisfaludytól kezdve Vörösmartyn, Petőfin, Sükey Károlyon, Tompán, Gyulain, Szász Károlyon és Lisznyain át a kortársakig, így megtalálható még benne pl. Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Kiss József, Komjáthy Jenő, Reviczky, Szabolcska Mihály és Vajda János. Minden költőt egy rövid életrajzi vázlat keretében mutat be, s magyarázatokat fűz az olyan nevek, tárgyak, fogalmak mellé, amelyek, megítélése szerint, nehezen értelmezhetők az orosz olvasók számára. (Példaként néhány ezek közül: Árpád vezér, betyár, csárda, csikós, honvéd, stb.)³⁶ Novics magyar antológiájának súlyát, jelentőségét igazán akkor tudjuk megítélni, ha tekintetbe vesszük, milyen óriási vállalkozásba fogott, amikor 1896 és 1915 között a „kis antológiák” kiadásával meg akarta ismertetni az orosz közönséget a világirodalommal. A magyar a sorozat 14. kötete, de adott ki többek között finn, francia, svéd, szlovák, szlovén, perzsa, japán és kínai költészeti antológiát is. A kiadásokat előkészítő hatalmas kartoték-hagyatékát ma az ún. Puskin-házban őrzik, ez ad otthont az Orosz Tudományos Akadémia irodalomtudományi intézetének. A Novics-féle *Magyar költők* című kötet legtöbb fordítása még ekkor is közvetítő nyelv segítségével készült. Petőfitől 31 vers található, ezek zömét az egyik legkiválóbb orosz műfordító, A. K. Scheller-Mihajlov fordította németből; ő már az 1860-as években is fordított németből Petőfit a korabeli lapokba (*Дело – Тетт, Современник – Kortárs*), általában A. S. aláírással.

Arany tehát a 19. század végére „megérkezett” az orosz közönséghez, már nem csak róla, tőle is lehetett valamit olvasni. Újabb áttekintés jelent meg az orosz sajtóban a magyar irodalomról, *A magyar irodalom történeti és kritikai szemléje* címmel, ezúttal a Книжки Недели (Heti Notesz) 1898. decemberi számában, amely recenziót közölt az ekkoriban a legkiválóbb angol egyetemeken előadó Reich Emil Londonban megjelent *Hungarian literature* című könyvéről.³⁷ A századvég Arany-megítélésének szempontjából fontos publicisztikája a Русская Мысль (Orosz gondolat) című folyóirat 1902. évfolyamának VI. kötetében jelent meg *Megjegyzések a magyar irodalomról* címmel. L. Sargina rámutat, hogy ez a cikk Melchior de Polignac *Notes sur la littérature hongroise* című írása alapján készült.³⁸ Itt is kísért még a régi kánon értékrendje, mely szerint a „három legragyogóbb magyar költő: Tompa, Petőfi és Arany”, a legkiemelkedőbbnek mégis Aranyt tartja, akinek alkotásaiban „a nép génusza nyilvánul meg, minden erényével és harmóniájával. Aranyt az a nyugalom jellemzi, ami híres elődjéből hiányzott.”

A huszadik század eleje az orosz irodalomban és művészetben a modernséghez való felzárkózás időszaka, a lírát a szimbolizmus és a szecesszió uralja, de világra szóló jelentőségű avantgárd kísérletek jelennek meg a képzőművészetben, a táncban és a zenében. Mondhatni,

³⁶ Novicsról és antológiájáról részletesebben lásd: Ljudmilla SARGINA, *i. m.*, 210–212., és KOVÁCS Zoltán, *Egy XIX. század végi orosz nyelvű magyar lírai antológia*, Filológiai Közlöny 1965, 168–177.

³⁷ Lásd Ljudmilla SARGINA, *i. m.*, 206.

³⁸ Ljudmilla SARGINA, *i. m.*, 207–208.

az orosz művészet saját megújulására összpontosítja minden energiáját, ezzel magyarázható, hogy lanyhul az érdeklődés a 19. századi népies realista irányzat iránt. Némileg paradox módon majd a kommunista időszak irodalomkritikája kezdi el ismét értékelni a népies realizmust: egyfelől erősen elmarasztaló ideológiai kritikát gyakorol felette, másfelől kiemeli művészi-esztétikai értékeit. A kommunista párt a '20-as években elég stabilnak érezte politikai hatalmát ahhoz, hogy saját ideológiai érdekeinek megfelelően átértékelje nemcsak az orosz, de az egész európai kultúra vívmányait. Ennek a programnak a jegyében született meg a Kommunista Akadémia irányítása alatt a 11 kötetes monumentális *Irodalmi Enciklopédia*, amely évtizedeken át az egyik legtöbbet forgatott kézikönyvnek számított.³⁹ Mindjárt az első kötetben található a *Magyar irodalom* címszó, melyet a szovjet emigrációban élő, moszkvai egyetemeken és főiskolákon tanító magyar művészettörténész, kritikus, Mácza János írt. A szemantikusan-dogmatikus ideológia jegyében mond véleményt Aranyról:

„Arany világnézete alapvetően tipikusan kispolgári. Kitörni a paraszti sötétségből, megteremteni a magyar nemzet számára a kulturális élet feltételeit és felbreszteni ehhez a népi erőket – ez volt az ideálja. De a kapitalista viszonyok növekedésével, különösen Budapesten, ahol élt, nem tudott megbékélni. Innen romanticizmusa, passzivitása, élete vége felé pedig a talajvesztettség és az örökös vonzódás a vidéki »egyszerű népi életforma« iránt. Ezek az utóbbi motívumok különösen élesen kifejezésre jutnak utolsó versgyűjteményében, az *Őszikékben* (Осенние Песни – Őszi dalok). Arany balladáiban, didaktikus verseiben és nagyobb elbeszélő költeményeiben a magyar nemzeti burzsoázia és a vele szövetséges kismemesség romantikus eszméit fejezte ki.”⁴⁰

Mácza közhelyektől hemzseggő értékelését csupán azért volt érdemes idézni, mert itt történik először utalás az *Őszikék* ciklusra. A második világháború előtt és a személyi kultusz éveiben nem változott a szovjet irodalomtörténet-írás „hivatalos” Arany-képe, ehhez képest elmozdulást jelent az 1990-es években kiadott világirodalom-történet.⁴¹ A 19. század második felének irodalmát tárgyaló 7. kötet magyar irodalomról szóló fejezetét az irodalmunkról számos könyvet, tanulmányt jegyző Oleg Roszszijanov írta. Gazdag anyaggal dolgozik, mind Arany műveit, mind a róla szóló irodalmat illetően. Elsőként ad értékelést az ötvenes évek lírájáról (*Visszatekintés, Emlények*), amit Petőfi *Felhők*-ciklusához hasonlít. Abban lát különbséget kettejük között, hogy Arany erkölcsi-esztétikai következtetései sokkal sztoikusabbak és tragikusabbak. E korszak balladaterméséből kiemeli *A walesi bárdokat*, az *Ágnes asszonyt* és az *Árva fiút*. A szatirikus-ironikus verses elbeszélések közül a *Bolond Istók*, *A nagyidai cigányok* és *A fülemile* értelmezésére tesz műfajttörténeti szempontú kísérletet, s jellemzi Arany humorát. Szóba hozza a kései balladákat (*Hidavatás, Tengeri hántás, Vörös Rébék*). Kevésbé sikerültnek tartja viszont a *Buda halálát* és a *Toldi szerelmét*. Elismeri, hogy az emberi kapcsolatok és a szerelmi szenvedély rajzában Aranynek a lélek mélységéig sikerül eljutnia, a két mű tragikumát mégsem sikerül Roszszijanovnak megértenie. Indokolatlan cselekedetek láncolatának tartja Toldi tetteit, amelyek „pusztító, meggondolatlan döntésekhez” vezetnek. A *Toldi szerelme* alapkonfliktusát leegyszerűsítve, a civilizált királyi udvar és a faragatlan,

³⁹ *Литературная Энциклопедия*, Под редакцией В. М. Фриче и А. В. Луначарского, Издательство Коммунистической Академии, 1929.

⁴⁰ И. Маца, *Венгерская литература = Литературная Энциклопедия*, том I, 1929.

⁴¹ *История Всемирной Литературы в десяти томах*, Издательство Наука, том VII, Москва, 1991.

a népi sorból kiemelkedett hős összeütközésében látja, ez a vélemény mintha nem is a trilógia utoljára keletkezett részéről, hanem a *Toldi estéjéről* szólna.⁴²

Sokkal árnyaltabb értékelést ad a *Toldi szerelméről* napjaink egyik legfelkészültebb orosz irodalomtörténésze, a magyar irodalomban járatos J. P. Guszev, *A magyar irodalom arcképekben* című kiadvány egyik szerkesztője, s az abban található Arany-portré szerzője. Amit Rosszijanov Toldinál illogikus cselekedeteknek fogott fel, Guszev szerint nem más, mint amit Dosztojevszkijnél *action gratuit*-nek nevezünk, s ami mélylélektani okokra vezethető vissza. Csak nekünk tűnik úgy, hogy Toldi nem tudja, mit cselekszik, pedig tetteinek megvan az oka, s ezzel Guszev rávilágít a látszat–való ellentétének Aranynál oly fontos szerepet játszó problematikájára.⁴³ A *Buda halála* nyelvi gazdagságát méltatja, s rámutat, hogy ez egy újabb kísérlete a magyar irodalomnak a nem létező nemzeti eposz megteremtésére. Guszev esszéjének hatását emeli, hogy átérződik rajta az Arany-típusú költőegyéniség iránti vonzalma. Azt sugallja olvasóinak, hogy Aranyt még az is közel érezheti magához „aki nem ismeri a magyar nyelvet, költészetének hangzása, dallamossága és harmonikussága révén”. (Sajnálatos, hogy egy-két tévedés is becsúszik az Arany-portréba, például Arisztophanész-fordításait nem említi, csak Szophoklész-fordításairól beszél.)

A huszadik századi szovjet-orosz irodalomtörténeti művek vázlatos áttekintése alapján látható, hogy a sematizmus évtizedei szinte semmiben sem járultak hozzá egy korszerű Arany-kép kialakításához, amely képes lett volna felkelteni az orosz olvasók érdeklődését költészetére iránt. Mindemellett az is tény, hogy soha annyi Arany-fordítás nem született, mint ebben az időszakban. Az 1917-es orosz forradalom után a „forradalmi versek” divatja jött el, a kiadók sorra jelentettek meg olyan verseket, amelyek tartalmuknál fogva beilleszthetők voltak egy forradalmi költészeti antológiába. 1925-ben J. Matejka (Gábor Andor egyik emigrációbeli álneve) és Sz. Zajackij (Lányi Sarolta fedőneve) szerkesztésében kiadták Moszkvában a *Magyar forradalmi költészet* című antológiát, amelybe bekerült – mint forradalmi vers – Arany *A walesi bárdok* című balladája.⁴⁴

Több mint negyed század elteltével, 1952-ben újabb, minden addiginál teljesebb antológia jelent meg a magyar irodalom java terméséből Hidas Antal bevezető tanulmányával és Anna Krasznova (Kun Ágnes) válogatásában.⁴⁵ Ebben kapott helyet az első orosz nyelvű *Toldi*-fordítás, igaz, inkább csak szemelvény, 648 sor, a *Toldi* első részének kilenc éneke, Ny. Zabolockij tolmácsolásában.

A legteljesebb az *Arany János – „Izbrannoje”* című kiadvány, vagyis Arany János válogatott művei.⁴⁶ A kötet összeállítása, valamint az a nem éppen hálás feladat, hogy megnyerjenek költőket a fordításokhoz, ismét Hidas Antal és Kun Ágnes szorgos munkájának köszönhető. Sok minden rendelkezésre állt, még az 1952-es antológiából is át lehetett venni fordításokat, de legalább az első *Toldi* teljes fordítására nagy szükség volt. Zabolockijnak az 1952-es antológiában megjelent töredékes *Toldi*-fordítása helyett L. Martinov egy teljesen új fordítással

⁴² О. РОССИЯНОВ, *Венгерская литература = История Всемирной Литературы в девяти томах*, VII., Москва, 1991., 520–521.

⁴³ Ю. П. ГУСЕВ, *Янош Арань = Венгерская литература в портретах*, Москва, „Индрик”, 2015., 138–146.

⁴⁴ *Венгерская революционная поэзия*, Москва, 1925.

⁴⁵ *Антология венгерской поэзии*, Москва, 1952., с. 561.

⁴⁶ Lásd a 2. sz. lábjegyzetet.

állt elő, s megtoldotta még a *Toldi estéjének* átültetésével. E. Fehér Pál a kötet megjelenése apropóján írt recenziójában röviden összeveti a két fordítást, s véleményét a következőképpen összegezi: „Martinov kezében nagyon is lekerekedik, megszimul a *Toldi*, Zabolockij tolla alatt még az eredetnél is súlyosabb. Mindkét *Toldi* szép, de más, mint Arany János elbeszélő költeménye.”⁴⁷

A legtöbb verset Leonyid Martinov fordította, a két *Toldi*n kívül lírai költeményeket, *A walesi bárdokat* és az *Epilógust*. David Szamojlov fordításában szerepel a *Rózsa és Ibolya*, a *Keveháza*, az *Ágnes asszony* és az *Árva fiú*. Nyikolaj Csukovszkij hét fordítása közül kiemelkedik *A bajusz* orosz nyelvű megjelenítése. Iszakovszkij *A fülemilét* ültette át oroszra. Az itt szereplő balladafordítások egy része átkerült az 1962-ban Budapesten kiadott *Arany János balladái* című albumba. Lányi Sarolta véleménye szerint Martinov „remekelt” a *Tengeri hán-tás*, az *Ünneprontók* és *A kép-mutogató* fordításával, míg a *Tetemre hívás*t nem tartja jónak. Úgy találja, Szamojlov „kitűnően megoldotta” a *Hídavatás* fordítását. Dicséri a *Népdal* fordítását is, ami olyan jól sikerült, mintha „egyenest oroszul született volna.”⁴⁸ Lányi, akinek hatalmas műfordítói tapasztalata van, a *Szondi két apródja* és *Az egri leány* átültetését kudarcnak ítéli: „Ennek érthető lefordítása bármely idegen nyelvre megoldhatatlan.”⁴⁹ Jovánovics Miklós is véleményt nyilvánított Arany balladafordításairól, s észrevette Szamojlovnál a kitűnőnek tartott *V. László*-fordítás egyik leleményét. A vers 4. versszakának 4. sorát, mely így hangzik: [A nép...] „Csendes, mint a halál”, a fordító egy Puskin *Borisz Godunovjából* vett fordulattal adja vissza: „народ безмолвствует”, ami szó szerint annyit tesz – ha erőszakot követünk el nyelvünkön –, mintha azt mondanánk: „hangtalankodik”.⁵⁰

Minél több ilyen nyelvi leleményre lenne szükség a fordításban, hogy Arany közel jusson a más ajkú olvasóhoz. Ha a történelmi, társadalmi és kulturális különbségek szinte lehetetlenné teszik is egy vers képi világának más nyelvre való átültetését, egy-egy emblemikus mű akár csak egy sorának megidézése áthághatja az akadályokat.

Ha csak vázlatosan is, áttekintettem Arany orosz irodalmi recepciójának főbb állomásait: a számtalan apró filológiai adat arról árulkodik, történt egy s más, talán nem is kevés az elmúlt közel másfél század alatt. De hogy befogadta-e költészetét az orosz irodalom, arra nem mernék határozott választ adni. Arany továbbra is „az európai magyar olvasó legnagyobb bánata” marad?⁵¹

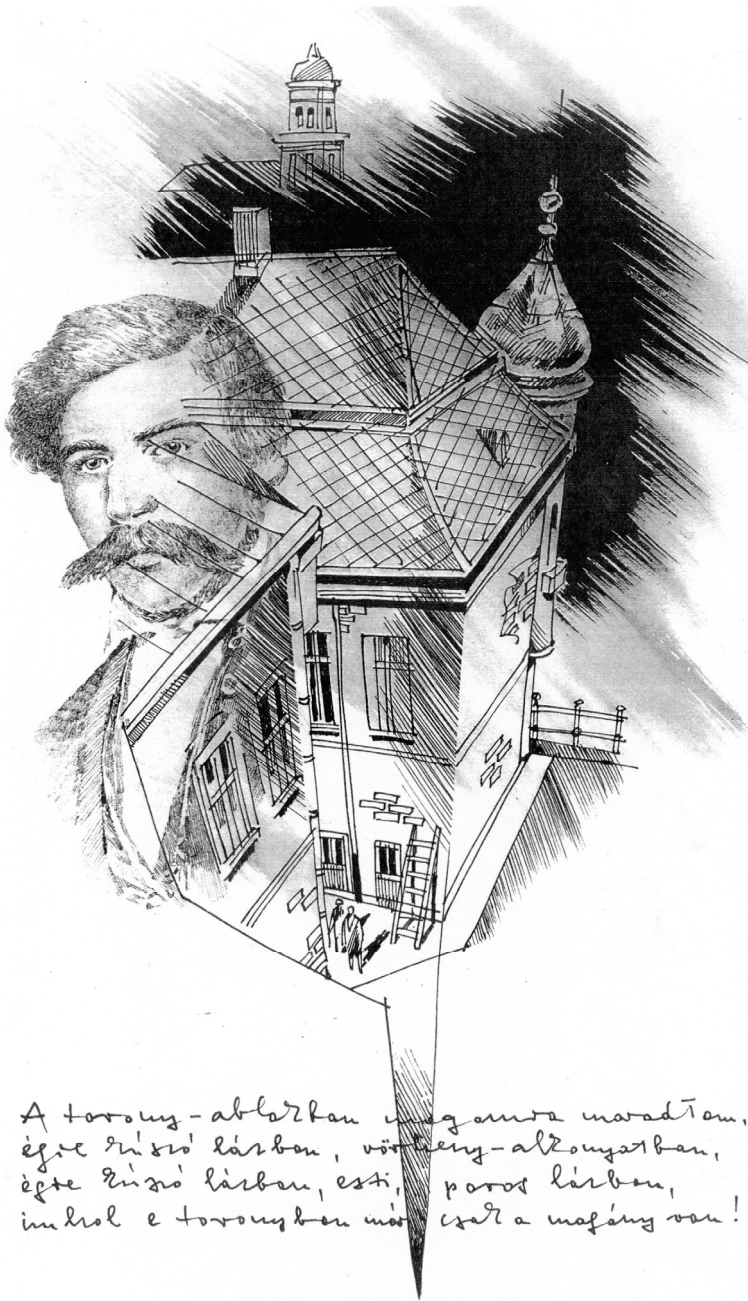
⁴⁷ E. FEHÉR Pál, *Két műfordításkötet margójára. Az orosz és a magyar vers hasznáról*, Élet és Irodalom 1960. nov. 4.

⁴⁸ LÁNYI Sarolta, *Arany János balladái orosz nyelven*, Új Írás 1962/11, 1255–1257.

⁴⁹ *I. m.*, 1256.

⁵⁰ JOVÁNOVICs Miklós, *Hazám földén túl, Arany János balladái oroszul*, Élet és Irodalom 1962. aug. 18., 12.

⁵¹ Végezetül köszönetemet szeretném kifejezni kollégáimnak: Hász-Fehér Katalinnak, Kristó Sándornak, Kormányos Andrásnak és Bognár Ferencnek az anyaggyűjtés során nyújtott önzetlen segítségükért!

A torony-ablakban megamra mavadtam,
éjre zúzó lárban, vörtegy-alkonyatban,
éjre zúzó lárban, esti, paras lárban,
indul e toronyban már csak a mafány van!

TAKÁCS TIBOR

BERKI TÍMEA

Arany János életműve a magyar–román irodalmi kapcsolatok történetében

Arany János irodalmi munkásságának román nyelvű recepciótörténete illeszkedik a (magyar–román) irodalmi kapcsolatok általánosítható ívéhez: az első, szórványosan megjelent fordítások után antológiák, majd a szerzői életműből válogatott fordításkötetek képezik a recepció fontosabb állomásait. A román irodalom – pontosabban Mihai Eminescu költészetének – 19. századi magyar nyelvű recepcióját vizsgálva számtalan esetben szembesültem azzal a problémával, hogy érdemes lenne a másik oldalról is láttatni a közvetítés mikéntjét. Az Eminescuval egykorú, magyar nyelvű másodlagos irodalom, a nekrológok, ismertetések, monográfiák eleve felkínálják ezt a lehetőséget, hiszen ekvivalenciákat keresnek, amikor elhelyezni próbálják az idegen irodalom képviselőjét a befogadó irodalmi közegben. A magyar irodalom román nyelvű megjelenését és értelmezését az évforduló apropóján Arany János példáján vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként viszonyulnak a román kultúrában az Arany-életműhöz, mi az, ami a román nyelvű olvasók rendelkezésére áll, mi és hogyan segíti tájékozódásukat. A felhasznált források változatosak: a recepció kiindulópontját jelentő fordítások, fordításkötetek és azok paratextusai, irodalomtörténeti értekezések, egyéb másodlagos szövegek, mint egy interjú- és egy „személyes irodalomtörténet”. Ezek segítségével arra is figyelek, hogy milyen értelemben problematikus Arany János, illetve a klasszikus magyar irodalom recepciója a 20. századi romániai közegben napjainkig.

Az Arany-recepció közel százharminc éves története és a költő születésének bicentenáriuma is kitűnő alkalom az összegzésre. Arra, hogy lássuk, részint mennyiben kánonfűgő az, ami fordítások által a különböző nyelvű irodalmak része lesz, részint mennyire perdöntőek egy-egy mű fordításra való kiválasztásakor a fordítói/kiadói intenciók, érdekek és azok a recepciótörténetben hol helyezhetők el. Két példán vizsgálom a fentieket, jelesül az első, 19. században megjelent Arany-fordítások, valamint egy, az 1970-es években megjelent interjúkötet kapcsán.

1995-ben, amikor egyetlen román anyanyelvű hallgató sem jelentkezett a Bukaresti Tudományegyetem hungarológia szakára, Molnár Szabolcs a *Magyar irodalom románul (1830–1970). A fordításirodalom bibliográfiáinak felettébb hasznos voltáról* című írásában hívja fel a figyelmet a két kultúra és irodalom közötti kapcsolatra, a kapcsolattörténeti szempontból elhanyagolhatatlan bibliográfiák jelentőségére, fordító- és kutatócsoportok létrehozásának szükségességére. Sajnos azóta is – intézményesített és szervezett keretek hiányában – szórványos az érdeklődés a román irodalom irányából. Molnár tanulmányában kis statisztikát is közöl a magyar irodalom román bibliográfiája alapján:

„A Réthy-Váczy könyvészetben¹ több mint 900 magyar író tolmácsolt műveinek bibliográfiai adatai találhatóak. A legtöbbet fordított költőnk Ady Endre, aki 1374 tétellel szerepel a lajstromban, Petőfi 1328 tétellel követi, majd az erdélyi Horváth Imre – 526, József Attila – 511, Szemlér Ferenc – 404, Arany János – 276, Sütő András – 231 tétellel következik. A sor végén Pilinszky János egyetlen négy-sorosának román fordításával. Janus Pannoniusnak egy verse sincs jelen, Balassit nyolc vers képviseli egyetlen fordító sikeresnek nem mondható tolmácsolásában.”²

Jogos a kérdés e statisztika láttán, hogy miért többdrangú az érdeklődés Arany János munkássága iránt a román irodalomban. Egyértelmű, hogy a 19. századi magyar költők közül Petőfi Sándor és Arany János kerül a fordítók látóterébe. A számok azt mutatják, hogy gyakrabban fordítják műveiket, de azt is, hogy az Arany-fordítások csupán egy ötödét képezik a Petőfi-fordításoknak.

Miért másdrangú Arany Petőfihez képest? Többféle válasz adható e kérdésre. Az 1989 előtti Romániában gyakorolt hivatalos irodalomszemlélet, de már a 19. századi első magyar Eminescu-értelmezések alapján is „a legnagyobb magyar költő”, azaz Petőfi Sándor román nemzeti irodalmi megfelelője – és ez a román kultúrában napjainkban is változatlan – Mihai Eminescu.³ A nemzeti, nacionalista kánon efféle elgondolásából értelemszerűen esett ki Arany János, hiszen az irodalmak közti megfeleltetések pólusain egyedül áll.⁴ Petőfi neve emellett összefonódott az 1848–49-es eseményekkel, és nem volt idegen a magyarul is olvasó románság előtt, mozgatórugójává válva a román-magyar eszmei kapcsolatoknak – állítja Dávid Gyula, romániai irodalomtörténész, a magyar-román irodalmi kapcsolatok jeles kutatója.⁵ Ő a 19. század végén, 20. század első évtizedeiben kibontakozó román nemzeti-népies irodalom iránykeresésében látja a választ arra, hogy miként befolyásolta Petőfi és Arany János költészete a román irodalom alakulását, illetve arra, hogy csupán egyetlen irányzatnak keltette fel a figyelmét, annak ellenére, hogy a román nyelvű Arany-recepció⁶ kezdetei a 19. század végéig nyúlnak vissza.

¹ RÉTHY Andor–VÁCZY Leona, *Magyar irodalom románul. Könyvészet 1830–1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983. (A bevezető tanulmányt írta és a könyvészeti szakellenőrzést végezte KÖLLŐ Károly.)

² MOLNÁR Szabolcs, *Magyar irodalom románul (1830–1970). A fordításirodalom bibliográfiáinak felet-tébb hasznos voltáról* = *Hungarológia* 1995/7, 51. Online: http://www.epa.hu/02400/02472/00007/pdf/EPA02472_Hungarologia_1995_07_048-054.pdf – utolsó látogatás: 2016. decembere.

³ 2010 decemberétől Romániában törvény írja elő, hogy január 15-e, Mihai Eminescu születésnapja a Nemzeti Kultúra Napja, azaz a román kultúráé. Lásd a 2010. december 7-i 238-as törvényt: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act?ida=100494 – utolsó látogatás: 2016. december 8.

⁴ A humanisztikus fordításméletről bővebben, illetve a kulturális közvetítés antropológiai értelmezéséről lásd: N. KOVÁCS Tímea, *Fordítás mint kulturális praxis*, Pécs, Jelenkor, 2004.

⁵ DÁVID Gyula, *A Petőfi-örökség és a román irodalom* = D. GY., *Találkozások. Tanulmányok a román-magyar irodalmi kapcsolatok múltjából*, Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1976, 52.

⁶ Arany János és a román irodalom kapcsolatáról több összefoglaló is született magyar, illetve román nyelven. Lásd pl. ARANY, *Versuri alese în românește*, kiad. és ford. GRĂMESCU, Haralambie, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957.; *Utószó* = ARANY János, *Poeme. Köttemények*, szerk. LŐRINCZI László, București/Bukarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă/Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1960, 449–459.; DÁNIELISZ Endre, *Arany János és Iosif Vulcan*, Korunk 1964, 1239–1940.; PÁLFFY Endre, *Arany János és Coșbuc*, A Hét 1974/39, 5.; DÁVID Gyula, *Arany János és a román népiesség* = D. GY., *Találkozások. Tanulmányok a román-magyar irodalmi kapcsolatok múltjából*, Ko-

1887-ben a magyarországi román kulturális elit lapjában, a Iosif Vulcan által szerkesztett *Familiában*⁷ jelenik meg első ízben Arany-vers román nyelven, *A rab gólya*.⁸ A vers fordítója, Miron Pompiliu a belényesi görögkatolikus líceumban tett érettségi után, 1866-ban lesz joghallgató a pesti egyetemen, és ekkor küldi be első versét Vulcan lapjához. Ugyanolyan felfedezettje és irodalmi keresztgyermeké lesz a szerkesztőnek, akár a nemzeti költővé vált Mihai Eminescu. A pályakezdő Pompiliu hűséges munkatársa maradt a lapnak, amely teret adott verseinek, fordításainak és román népköltészeti gyűjtéseinek. Fordítói intencióját tekintve egyetérthetünk Dávid Gyulával, aki 1957-es Arany-tanulmányában írja,⁹ hogy az 1847-ben íródott Arany-vers alaptónusa ragadhatta meg a romantikus költészetten nevelkedett és azt követő fordítót, és neki köszönhetően válhatott tankönyvek, antológiák részévé ez a vers.

Az 1887-es első fordítás után négy év telik el, amíg újabb Arany-szöveg olvasható román nyelvű folyóiratban, az 1891 októberétől Kolozsváron szerkesztett *Ungariában*. Mivel a lap és annak szerkesztője, Moldovan Gergely megítélése egyaránt problematikus, érdemes egy kitérő erejéig foglalkozni a kérdéssel. A lap neve tükrözi annak szándékát: Magyarország megismerettségét. Ennek az elképzelésnek köszönhetően kap teret a lapban a kétnyelvű szövegközlés, a nyelvtörténeti tanulmány, életrajz, irodalmi fordítás. A románok által nemzetárulóként tekintett és megtagadott Moldovan karriertörténete azt mutatja,¹⁰ hogy etnikai identitását hangoztatva és azt másodrangúnak tartva, inkább politikai identitását erősíti, a magyar állam elkötelezett híve és ennek keretei között gondolkodik a magyar–román kérdéstről. A nyelv alapú nemzetfogalom és annak mentén szerveződő nemzeti irodalmak és kultúrák felől kivételnek, problematikusnak számít Moldovan viszonyulása, identifikációja. Az egyetlen olyan tudományterület, ahol elismert szerzőként tartják számon a román kultúrában Moldovant, az a néprajztudomány. Népköltészeti gyűjtései, a népi kultúrában való jártassága az az etnográfiai tapasztalat, amelynek perspektívájából ő is a kapcsolattörténet által hangoztatott elvek mentén gondolkodik: a megismerés általi megértés híve.¹¹ Fordításai révén pedig a román irodalom magyar recepciójához járult hozzá, köteteket a recepciót adató bibliográfia is számon tartja.¹²

lozsvár-Napoca, Dacia könyvkiadó, 1976, 83–111.; RÉTHY Andor–VÁCZY Leona, *i.m.*, 5–45, és különösen 245–255.

⁷ A *Familia* a Vasárnapi Ujság mintáját követő képes családi lapként látott napvilágot 1865-től Budapesten, majd 1880-tól Nagyváradra költözött a szerkesztőség. Kezdetben 300, majd 1871-től 1000 példányban jelent meg. Összefoglalóan erről: LUCIAN DRIMBA, *Iosif Vulcan*, București, ed. Minerva, 1974, 66.

⁸ *Cocostercul rob (Arany)*, *Familia* 1887/28, 1. (Ford. M. POMPILIU.)

⁹ DÁVID Gyula, *Arany János és a román népiesség* = D. GY., *Találkozások...*, 1976, 92.

¹⁰ Moldovan Gergely életpályájához, identitásának alakulásához lásd legutóbb BERKI Tímea, *Magyar–román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében. Értelmisségtörténeti keret*, Kolozsvár, EME, 2012, 175–215.

¹¹ Ezért is vállalkozik arra, hogy bemutatja az Aranyos vidékét *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* c. sorozatban.

¹² DOMOKOS Sámuel, *A román irodalom magyar bibliográfiája (1830–1960)*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1966.

Dávid Gyula a kormánytámogatással megjelentetett Ungariáról úgy véli, hogy hiányzott a lap kapcsolata a román irodalommal és a román olvasókkal, nem voltak a Kárpátokon túl élő munkatársai, ezért nem működhetett hídként a két kultúra között.¹³

Hozzáteszük, hogy a folyóirat, a programszövegek és vitatkozó vezércikkek mellett számos történeti szempontú tanulmányt közölt, amelyek a magyar és román kultúra sajátos kérdéseit vizsgálták olyan szerzők tollából, akiket a román olvasók is (el)ismertek. Köztük szerepelt több ízben például Moldovan elődje, Szilasi Gergely, aki az 1872-ben induló kolozsvári egyetem első román tanszékvezetője volt.

Ami a Kárpátokon túli szerzőket illeti, több nyelvtörténeti tárgyú szöveget olvashatunk Bogdan-Petriceicu Haşdeutól,¹⁴ szemelvényeket Titu Maiorescu kritikáiból.¹⁵ Már az első évfolyam tartalomjegyzékében ott áll egy A. V. szignó mellett a pontosítás, hogy bukaresti szerző.¹⁶

Dávid Gyula megállapításai árnyalhatók abban az értelemben is, hogy Moldovan állandó vitahelyzetben találta magát, lapja az iránta tanúsított negatív beállítódás kivédésének eszköze és szerkesztői válaszainak színtere volt: a nemzeti értelemben vett, akkor formálódó román irodalom képviselőivel itt vitakozott, itt üzent nekik.

Kapcsolattörténeti szempontból mégsem hagyható figyelmen kívül a lap nagyszámú Arany-fordítása.¹⁷ Az Ungaria koncepciójához jól illeszkedik a magyar és a román irodalom megismertetése. Már az első számában írói életrajzokat közölnek, olyan írókét, akiknek műveit a későbbiekben románul is olvashatják az érdeklődők. A biográfiák sorát Aranyé nyitja,¹⁸ akit a névtelen szerző a *Toldi* kapcsán elsőként, legfontosabb magyar íróként emel ki. Petőfi (csak) másodikként szerepel e sorban, Tompa a harmadik. Az első Arany-fordítások kevésbé tesznek eleget a műfordítói elveknek, erre Dávid Gyula részletesen kitér tanulmányában: félfordításokra, minőségi elégtelenségekre hívja fel a figyelmet.

Recepciótörténetileg viszont értékesek, megkerülhetetlenek e szövegek. A fordítók egyetemi hallgatók, iskolai tanítók, tanárok. Nyelv és irodalomismeretük, önképzőköri, iskolai irodalmi foglalatosságai gyakorlati tapasztalatára alapozva vállalkoznak fordításra.

A magyar állam által támogatott lapban a magyar irodalom és kultúra román nyelvű népszerűsítése és megismertetése a cél, és ez a cél nem esztétikai indíttatású, hanem (kapcsolat)politikai. Ennélfogva ezek az Arany-szövegek a kapcsolatfelvétel jegyében politikai üzenetek is egyben, hiszen a hatalmon levő kultúrából érkeznek és annak elfogadását hivatottak erősíteni.

¹³ DÁVID Gyula, *Arany János...*, 93.

¹⁴ Bogdan Petriceicu Haşdeu (1838–1907) a román filológia és történetírás egyik úttörője.

¹⁵ Titu Maiorescu (1840–1917) kritikus, esszéíró, Mihai Eminescu költő, Ioan Slavici és Ion Creangă író, Ion Luca Caragiale az ő értelmezései nyomán válik a román klasszikus irodalmi kánon jelentős képviselőjévé.

¹⁶ *Formaţiunea limbei şi a neamului rumân*, A. V. din Bucureşti, Ungaria 1891/1. Online: http://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/51764/1/BCUCLUJ_FP_106398_1891_001_001.pdf, utolsó látogatás: 2016. december 9.

¹⁷ A *Családi kör*, *Ráchel siralma* 1892-ben, *A fülemile* 1894-ben, *Ágnes asszony* és *Zách Klára* 1907-ben, *Az elhagyott lak* 1908-ban jelenik meg románul az Ungaria hasábjain. Vö. RÉTHY-VÁCZY, *i. m.*, 244–253.

¹⁸ *Ioan Arany*, Ungaria 1891/1, 39.

E két román nyelvű lap, bár a román kultúrához tartozónak véljük, mégis a magyarországi recepcióhoz köthető. Földrajzilag Magyarországon, a Monarchiában jelentek meg, nem ún. nemzetállami keretek között, bár valamelyest nyomon követték tartalmukat, a lapok köre csoportosuló értelmiségieket a Kárpátokon túliak is. Az ottani román nyelvű irodalom ekkoriban többközpontú, korántsem egységes képződmény volt, így a recepció is nehezebben belátható, és esetleges.

Az 1949-ig szórványosan megjelenő Arany-fordítások, ismertetések később, a második világháború után berendezkedő ideologikus diskurzus részeivé válnak. A népek közti megismerés és barátság jelszava alatt illeszkednek a közös (értsd: román–magyar) irodalom- és könyvkiadás-politikához,¹⁹ és válnak programszerűvé. Így készülhet el a kétnyelvű Arany-kötet, amely az első, történeti értékű fordításokkal is számol, miközben a minőségi szempontokra is figyel, valamint képanyaggal, kézirat-reprodukciókkal és utószóval segíti az olvasók tájékozódását.²⁰

A recepció másik állomását a (Romániában pl. országos szintűnek tekintett) 1957-es, 1967-es Arany-évfordulók jelentik, amikor kitüntetett figyelmet kap Arany János és közvetve a magyar irodalom más irodalmakkal való kapcsolata.

A magyar irodalom 20. századi román recepciója a szórványos gesztusok és egyéni kezdeményezések ellenére is kérdéses. Bár egyre több antológia, fordításkötet is hozzáférhető a román olvasók számára, sőt irodalomtörténeti összefoglalókat is publikáltak, azok mégsem foglalkoznak tételesen Arany, Petőfi vagy a magyar irodalom klasszikusainak munkásságával. 1930-ban jelenik meg az első, román szerző által román nyelven írt, hiánypótló és általános elismerésnek örvendő összefoglaló ebben a tekintetben: Ion Chinezu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* című munkája.²¹ Az erdélyi magyar irodalom első évtizedének történetéről értekezik Chinezu, és ezzel hagyományt teremt. Utódai már a romániai magyar irodalmat ismertetik, és egyértelmű számukra, hogy az első világháború vége a történet kiindulópontja.²² Ion Chinezu az első világháború után berendezkedett kolozsvári román egyetemen védi meg doktori dolgozatát, majd azt szerkeszti az említett köteté. Itt kerül kapcsolatba a román egyetem magyar tanszékvezetőjével, Kristóf Györggyel. Kristófit az általa betöltött pozíció hatalmazza fel – hosszú évtizedekig tanulmányai, egyetemi előadásai által is – az erdélyi irodalmi gondolkodás formálására, ekként válik az „erdélyi magyar irodalom”, majd a „romániai magyar irodalom” első teoretikusává.²³ Ennek az irodalomnak pedig a magyarországi magyar és romániai román irodalomhoz egyaránt viszonyulnia kell, miközben önmaga legitimálására kényszerül. A romániai magyar irodalom pedig új fejezetet nyit az „egységes” „magyar” „irodalom” történetében. Ezt erősítik meg Ion Chinezu, Nicolae Balotă, majd Gavril

¹⁹ Vö. DÁVID, *i. m.*, 85.

²⁰ ARANY János, *Poeme–Költemények*, szerk. LŐRINCZI László, Bukarest, ESPLA, 1960.

²¹ Ion CHINEZU, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919–1929)*, Cluj, ed. Revistei Societatea de miine, 1930.

²² Ion Chinezu után Nicolae Balotă, majd Gavril Scridon ismerteti román nyelven a romániai magyar irodalmat és fontosabb képviselőit. Vö. Nicolae BALOTĂ, *Scriitori maghiari din România 1920–1980*, Bukarest, Kriterion, 1981, illetve Gavril SCRIDON, *Istoria literaturii maghiare din România: 1918–1989*, Cluj-Napoca, Promedia Plus, 1996.

²³ KRISTÓF György, *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok*, s. a. r. GAAL György, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2013.

Scridon irodalomtörténeti áttekintései. Köteteikben utalásszerűen említik Arany költészetét, amennyiben olyan erdélyi/romániai írók tárgyalnak, akire hatással volt. Egyértelmű számukra, hogy a román olvasó tájékozott a magyar irodalomban, hiszen nem fűznek magyarázó jegyzeteket azokhoz a szerzőkhöz, akiket csak az utalások rendjén vagy hivatkozásként említenek, köztük Arany János nevéhez. Gavril Scridon Horváth István erdélyi költőről például azt állítja, hogy Arany formaköltészetével kísérletezik, anélkül, hogy egy megjegyzés erejéig tisztázná azt, hogy ki is Arany – ritkán használja Arany teljes nevét! –, miben áll formaköltészet, egyáltalán kapcsolata a(z erdélyi) magyar irodalommal.

Ezek a román nyelvű ismertetések hiánypótlók, fontos állomásai a magyar irodalom népszerűsítésének román nyelvterületen, mégis kifogásolhatók abból a szempontból, hogy nem reflektálnak a „romániai magyar” és a „magyar irodalom” viszonyára, sőt elhallgatják azt az előtörténetet, amely ezt a kulturális tudást létrehozta. Még az 1996-os Scridon-kötet sem mentesül e kifogás alól annak ellenére, hogy 1989 után jelent meg, amikor elvileg fölülrhatóakká váltak a korábbi politikai ideológiák.

Ellenpontozásként Haralambie Grănescu példaértékű fordításkötetét említeném.²⁴ Grănescu kötetét bevezető tanulmánnyal, fordításait jegyzetapparátussal látja el, a tudományos igényesség jegyében. Lábjegyzetei egyértelműsítene, allúziókat tisztáznak, történelmi adalékkal szolgálnak pl. a *Válasz Petőfinek* kapcsán. Azért is hangsúlyozandó ennek a kötetnek a jelentősége, mert reflektál a Petőfi–Arany és a román recepció aránytalanságának kérdésére. Haralambie Grănescu úgy véli, hogy Arany János verselésének tökélye lefordíthatatlan. Ez magyarázhatja azt, hogy miért gyakoribbak a Petőfi-fordítások, Grănescu szerint pedig azt is, hogy miért ismertebb Petőfi, és Arany kevésbé.

Ami a recepciót illeti, a megjelenési példányszámok, a fogadtatás visszhangja, a kritikai és irodalomtörténeti értékelés azok a szempontok, amelyek fogódzót nyújthatnak. A széles olvasóközönség szintjén nem készült felmérés ebben a tekintetben. Míg a román irodalom kötelező tantárgya a román és magyar iskolákban egyaránt, a magyar/erdélyi/romániai, vagy az országban élő más kisebbségi irodalmak nem azok, noha az 1970-es években javaslatként felmerült a valódi kölcsönösség gyakorlása. Egy interjúkötet²⁵ kolozsvári vitáján²⁶ vetik fel annak szükségességét, hogy az iskolákban is szervezzenek író–olvasó találkozókat és a román diákok is tanulhassanak a magyar irodalomról.

1972-ben jelenik meg az említett kötet magyar és román nyelven. Beke György 56 romániai és magyarországi értelmiségit kérdez a román–magyar kulturális kapcsolatokról, válszaikban Arany János neve többször is felbukkan. Fontosnak tartom az említések felsorakoztatását, hiszen a hetvenes években, a kapcsolattörténet és könyvkiadás „aranykorát” éli Romániában, és magyar vonatkozásban is sikeres időszaknak tekinthető, a politikai kontextus ellenére. A magyar–román kulturális közvetítésben szerepet vállalók véleménye is bizonyos szinten a recepció része, megmutatja, hogyan talál helyet például a magyar irodalom a románban, mi az, ami átvihető, átvehető a másik kultúrában. Egyesek Aranyról is nyilatkoznak.

²⁴ Haralambie GRĂNESCU, *Versuri alese*, București, ESPLA, 1957.

²⁵ BEKE György, *Fără interpret. Convorbiri cu 56 de scriitori despre relațiile literare româno-maghiare*, Bukarest, Kriterion, 1972. Online: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf11293.pdf, utolsó látogatás: 2017. január 12.

²⁶ *Masă rotundă. În discuție: Beke György, Fără interpret*, Tribuna 1973/4, 8.

Személyes véleményeik és az interjú műfaja olyan sajátos forráscsoport, amely kiegészítheti a kapcsolattörténeti kutatásokat.

Az egyes interjúkat a kérdező személyes élményei alapján megrajzolt portrék vezetik fel. Például Köpeczi Bélát Beke tulajdonképpen az MTA főtítkáráként ismerteti meg olvasóival, ekkor utal arra, hogy a Duna-parti épületben őrzik Arany János dolgozóasztalát is.²⁷

A magyar magániskolában tanuló, későbbi népies költő, műfordító Mihai Beniuc Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály és Vörösmarty Mihály néhány szövegét az interjúkészítőnek is felmondja, jól emlékezetbe véste gyermekkorában azokat. Beniuc számára Petőfi, Ady és József Attila a legfontosabb a magyar irodalomból, de Arany, Madách és Illyés Gyula nevét sem feledheti.²⁸ Megjegyzendő itt, hogy Beniuc fordítói intencióiról is nyilatkozik a vele készített interjújában: Petőfit és a magyar népies irodalmat éppen saját irodalmi stílusának megtalálása okán fordítja.

Emil Giurgiuca, a magyar irodalom egyik aktív románra fordítóját családi és magyar iskolai élményei befolyásolták, magyar vonatkozásban pedig Petőfi, Arany és Vörösmarty. Az általa klasszikusnak és romantikusnak nevezett magyar irodalom román nyelvű hiánya ösztönozte fordítói tevékenységében.²⁹

Lőrinczi László fordító, a kétnyelvű Arany-kötet szerkesztője is egy élményét osztja meg Bekével, amely nem egy íróval, hanem egy államférfivel kapcsolatos. Dr. Petru Groza az 1957-es kétnyelvű kötet szerkesztésekor konzultált Lőrinczivel és tanácsokkal látta el, tájékozottságáról tett tanúbizonyságot, miközben a két nép közti megértés és barátság elvét hangoztatta.³⁰ A megértés és barátság elvének ideologikussága egyértelmű – Beke interjúi korábban *A barátság húrjai* címmel folytatásokban jelentek meg romániai magyar lapokban –, de nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy 1957-ben Petru Groza személyesen köszönti és levelet ír az Arany-ünnepségekre. A levelet a korabeli sajtóban is közlik – igaz, hogy csak magyar nyelven. Ő volt az a politikus is, aki 1945 őszén a Román–Magyar Társaság létrehozását szorgalmazta.³¹

Dávid Gyula a vele készített interjújában a román népies irodalom és Arany János kapcsolataira, az 1920–30-as évekre tér ki.³² Azokat a fordítókat említi, akik e költészetből inspirálódva annak fordítóivá, vagy az új népiesség kidolgozóivá váltak, mint Teodor Murășanu,³³ vagy Pavel Dan, Eugen Jebeleanu. Megfontolandó Dávid Gyula azon felismerése, hogy európai táv-

²⁷ Köpeczi Béla = BEKE, *i. m.*, 336.

²⁸ Mihai Beniuc = BEKE, *i. m.*, 186–196.

²⁹ Emil Giurgiuca = BEKE, *i. m.*, 196–213.

³⁰ Lőrinczi László = BEKE, *i. m.*, 308–324.

³¹ Petru Groza megítéléséről és a romániai magyarsághoz való viszonyáról lásd bővebben: NOVÁK Csaba Zoltán, *A romániai magyar kisebbség helyzete. Petru Groza politikájának magyar támogatása* = BÁRDI Nándor, FEDINEC Csilla, SZARKA László (szerk.), *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Gondolat, Budapest, 2008, 204–209.

³² Dávid Gyula = BEKE, *i. m.*, 473–487.

³³ Dávid Gyula öt tartja a *Toldi* első fordítójának, de az a Réthy-Váczy-féle bibliográfia adatai szerint már 1890-ben megjelent románul. Putnok Miklós és Ioan Crișan nagyszabedű tanárok voltak, nyelvtankönyvek és szótárak mellett olvasókönyvet is szerkesztettek. Együttműködésük eredménye volt a román *Toldi*-kiadás is, képekkel, szótárral ellátva. Lásd: *Toldi. Narațiune poetică în 12 cînturi. Întregită cu ilustrațiuni și vocabular* de dr. Ioan CRIȘAN și Nicolae PUTNOKY, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1890.

latokban kell a Petőfi- és Arany-recepciót vizsgálni. A megkésett román-recepciót a befogadó irodalom lehetőségei és belső szükséglete befolyásolta. Ezzel szemben például a szerb-horvát és szlovák irodalom már a 19. század közepén érdeklődik a népiesség iránt, és az irányzat képviselői az Arany-balladákat és a *Toldit* az 1850-es években le is fordítják.

Az interjúkból a költő Arany képe bontakozik ki, aki hatással volt a magyarul is tudó román fordítókra, költészete esetenként motiváló erőként működött. József Attilához vagy Petőfihez képest azonban továbbra is másodrendűnek tűnik. Ez ismét a kései recepcióval magyarázható, azzal, hogy a hetvenes években a kortárs (romániai) magyar irodalom megismerése, fordítása volt az elsődleges. Továbbá számolnunk kell azzal is, amikor Arany másodlagosságát értelmezzük, hogy a magyarországi magyar irodalom hogyan gondolkodott róla a hetvenes években, milyen Arany-képet közvetített mondjuk Petőfihez képest.

Ezek a folyamatok jól példázzák az egyes irodalmak alakulását és megmutatják, hogy az egybeesések, hatások-kölcsönhatások nem feltétlenül egyidejűek. A szórványosan megjelenő fordítások kontextusa eltér attól a programszerű Arany-recepciótól, amikor államközi kultúrpolitikák támogatják a már hivatásos fordítókat. Ráadásul a magyar-román barátság és kölcsönös megismerés égisze alatt (kétnyelvű) kötetek készültek, miközben a hallgatás homálya fedte a kisebbségnek tekintett irodalmak történetiségét.

Bár a komparatiztika az 1970-es évek egyik új tudományaként jelentkezik Romániában, nem sikerül intézményesülnie. A román irodalmi diskurzus számára az „együttélő népek” irodalma kevésbé volt érdekes, ezért sem lett prioritás a magyar irodalom recepciója. A személyes kapcsolatok, az önként vállalt nyelvtanulás, a nyersfordítások, írói programok vezettek új szövegek, szerzők megismeréséhez, majd megismertetéséhez, és 1949 után Ady Endre, Petőfi Sándor, József Attila költészete volt a legérdekesebb a román irodalom számára.

A „román irodalom számára” ugyanolyan általánosító megfogalmazás, mint a román és magyar vagy a nemzeti irodalmak kapcsolata. A 19. századi román nyelvű Arany-fordítások története és helye a kapcsolattörténetben azt mutatja, hogy eltérő felismerésekhez, eredményekhez vezet a történeti szempontú, az esztétikai normával mért vagy a politikai ideológiák által meghatározott közvetítés. Az antropológiai indíttatású kapcsolatfelvétel, egymás kultúrájának megismertetése és megértése a humanista beállítódás, az azonosság és ekvivalencia kérdését veti fel, amelynek vizsgálata nem tekinthet el a fordítás kontextusától, a fordító személyétől, egyéni motivációitól, a fordítás politikájától.

A kapcsolatfelvétel továbbra is szükséges, főként, mivel a legfrissebb román nyelven írt magyar irodalomtörténet erre provokál. Horváth Andor 2016 őszén átadta „névjegyét” a román olvasóknak.³⁴ Személyes irodalomtörténete azokat a magyar irodalmi alkotásokat eleveníti fel, mutatja be és értelmezi, amelyek élete során magyarság-tudata kialakulását befolyásolták. A névjegyként átnyújtott, román nyelven megírt szöveg bemutatkozó, de egyúttal számvetés is saját identitásával, irodalmával, irodalmi kánonával, kultúrájával, s nem mellesleg párbeszédre hívó gesztus. A kötet kolozsvári bemutatóján a szerző hangsúlyozta, hogy nem magyar nyelven írta e művét, hanem románként gondolkodva, a román olvasóknak. Kettős identitásúként (romániai magyarként) megtehetette ezt, mint ahogy a román-magyar kapcsolatok 19. századi szereplői is többes identitásúként vállalkozhattak a közvetítésre.

³⁴ Andor HORVÁTH, *Carte de vizită în care autorul povestește cum a devenit maghiar*, Cluj, Idea Design&Print, 2016.

Horváth Andor két szinten vezeti be román nyelvű olvasóját történetébe: témákhoz kötődően irodalmi alkotásokat mutat be, szövegfordításokat idéz vagy közöl,³⁵ majd a fejezetek egymásutániságát megszakítva, jegyzetek segítségével történeti–esztétikai kontextust teremt. Az első fejezet, a gyermekkor sajátos emlékei elsősorban költőkhöz, Petőfihez, Aranyhoz és József Attilához kötik. Erős és személyes indítás ez az *Egy gondolat bánt engemet*, *Falu végén kurta kocsmá*, *A vén zászlótartó*, a *Mama* és a *Családi kör* segítségével. Mégis az Arany-vers az egyetlen, amely többletjelentéseket hordoz, túlmutat a megjelenített témán. Itt sikerül Horváth Andornak felhívnia a figyelmet éppen a vers zárata kapcsán arra az allegorikus kifejezőmódra, amely a cenzúra ellenére is a szabadságról árulkodik, és amely Arany költészetében gyakori eszköz.

Horváth Andor kötetében Aranyra nem sikerül elszakadnia Petőfitől, és ez talán azért történik így, mivel a szerző elsősorban a (klasszikus) irodalmi kánont tartja szem előtt, amikor a magyar irodalomról gondolkodik. Mint állítja, arról az irodalomtörténész a szó szoros értelmében, hanem esszéíró, műfordító, szerkesztő, a román kultúrát jól ismerő gondolkodó. A *Toldi* a *János vitéz* társaságában kerül ugyanazon fejezetbe és szemlélteti azt a mesehőst, akivel a fiatal olvasók azonosulhatnak – alkotóik, Petőfi és Arany barátsága illeszti őket egymás mellé.

A *szegény jobbágy*, a *walesi bárdok*, a *Gondolatok a béke-kongresszus felől*, a *Vojtina ars poeticája* által ismerzik meg Arany e kötetben. A költő témaválasztása és műveinek formai változatossága kerül előtérbe – de előremutatóan, utalásszerűen, vagy akár figyelemfelkeltő módon a későbbi vallomások, meditatív, a költészeti kifejezés új regisztereit felfedező Arany képe is felvillan.

Az emberi élet korainak sajátos érdeklődési körét rajzolja meg Horváth Andor, miközben a nemzeti kánon, a magyar irodalom teremtődik újjá egy másik kultúrában történelmével, gondolkodásával, teljesítményével és kulturális emlékhelyeivel együtt. Ennek a teremtéstörténetnek vagy szerzői névjegynek része az erdélyi/romániai magyar irodalom, történelem. A „személyes irodalomtörténet” felidézése, az egyéni perspektívából megírt történet látszólag távolabbról kapcsolódik a magyar irodalom román recepciójához, de ugyanúgy része annak.

Az egymásra figyelés, a kultúrák találkozásának bizonyítéka. Erre kínál lehetőséget az Arany-évforduló is. Egy apró romániai adalék álljon itt zárásképp. Nagyszalontán az Arany-év megünneplésére honlapot hoztak létre,³⁶ amely a bicentenáriumi ünnepekről és a legnagyobb fiára büszke szülővárosról ad hírt. A három nyelvű honlap román kezdőoldalán ez olvasható: „În amintirea marelui nostru poet 2017 anul Arany.”³⁷ A magyar köszöntőfelirat románul is, angolul is ugyanazt az üzenetet hordozza: „Nagy költőnk emlékére a 2017-es esztendő Arany-év”. A fordítási hűség és a nyelvek közötti ekvivalencia szabályának megfelelően, és ez esetben ennek köszönhetően, a román és angol nyelvben egyaránt visszaköszön a birtokos névmás: költőnk/poetul nostru/our poet: Arany. Ebben az évben így azoké, akik rá emlékeznek.

³⁵ Abban az esetben, ha bizonyos szövegeknek nem készült még román fordítása, vagy nem tud róla a szerző (pl. részleteket fordít Bánffy Miklós *Erdélyi történetéből*, miközben Marius Tabacu éppen ekkor, 2016 őszén fejezi be a trilógia román nyelvű fordítását), maga vállalkozik erre.

³⁶ <http://arany200.eu>

³⁷ <http://arany200.eu/ro/acasa/>

NAGY LÁSZLÓ

ERDŐDI ALEXANDRA ANITA

Egy kézirat, egy költő, egy város

TENGERI-HÁNTÁS, ARANY JÁNOS, SZEGED

Arany János és Szeged kapcsolatáról azért lehet beszélni és írni, mert bár nagyon kevés adat áll rendelkezésre, azok mégis nagy jelentőséggel bírnak a város szempontjából, sőt akár az Arany János-kutatás felől nézve is. A Fővárosi Lapok számait átnézve 1864 és 1886 között három igazán figyelemreméltó cikket találtam Szegeddel és Arany Jánossal kapcsolatban. Mindhárom újságrészlet az 1880-as évekből származik, és szomorú események kapcsán íródott. Az egyik cikk Arany János halálához, a másik kettő a szegedi árvízhez kapcsolódik.

A Fővárosi Lapok 1882. november 26-i, 272. számának 1698. oldalán, a Vidéki hírek között a következő kis tudósítás olvasható:

„Arany János» címmel Szegeden külön füzetben megjelent a szép emlékbeszéd, melyet az izr. hitközség által rendezett gyászünnepeken Löw Immánuel rabbi mondott.”

A következő két cikk az 1879-es szegedi nagy árvízhez kapcsolódó információkat tartalmaz. A Fővárosi Lapok 1880. szeptemberi 10-i, 207. számának 1025. oldalán Arany János levele olvasható, melyet az akkori szegedi polgármesternek, Pálffy Ferencnek írt:

„Arany János, kinek nevérol az uj Szeged egyik utcáját nevezték el, a következő válasz-levelet írta Pálffy Ferencnek: »Igen tisztelt polgármester ur! Becses soraiból értesültem, hogy Szeged szab. kir. város tanácsa a város uj utcái rendezése alkalmából, azok egyikét nevemről méltóztatott elnevezni. A görög hitrege beszél egy Amphionról, a ki lantja pöngetésével várost épített: vajha ezt tehetném én, legalább a nevemet viselendő utcával! De sem Amphion lantja nem enyém, sem a regék korát nem éljük: s én csak ohajtásomat fejezhetem ki, hogy – mint phönix-madár a tűzből, – ugy Szeged városa a vízből minél előbb megijodva, megépülve, megszépülve keljen elő. Tisztelettel maradván tisztelt polgármester urnak, Margit-sziget, 1880. szept. 5. alázatos szolgálja Arany János.«”

Szeged vonatkozásában a legfontosabb cikk a Fővárosi Lapok 1884. április 22-i, 95. számának 623. oldalán található, mely arról tudósít, hogy egy Arany János-kézirat került a Somogyi-könyvtárba:

„Szeged Somogyi-könyvtárának Szász Károly oda ajándékozta a »Szegedi Árvízkönyv« összes eredeti kéziratait, köztük a »Tengeri hántás«-t Arany János kezeirésében.”

Ez a kézirat a mai napig a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban található. A 23,5×29,1 cm-es, mára már megsárgult papírlap rektóján a *Tengeri-hántás* című ballada első 12 strófája, míg a verzón az utolsó két strófa látható. Az *Árvízkönyvről*¹ utoljára Szőkefalvi-Nagy Erzsébet írt ismertetést, melyben ő is megemlíti, hogy „becses ereklyeként őrzi a

¹ *Árvízkönyv Szeged javára*, szerk. Szász Károly, Budapest, Kisfaludy Társaság, 1880.

könyvtár” Arany János kéziratát.² Az *Árvízkönyvből* három példány is fellelhető a könyvtárban, 1880-ban adták ki Budapesten, a szerkesztő Szász Károly volt. A *Tengeri-hántás* a 42–44. oldalon olvasható benne. Ezt a könyvet az Arany-szövegek kritikai kiadása³ is megemlíti mint a ballada első nyomtatott megjelenését. Voinovich a két általa ismert kéziratot, illetve az *Árvízkönyvet* összevetve a szövegeltéréseket sorra veszi, de a szegedi kéziratról nem tesz említést. Ez utóbbi tisztázatnak tűnik, és az eltérések alapján a központozásban, írásmódban, illetve a kritikai kiadásból hiányzó, „Adony”-hoz fűződő jegyzet meglétéből következtetve ez került be az antológiába. További eltérések a kritikai kiadáshoz képest: „mellyes”; „most buvik fel”; „rosz lapályon”; „Oda hagyta”; „Ne tegyétek ti, leányok”; „csillag hull ma”; „Ti leányok, ne tegyétek”; „Tova hajtott”; „se’ fűtta”; „Éje hosszú”; „Török is már a tengerit Adonyban” – az utolsó szóhoz Arany jegyzetet fűz: „Minden helyi vonatkozás nélkül.”; „haza került”; „hogy’ jára”; „Itt nyugosznak”; „Ferkó sem nyughatik”; „nagy-fel, messze”; „veleálmodsz”; „ülve”; „Furulyáznak”.

A Somogyi Könyvtár munkatársainak köszönhetően a kéziratot megtekinthettem, a digitális másolatot a rendelkezésemre bocsátották, melyet itt közölhetek is.

² http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/honapkonyve/arviz/arviz.html. Utolsó megtekintés 2017. január 24.

³ *Arany János összes művei I., Kisebb költemények*, szerk. VOINOVICH Géza, Budapest, Akadémiai, 1951., 330–332. és 530–532.

Tengeri-hántás.

Ballada.

„Nagy a tén, nagy a siddéke,
Pörvén állt füstje fel a nagy égbe;
Kiváldott egynehány fa,
Tova hűvöltek némes ágai;
S pörvénül a tanyáknak
Síp leghere, síp leghere.

„Szörvén, hé! nagy a mékés: moragni!
Nem is illik tőrekulóra úszogás.
Ki elhívén pörvén csik fel,
Lakodalma len az úrkelet.
— Tegyenek rá! hads lobogása,
Te győztes, gőzdölő a tetteket.

„Daly Erő síp leghere: volt de árva,
Kérettel nagy a mekés mekés;
Sanyasa volt beleszokni,
Káprón egri, pörvén adni,
„Miképpen” len, pörvén a fél!
Dorokának hajadozani.

Deli kancsi, dorokának a sállo,
Puka labán nem leve kánt a sállo;
Mint a búza, pörvén, sellyes.
Kérek arva: maga sullyet,
— Téli a hold, most buvik fel
Az egész byáns sggaa helyes.

Tuba Fokó juhos sör a tájon;
Daly mekés legel a nagy lapályon,
Maga vly búz... mi mekés éri?
Pörvénly, a sullyet vly-si,
— Aha! miképpen a sódol!
Daly Erőmet nagy kiveési.

Daly Erő, a mekés kimekés s,
Arisókkal puka fivér pikent o,
De ha alamént regeket,
Daly hangya kis tanyáján,
— Törvén a vadka az úrkelet!
Né legyekek ti, leányok!

Leden inka gyöle rubiját drakarozja,
Törvén, sállo pörvén vly-si faly sggá;
Hova jár, mint haltra lelek, s...
Ha alusanak más cselédet,
— Téli, mekés! Csillag hull ma!
Te leányok, né legyekek!”

Tuba Fokó a legelőt megvinta,
Tova hajladoz sullyetját a sállo;
Daly Erő nem kiveési,
Maga helyes, daly s-si;
— Nagy a kancsi, edik eggye
Csak az riten sallya, mor, si.

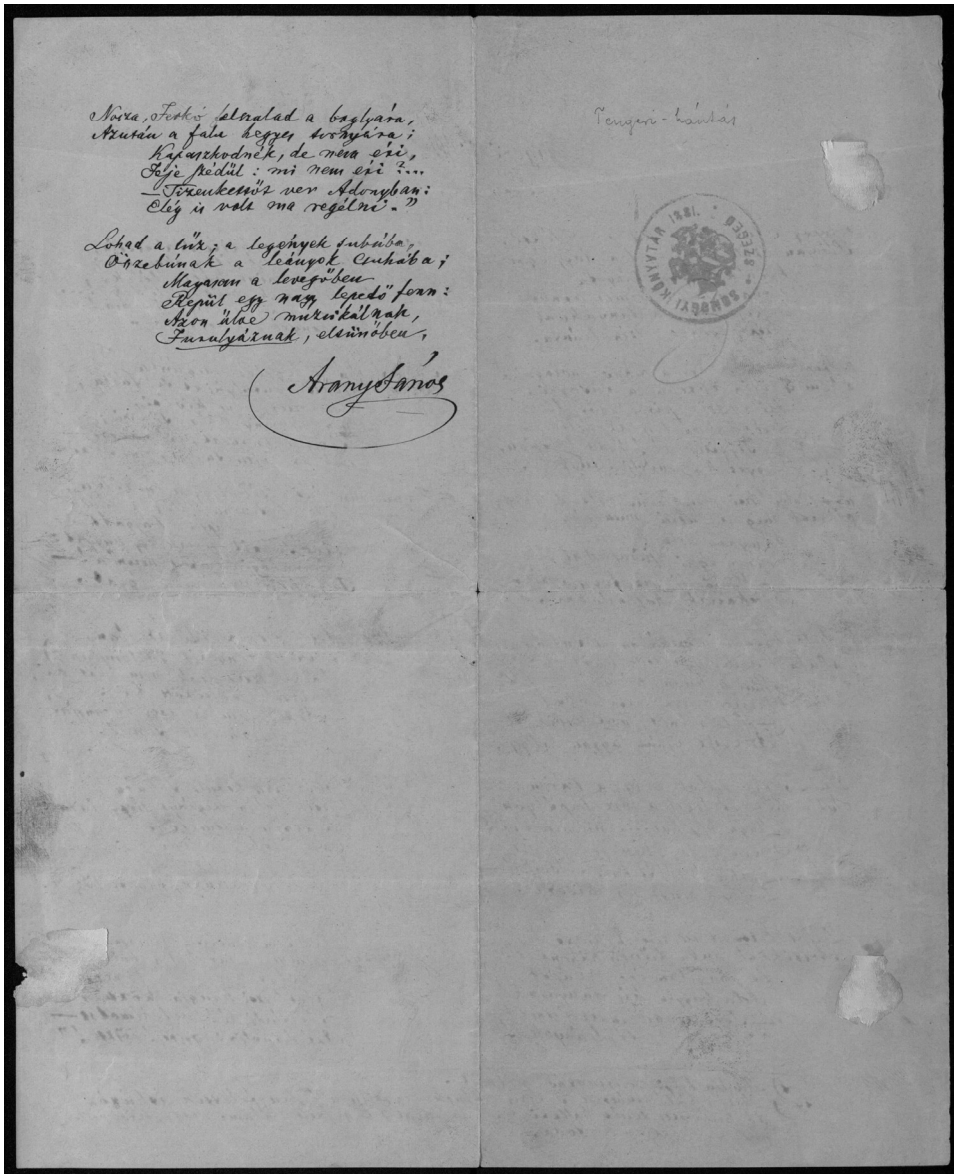
Humorin jár, sullyet a mekésben,
Nem is illik semmi daly kékben;
Ez hangya, nagy sullyet,
Pörvén sullyet — gak egy vlyet;
— De sullyet az a mekés!
Te, hold, vly puka agyat.

Kérek sörvén vlyt az idő atonban,
Törvén is már a tengert Adonyban;
Daly Erő, gak nem főkés;
Tencsöbe kiveési kiveési;
— Az a daly sullyet nagy hangya!
Né gyatára vlyt senki.

Tuba Fokó hara kiveési sallya,
Daly Erő halja sggaa nagy jára;
Ki kiveési a mekésben
Sullyet sullyet, jö időbe;
— Kiveési mekés, az ebanja!
„Te nyugvamat, fagyos földbe.”

Maga Fokó vly nyugvamat az sggaa,
Bésmegyet sullyet jö-ket a haly sullyet;
Miképpen hall, nagy fel, mekés;
Daly Erő hangya kiveési,
— Né daly, hé! vly sullyet!
Né daly sullyet: sggaa jö-ket!”

*) Minden helyi vonatkozás nélkül.
**) Azon helyi vonatkozás nélkül, amelyek magasan a lapos felesek ismétlődésére, és kiveési sullyet hallására, a (dramatik) regeket valaminek nagy, kiveési sullyet sggaa regeket sggaa.

A SOMOGYI-KÖNYVTÁRBAN ŐRZÖTT ARANY JÁNOS-KÉZIRAT VERZÓJA

JANCSOVICS KLAUDIA

Arany János hírlapi arcai

Arany János mintegy varázsütésre került be az irodalmi életbe, miután 1847-ben megjelent a *Toldi*. Mikor művével felbukkant, nemcsak a Kisfaludy Társaság elismerését vívta ki, a sajtó is azonnal felfigyelt rá. A korabeli lapok szintén őt ünnepték, a „koszorús költő” eposzi jelzőjévé vált. Mindez nem újdonság a jelenkor számára, hiszen pontosan ez az a szerep, amelyet ismerünk vele kapcsolatban. De hogyan képződött le mindez a korabeli sajtóban? Ez érdekelt elsősorban, amikor a költő életében, az akkori kulturális élet központjában, Budapesten megjelenő újságokat kezdtem lapozgatni. Vizsgálódásom tárgyát elsősorban a Budapesti Hírlap, a Vasárnapi Ujság, valamint néhány élclap, köztük a Bolond Miska képezte.

A korszakban, a sajtó virágkorában ennél jóval nagyobb számú lap jelent meg, de már az említettek is tartalmaznak olyan cikkeket, melyek új megvilágításba helyezik Arany személyét. A *Toldi* megjelenése után nagyjából tíz év telik el és a költő nimbusza, fényesen ragyog, a sajtó folyamatosan cikkezik róla. Az első néhány évben leginkább mint a *Toldi* íróját emlegetik, s már ekkor megajándékozzák őt a „koszorús költő” jelzővel. Ettől kezdve, ha Arany verset közölt, a lapok egybehangzó módon nyilatkoztak róla. Szinte mindent, ami a tollából származott, ovációval fogadtak (kivéve persze a *nagyvidai cigányokat*).

Később, amikor az Akadémia tagjává választják, erről a szerepéről is sokat olvashat a korabeli közönség. Arany egyszerre jelenik meg mint költő, folyóirat-szerkesztő és mint akadémiai tag. A három szerepkör nem különül el élesen egymástól, a lapok tanúsága szerint egyik sem élvez prioritást a másikkal szemben. A kultusz hangjai tiszteletteljesek és tisztelet-tudók.

Ugyanakkor jól kirajzolódik két újabb irány is a cikkekben. Az egyik a tisztelet tiszteletlen túláradása, mely átlépi a magánélet határait. A lapok mindent tudni akarnak róla, minden mozdulata iránt érdekelődést mutatnak. Pedig Arany a magánéletét külön akarta választani irodalmi munkásságától. A másik a tisztelet szeretetteljes túláradása, mely átlépi a komoly fennkölttség határait. Ez ellen talán Arany maga sem tiltakozott, hiszen a játékoság és a humor hozzátartozott alkatához is, műveihez is.

A Bolond Miska című satirikus lap többször megemlíti kifinomult humorérzékét, melyben olykor a cinizmus is megbújik. Az élclapokat említve érdemes kiemelni, hogy nemcsak a költő eredendő és ízes humorát fedezték fel, hanem Arany közismert szerénységéről is ők tudtak egyfajta játékos beszédmodot kialakítani, és anekdotává formálni Arany történeteit. Az Üstökös és a Borsszem Jankó hangneme azután az ún. „komoly lapokba” is átköltözött, gyakran lehet ezekben is hasonló jeleneteket olvasni róla.

Újabb arca Aranynek a Budapesti Hírlap hasábjain rajzolódik ki. A lapról meg kell említeni, hogy a költő halála után majdnem minden hónapban közölt róla cikket, visszaemlékezést, kiadott levelezést. 1883 augusztusában jelent meg Jókai Mór *Negyven év visszhangja* című írása, melyben személyes élményeit rögzíti: Arany komoly kritikai szemmel figyelte alkotásait, s aminek a nyilvánosság előtt nem adott hangot, megfelelő helyen és időben elmondta ne-

ki. Ebből a visszaemlékezésből lehet érzékelni, hogyan viseltetett Arany íróársai iránt – a költőn, folyóirat-szerkesztőn és akadémiai tagon túl jóval több volt ő: barát is. S végül a szerény, a csendes humorú Arany Jánoson túl fel lehet fedezni e cikkekben a csípős humorral megáldott kemény bírálót is.

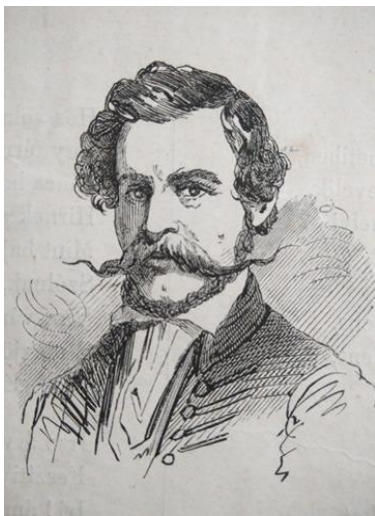
A következőkben néhány olyan részletet válogattam össze e lapokból, melyekben a koszorús költőhöz nem, de Arany Jánoshoz annál közelebb kerülhet az olvasó. Betűhív átiratban közlöm.

Bolond Miska 8(1867)/6, február 10., 23.

Az ember nem is hinné, hogy a mi jó komoly Arany Jánosunkban milyen pompás humor rejtőzik. A Kisfaludy-társaság fényesen sikerült nagy gyűlése után a Frohnernél pezsgődus lakomára gyűltünk össze. Voltunk ott tagok vagy 40-en. Lakoma alatt egyszer fölkel Arany, hogy neki, mint a társulat iménti igazgatójának egy komoly indítványa lenne. S erre folytatja: hogy minekutána több éven tapasztalta, miszerint a Kisfaludy-társaság havi gyűléseire a tagok 8–9-en jelennek meg, néha pedig csak oly kis számban, hogy a gyűlést sem lehet megtartani: igen jó volna s ő indítványozza is, hogy a gyűléseket jövőre a Frohner szállodájában tartsuk, pezsgő mellett, akkor – mint a jelen lakoma is mutatja – senki sem fog a gyűlésből hiányozni.

Bolond Miska 8(1867)/24, június 16., 97.

Arany Jánosnak a Szt. István-rend lovagkeresztjét adták, melylyel együtt báróság is jár. No kedves János bácsi, már most megtanuljon ám az orrán körösztülni beszélni, mert ez okvetlenül megkívántatik a bárósághoz.

ARANY JÁNOSRÓL KÉSZÜLT RAJZ,
Üstökös 16(1865)/3, január 21., 17.

K-s M-n [Kakas Márton/Jókai Mór]: Arany János, Üstökös 16(1865)/3, január 21., 17–18.

Előttünk áll nemzetünknek azon nagy költője, a ki legnagyobb költője lehetne nemzetünknek, ha egy igen nagy fogyatkozása nem volna, mely őt ebben megátalja: az, hogy irtóztató szerény.

Általános bevett fogalom szerint két dolog kívánatik meg egy költőtől: az egyik az, hogy *igyéék*, a másik az, hogy *magát dicsérje*.

Arany se nem iszik, se magát nem dicséri.

Más poéta nem mulasztja el tudatni a közönséggel, mikor volt szerelmes? mikor haragudott meg a kritikusra? mikor csalta meg a kedvese? mikor volt kótyagos? eventualiter mikor nincs a csizmájának talpa? és főleg: miket tenne ő a hazájáért, ha azok a feltettettek engednék magukat megtétetni?

Arany mindezekről nem énekel: a helyett csak a nemzet nagy hőseivel foglalkozik, a kiknek ugyan

nagy tus volt olyan nagy embereknek lenni, mikor még nem volt se puskapor, se censura.

Csupán egyszer fakad ki annyira a maga dolgában, hogy azt mondja:

„Ne volnék csak olyan vén!
Író tollam letenném,
S beszegődném maholnap
Csizmadia inasnak!”

Csizmadia inasnak! Ez alak itt ni! Hisz ezzel a gyönyörű bajuszszal egyenesen csizmadia atyamesternek választhatnák meg!

Miért ne! ha engemet megválaszthattak csizmadia-czéhbeli – *választmányi-tag*-mesternek. – Az vagyok!

Már akkor Arany csak megérdemelné, hogy a hol én választmányi-tag-mester vagyok, ott atyamester legyen.

És ő csak inasnak ajánlkozik.

Ezért nem lesz belőle semmi. Mondom én ezt neki eleget.

Most is megválasztanák akadémiai titkárnak, ha nem volna neki egy nagy ellensége, a ki mindenféle ráfogott hibákat hiresztel felőle: – pedig egy házban lakik, egy asztalnál ebédel vele!

Ez rágalmazója Aranyinak: – saját maga.

Kérdjük tőle: hogy vagy? Feleli: sehogy sem: Nem érek én már semmit.

Akkor van épen csordultig a poézis színmezével.

Kérdjük tőle: mit ír sz? „Semmit sem;” feleli; „nem tudok én már írni sem.”

Akkor költötte épen „Buda halálát,” a mi olyan remek mű volt, hogy még a Pesti Hirnök is kénytelen volt – megtámadni.

S ha kérjük, mi van az újságodban? Azt mondja: „ugyan hát mi lehetne benne?”

De ’isz így nem lehet nagy emberré lenni! Annak a legelső titka a jó programm csinálás.

Persze az is nagy hiba, hogy a lapjában nincsenek himzet-minták.

A tudós kollégák aztán azt mondják:

„Oh be remek hőskölteményeket ír ez az Arany; ne válasszunk meg akadémiai titkárnak, hadd kényszerüljön még több ilyen szép verset írni! azt mi elolvassuk – a tiszteletpéldányból.”

A publikum meg azt mondja:

„Ne járassuk Koszorúját, hadd legyen kénytelen mentül több szép hőskölteményt írni; azt majd megszerzi a tiszteletes s elolvassa tőle az egész komposzszeszszorátus.”

És azért soha sem hallod tőle, hogy panaszkodnék.

Az akadémiai üléseken dirib darab papirosokon szoktunk egymásnak izengetni. Én karikaturákat mázoló nek, ő meg nekem epigrammokat küldöz.

Egyet közlök belőlük. Arról folyt épen az értekezés, hogy a história csak azoknak a neveit jegyzi fel, a kik szellemükkel hatottak és a kik vérengző hadjáratokat viseltek.

A papirrongyra, mit hozzám röptett, ez volt írva:

Az emberi-öltőt nagy feledékenység Elyeli, mint tenger;
Csak kettő marad fenn az emlékezetben: Der *Denker* und *Henker*.

Az ilyen papír-rongyokat én rakásra gyűjtöm, s majd ha mind a ketten meghaltunk, majd ha a *magyar* uraságok *belgák* és *angolok* lesznek; – ezereket fognak érte kapni – az örökösseim.

Arany Jánosnál, Borsszem Jankó 3(1870)/106, január 9., 26.

(A rubrikák már majdnem ki vannak töltve.)

HIVATALNOK (olvasva.) „Tud-e olvasni?”

ARANY. Tudok.

HIVATALNOK (a formuláréből tovább kérdezve) „Tud-e írni?”

ARANY (szerényen.) Irni? ... Hm hm! (Félre:) Mit mondjak? Nem lesz-e szerénytelenség, magamról azt mondanom, hogy tudok?

HIVATALNOK. A kérdés az, vajjon tud-e írni vagy nem?

ARANY (némi tétovázás után habozva) Tudja kérem,... voltaképpen még nem tudok ugyan, de... most tanulok.

HIVATALNOK (beírja) „Nem tud.”

S. L.: Karlsbad, Vasárnapi Ujság, 20(1873)/33, augusztus 17., 393. [részlet]

Karlsbadnak e nyáron is számos magyar vendége van. Ott van a többek közt Arany János is, a ki a vendégek közt általánosan kedvelt és tisztelt egyéniség. Az udvarias bérlő jeles hazánkfia költségeinek egy részét nagy titkon el akarta engedni, mely udvarias előzékenységét a magyar költő azzal viszonzta, hogy az elengedett összeget a karlsbadi szegényeknek ajánlódékozá.

[-]: A magyar tudományos akadémia, Vasárnapi Ujság, 26(1879)/22, június 1., 356.

A magyar tudományos akadémia nagygyűléseiből meg kell még említenünk, hogy Arany Jánost egyhangúlag választották meg az igazgató-tanács tagjának a Horváth Mihály halála által megürült helyre, a mit el is fogadott. Arany Jánost, mint a „F[ővárosi] Lapok” írja, mielőtt az akadémia akarata Fraknóit emelte a főtítkárságra, először főtítkári czimmal nyugdíjba helyezte – az alapszabályok értelmében. Arany nem akarta ezt elfogadni, s csak hosszú, többoldalú kapacitálásnak engedett végre. Még érdekesebb tudni, hogy a két év alatt, melyben szembetegsége miatt az akadémiai főtítkári teendőket másra bízta, egy fillért sem vett föl évdíjából. Hiába hívták fel, hogy vegye föl, azt mondta: nem dolgozott meg érte. A felgyűlt összeg egy részét utóbb úgy akarták neki átadni, mint az akadémiai könyvkiadó vállalat által kiadott „Prózai Dolgozatok” tiszteletdíját; de ő megnézte, hogy másnak mit adnak egy ivért s többet nem fogadott el. [...]

[-]: Arany Jánosnál, Vasárnapi Ujság, 26(1879)/50, december 14., 806.

Arany Jánosnál e hó 10-én a magyar gazdaszszonyok egyletének küldöttsége jelent meg, s díszes ezüst babér-koszorut nyújtottak át neki. Az arany-szalagokon e felírások olvashatók: „Arany Jánosnak, a Toldi Szerelme költőjének, a magyar gazdaszszonyok válaszmánya, Budapest 1879. december 11. – Mig más a borostyánt szedi levelenként, neked koszoruban kell adni a repkényt.” Az átadás végett megjelentek a költő lakásán Damjanichné, Kármán Lajosné, Feleki Miklósné és Apáthy Istvánné. Arany dolgozószobájában, neje, menyé és unokája körében fogadta a küldöttséget, melynek nevében Felekiné üdvözölte „Toldi szerelme” költőjét, kívánva, hogy isten még sokáig éltesse a haza és mindnyájunk dicsőségére. Arany szerényen viszonzta az üdvözetet, mentegette magát, hogy nem érdemli meg e kitüntetést; érzi,

hogy „Toldi szerelme” gyöngébb mint a trilógia többi része. A bemutatásnál Damjanichnének fölemlíté, hogy ő és Petőfi 1849-ben meglátogatták Damjanichot, mikor az sebesülten a városligetben feküdt. Erre Damjanichnének kezét csókolva és még egyszer megköszönve a kitüntetést, az egyszerű, de megható ünnepély véget ért.

[-]: Arany János hálája, Budapesti Hirlap, 3(1883)/89, március 31. (Melléklet, 1.)

Az ősz bárd, ki nemzetét oly váratlanul lepte meg két év előtt „Toldi szerelmé”-vel, ezt egyetlen strófa híján adta sajtó alá. Azóta köztudomásu, hogy e kihagyott versszak az, mely a Margitsziget fejedelmi tulajdonosára, József főhercegre vonatkozik.

E versszakot, melynek egész kis története van, alább közöljük, nagyjából úgy, amint a „Bud. Szemle” april havi füzetében pár nap mulva olvasható lesz.

„Toldi szerelmé”-t Arany teljesen befejezvé, Gyulai Pálnak adta át elolvasás végett. Gyulai lázas izgatottsággal fogott hozzá, egy nap alatt átolvasta s visszavitte a költőnek, azon egyetlen kifogást tevén ellene, hogy a legvégén Toldi nagy fájdalmát Piroska halálán nem fejezi ki eléggé az az egy fölkiáltás: „Piroska!” Arany azzal védekezett, hogy ép a fájdalom mérhetlensége folytán vész el hangja is Toldinak s nincs egyéb szava, mint ez az egy.

Gyulai később távozván, Arany maga is kezdett tűnődni rajta, s hogy ha nem is azt a részt bővíté meg, módosítást eszközölt rajta. Ugyanis később, Arany halála előtt egy hónappal, Gyulai újra meglátogatván őt a Margitszigeten, az öreg ur irományai között számadásait rendezteté, rovatokba vezetgetve be kiadásait. Gyulai rendes szokása szerint lapozgatott Arany irományai között, közben mondogatva, hogy „mért nem bizod az ilyen munkát a feleségedre vagy Lacira?”, az öreg ur azonban mosolyogva jegyezte meg, hogy szeret magával folyton tisztába lenni; közben zsörtölődve korholta Gyulait, hogy ne csináljon olyan rendetlenséget íróasztalán.

A félelmes kritikusknak már akkor kezében volt egy papirdarabka s azon nyolc sornyi vers tisztán leírva. Egyszerre felösmerte, hogy ez a „Toldi szerelme” tizenkettedik énekéből való, azon helyről, hol Toldi a Piroska sírjára négy szomoru fűzfát ültet. Mutatta Aranyak, hogy mit talált s erre Arany elbeszélte, miként akart Gyulai megjegyzése szerint oda még valamit iktatni, s mint dolgozta át azt a végső négy versszakot.

– Később arról is gondolkoztam, mondá, hogy miután a Margitsziget a jelenet színhelye, nem kellene-e beleszólnom József főherceget is, aki e szigetet a főváros diszére, s a szenvedő emberiség javára egész tündérkertté varázsolta át. Arra is gondoltam, hogy illő volna személyes hálámat kifejezni egy pár sorban, mert hogy nyaranként itt lakhatom, ez reám beteg emberre nézve valóságos áldás. Aztán József főherceg sok szivességet tanusított irántam, minden föltűnés nélkül, észrevétlenül gyöngéden. Megvallom, mindez jól esett szivemnek és érzésszülte ez a versszak. De kihagytam mind az első, mind a második kiadásból, nehogy hízélgőnek gunyoljanak, vagy valami olyast sejtse, aminek semmi alapja sincs.

– Azt ugyan nagyon rosszul tetted, – mondá Gyulai, – mert jól mondja Erdélyi, hogy „amit érzesz, sohase tagadd el!”

– Könnyen és hamar ítélsz, – válaszolt az agg költő. – Kihagytam az első és második kiadásból, de a harmadik vagy negyedik kiadásban, halálom után, benne lesz. Ime lásd magad – szól, odalépve könyvszekrényéhez s kihuzva abból „Toldi szerelmé”-nek nyomtatott példányát, – nézd, mily gondosan bejegyeztem ide a kihagyott versszakot, megjelölve azt is, hogy hova kell jönnie. Most halld kapcsolatosan mind a négy versszakot, ez a 105-ik.

S ezzel kezdé olvasni, amint következik, a jelenlegi kiadásokban még benne nem levő e versszakot:

„A négy füz elárvult sarjai tán élnek
Ma is, oltalmában fejedelmi személynek,
Ki, hogy e szép sziget rászálla idővel,
Beszövő nagy multját virányos jövővel,
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utolját ott elzengicsélje,
Azután hallgatva ott várja halálát, –
De kövessük Toldit és a rege szálát.”

Jellemző a költő egyenes, igaz lelkére, hogy e sorokat már *hizelgésnek* vélte és magas szellemére, hogy mily nemes alakot talált arra, hogy háláját egy „fejedelmi személy” iránt kimutathassa. Az agg fülemile dala elnémult már, hizelgőnek a szabad természet dalnokát nem mondhatja senki, hogy elhunytá után e sorok napvilágot láttak!

[–]: „Elég, ha nekem világol”, Vasárnapi Ujság 26(1879)/50, december 14., 806.

„Elég, ha nekem világol”, ezt írta volt Arany János a saját költészetéről egy régibb költeményében. Hogy nem neki világol egyedül, arra egy egész ország a tanu. Költészetének fénye bevilágítja e nemzet minden rétegeit s elhat a kunyhóba és palotába egyaránt, s mindenüvé magával viszi tiszta derűjét. Midőn „Toldi szerelme” megjelenésének híre ment, egyike volt az első megrendelőknek József főherczeg neje, Klotild főherczegnő. Rögtön intézkedett, hogy Knoll könyvtáros megküldje számára azt a művet, melyet a nemzet oly őszinte örömmel üdvözöl. Azóta a fenséges asszony mohó gyönyörrel olvassa Arany muzsájának e legújabb remekét, melynél a költő szebb karácsonyi ajándékkal nem lephette volna meg nemzetét. Különbem nem ez az egyedüli bizonyosság arra, hogy a főherczegi család mennyire együtt érez a nemzettel, mennyire osztozik örömeiben s mily nagyra becsüli irodalmunkat. A főherczegnő a mult télen együtt olvasta udvarhölgyével Jókai műveit, s Ráth Mór utasítással bir, hogy rendesen beküldje a főherczegi pár részére a hazai irodalom legújabb termékeit. A fenséges asszony, ki francia anyától születve nem az anyatejjel szivta be, hanem csak később, már asszony korában, sajátítá el szép nyelvünket, ezt nemcsak családja körében tette kizárólagos társalgási nyelvvé, de irodalmunkat is megismerni s megismerve megszeretni igyekezett. – Bizony sok főuri magyar család vehetné mintául az alcsuthi kastély buzdító példáját.

Jókai Mór: *Negyven év visszhangja*, Budapesti Hirlap, 1883. augusztus 23., 3–4. [részlet]

És én egyáltalában nagyon tisztetem a bírálókat. Köszönöm, ha velem foglalkoznak, s tanulok tőlük. Petőfi mindig becézett, annak minden nagyon jó volt, amit irok. Es [!] elrontja a fogat. A kritika keserű, de gyógyít. Sokat köszönök Gyulaynak, még többet Aranynak és Keménynek, akik, ha nem nyilvánosan is, de magánhasználatra szánt bírázataikban olykor kegyetlenül bántak velem, s nagyon jót tettek velem.

FÁBIÁN SÁNDOR

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Tisza, táj

Azt, hogy van Tiszatáj, és hogy van Tisza-táj, azt máskor és más időben tudtam meg. Hogy van Tisza-táj, azt a családi elbeszélésekből, mert ükanyám egyszer beszorult egy malomba, de mint harcias asszony, télen mindig hordott magával rövid puskát, szétlőtte a farkascsdortát, amely meg akarta őt akadályozni továbbhaladásában. Tömörkény írt is a vitéz fiatalasszonyról. Személyesen a Tisza-tájon akkor jártam, mikor meghalt a feledhetetlen Catullus-kutató és Zsilka Jánosnak, hajdani kedves tanáromnak barátja, Horváth István Károly, őt gyászoltuk a Szegedre látogató klasszika-filológus kollégákkal. Be is rúgtunk bánatunkban. Ez semmi feltűnést nem keltett abban a Tisza-parti kocsmában, ahol egyébként is mindenki részegebb volt, mint mi. A Tiszatáj című folyóiratot később kezdtem olvasni, noha Péter Lászlóval, akit nagyon szeretek és akit Isten éltesse enélkül is jó egészségben, már ismerős voltam, hiszen 1973 óta folyamatosan tanítok Szegeden. De a lap maga valamilyen kiszámíthatatlan oknál fogva akkor került a kezembe, amikor nagy unalmamban a Széchényi Könyvtárban néztem, hogy az '56-os forradalom után mit írtak a vidéki lapok. A Tiszatájat akkor éppen Szabolcsi Gábor szerkesztette, aki egyik cikkében javasolta, hogy a Sztálin-híd (leánykori nevén Árpád híd) nyugati végén úgyszólván Óbuda található, amely reakciós elnevezés, úgyhogy érdemes volna talán most Leninvárosnak átnevezni. Ez annyira megtetszett nekem, úgyszólván mint óbudai lakosnak, hogy attól kezdve mindig kerestem a lapot.

De úgy látszik, mások is olvasták, mert szegény Ilia tanár úr főszerkesztése alatt a lapot egyszerre csak elkobozták, a főszerkesztőt leváltották, és attól kezdve is egyfolytában, hogy úgy mondjam, görbe szemmel néztek rá. Ilia tanár úr egyszer azt mondta nekem, hogy „Laci, hányszor beszélgettünk itt ebben a szobában; te se tudod, én se. Már azt se nagyon, hogy miről. De sebj: mindent fölvettek magnóra!” Vörös Laci pedig, szegény, néha a vonaton, néha Szegeden mesélt ezt-azt: a legszebbeket szerencsére meg is írta, ezek a főszerkesztői értekezletek voltak, ahol az észet osztották a szerencsétlen magyar értelmiségieknek (akkor ez még megbélyegzés volt, ma már foglalkozás, mint egy e heti meghívóból megtudhattam). A lényeg az, hogy a Tiszatáj kedves olvasmányaim közé tartozott és tartozik mind a mai napig. Többek között ez talán azért is van, mert magába tudta szívni annak a területnek a hagyományát is, amelyet nyelvészeti, egyház-

* 1947 márciusában indult újtára a Tiszatáj folyóirat. Története, e küzdelmekkel és eredményekkel teli 70 év nemcsak a mindenkori szerkesztőség története, de főképpen a lapot írással, gondolattal és léttel megtöltő szerzők, barátok és kollégák története. Közülük kértünk meg néhányat, hogy az ünnep alkalmából válasszák ki az elmúlt évtizedek Tiszatájában megjelent anyagai közül a számukra legkedvesebbet, melyet köszöntő soraik kíséretében ez alkalomból újra közreadunk. A 70 éves Tiszatájat köszöntő ünnepi sorokat, valamint a lap archívumából kiválasztott régi-új szövegeket követhető számainkban mutatjuk be.

történetileg vagy folklorisztikailag szegedi nagytájnak szoktak nevezni, azaz a magyar délvidék kultúráját, ahonnan az én családom is származik, és amelyet ma országhatárok választanak el tőlünk. És mivel az Istennek van haragja, és ez időnként megnyilvánul, mint Arany Jánostól is tudhatjuk, ezért lassan elnéptelenedünk, majd kihalunk – vesd össze a *Toldi szerelmét*, a III. ének 9. versszakának első négy sorát:

*„Aztán neki indul Tisza-menti síknak,
Falu rajta sűrű, mint égen a csillag,
Magyaros a neve, magyar aki lakja:
Nem irtotta még ki az Isten haragja.”*

Nagyon szeretem Veress Miklóst, az akkor még általa szerkesztett *Mozgó Világba* írtam is, ezért a legnagyobb örömmel olvastam a *Tiszatáj* 1995. szeptemberi számában *Arany-obulus* című versét*. (Akkor tértem haza olaszországi négyéves kiküldetésemből, és kezdtem el újra boldogan tanítani Szegeden. Az egyetem visszafogadott, igaz, hogy fizetést fél évig nem kaptam, mert az akkori Külügyminisztérium akkori személyzeti főosztályvezetője tréfás kedvében úgy tájékoztatta a szegedi egyetemet, hogy én már nem térek oda soha vissza. Szerencsére Fried tanár úr gyanakvó természete miatt nem hitt nekik, de a pénzt csak később tudta, utólag, kihajtani. Hazajövelelemnek úgy tűnik, hogy örültek a népek is, a kollégák és tanítványok, sőt még Esterházy Péter is, aki akkor azt írta a *Szegedi Egyetem* című világlapba, hogy ő is örül hazatértemnek.)

Veress Miki verse már csak azért is tetszett, mert Baka Istvánnak ajánlotta, azaz ahogyan ő írta a vers élére illesztett ajánlásban: *bakapistának*. Szegény Pista, akivel halála előtt körülbelül két héttel beszéltem utoljára, abban a hónapban halt meg, vagyis szeptember 20-án. Az egész verset ide kellene idéznem, de semmi szükség rá, mert gondolom, hogy a kedves jelenlegi szerkesztők nyilván úgyis ide fogják szerkeszteni. De azért egy félelmetes szakaszt mégiscsak ideiktatnék:

*„Vén trotylinak egy úr is idepök
ha ellebeg a bankári kabátban –
ülök hársak pacsuli-illatában
míg jövőmből is kiszellőzködök –
bocsánat: szellőzködöm – az ik-ek
tán fontosabbak mint a koporsóság:
ország mely porrá örülné a sorsát
hogy urnálkodhasson a semminek”*

De ez még nem elég, mert egy számmal korábban, az augusztusban olvashatunk egy az évben májusban írott verset, Határ Győzötől**. Mit tesz Isten, Győző bácsi (bocsánat, ő nevezi magát így) nem elégszik meg azzal, hogy Aranyt idézze az olvasó szeme elé, hanem Aranyt is ráadásul egy olyan mérges növény kapcsán, amelynek volt egy reformkori megújított neve is, amellyel viszont Arany játszott el, vérfagyasztó humorral, de

* www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/95-09/veress.pdf

** www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/95-08/hatar.pdf

olyannal, amely Petőfinek is tetszett volna, mert hiszen nem vetette meg sosem az abszurd felé kacsintó szarkazmust. Lássuk előbb Aranyt, és aztán Határ Győzöt!

*„Ah, de mindez kaviár ma.
Mindenütt e próza lárma;
Nektár helyen csalmatok!
Nem ügyeltek lábra s tagra:
Ami rímel szarvas -...
Az legyen jutalmatok!”*

(Báró Kemény Zsigmondhoz, 1865)

Határ pedig így kommentálja, leírva a régi népi és a ma újra használt nevét is a derék növénynek, amelyből egyébként Arany szerint azt a mérget is készítették, amelyet az idősb Hamlet fülébe öntöttek:

*„ki a Nemzet Kalapácsa?
maga szerencse-kovácsa!
ki a Helység Csalogánya?
vigye kőpart üsse kánya!
frissen szedett főtt csalmatok
nincsen hozzá bizalmatok?
hát e gyöngyöző? beléndek
(hogy a süly essen belétek?)
bölc s itóka – Őt idézi –
bájitalnak szókratészi
G a r a b o n c i á r i u s á r a
Gyomaendrőd ma nagyot igyon
ihol én ihol a Gyomai Gyom
ihol én ihol a Gyomai Gyom”*

(A Gyomai Gyom)

Határ Győzöt egyszer láttam csak, sajnos, a Kossuth Klubban, óriás tömeg szorongott az emeleten, ünnep volt: hiszen először jött haza emigrációja óta. Csak később tudtam meg, hogy rabként Miskolcon dolgoztatták, az akkor épülő Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem alapjait rakta le, ez még külön tetszett nekem, mert apám ugyanakkor nem túl messze, Sajóbabonyban rakta le a szocializmus alapjait mint rab, igaz, hogy az nem egyetem volt, csak egy szovjet rakétakilövő.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

